

**Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім
министрлігі
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті**

Нәбиева Ж.Ж., Мухиева.Г.С., Тукешова А.М

**ПСИХОМОТОРЛЫҚ ДАҒДЫНЫ ЖӘНЕ ҰСАҚ
МОТОРИКАНЫ ДАМЫТУ**

Оқу құралы

Орал, 2024

УДК 373.2

ББК 74.3

Н 13

ҚазҰлтҚызПу жанындағы ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі
РОӘК ОӘБ-ЖБТ-ның грифімен баспаға ұсынылған

Пікір берушілер:

К.Р.Кажимова - М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің философия докторы (PhD)

Ж.И.Сардарова - Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Р.М.Бакесова – Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD)

Авторлар:

Нәбиева Ж.Ж., оқытушы, магистр

Мухиева.Г.С., оқытушы, магистр

Тукешова А.М., оқытушы, магистр

Нәбиева Ж.Ж., т.б.

Н13 Психомоторлық дағдыны және ұсақ моториканы дамыту: Оқу құралы/ Ж.Ж.Нәбиева, Г.С.Мухиева., А.М. Тукешова. – М.Өтемісов атындағы БҚУ РБО, 2024. – 172 б.

ISBN 978-601-266-556-7

Психомоторлық дағдыны және ұсақ моториканы дамыту–мектеп жасына дейінгі балалардың денесі, моторлық қозғалысы, бала тілінің дамуы, өзіне –өзі қызмет көрсету, жазу дағдысын мен мектепке дайындығын қалыптастыруда маңызы зор. Бұл оқу құралында психомоторлық дағдыны және ұсақ моториканы дамытудың әдіснамалық негіздері, мектеп жасына дейінгі балалардың психомоторлы қабілетті ұйымдастыру, зерттеу кезеңдері мен әдістері, ұсақ және ірі моториканы дамытудағы жаңа инновациялық технологиялар қарастырылған.

Оқу құралы: 6В01201 мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу білім беру бағдарламасы бойынша оқитын студенттерге арналған.

ISBN 978-601-266-556-7

© Нәбиева Ж.Ж., т.б., 2024

© М.Өтемісов атындағы БҚУ РБО, 2024

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	4
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА ПСИХОМОТОРЛЫ ДАҒДЫ ЖӘНЕ ҰСАҚ МОТОРИКАНЫ ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
1.Психомоторикалық дағдыны және ұсақ моториканы дамыту пәнінің мақсат, міндеттері.....	6
2.Балалардың танымдық дағдыларының дамуының кезеңдері.....	34
3.Ұсақ қол моторикасын және ірі моториканы дамытудың маңызы мен әдістері.....	49
ПСИХОМОТОРЛЫҚ ДАҒДЫНЫ ЖӘНЕ ҰСАҚ ҚОЛ МОТОРИКАНЫ ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ЖОЛДАРЫ	
4.Мектеп жасына дейінгі балалардың психомоторлы қабілетін ұйымдастыру, зерттеу кезеңдері мен әдістері.....	72
5. Сенсорлық функцияларды зерттеу әдістемесі.....	78
6. Халық педагогикасында ұсақ және ірі моториканы дамыту жолдары.....	81
ҰСАҚ ЖӘНЕ ІРІ МОТОРИКАНЫ ДАМУДА ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ҮЛГІЛЕРІ	
7. Мария Монтессори әдістемесі.....	101
8. Фридрих Фребель әдістемесі.....	106
9. Бизборд дамыту тақтайшалары.....	109
10.«Тасбақа»кешенді модулі.....	112
11.«Larbook»- тақырыптық қалта.....	114
12.Құм терапиясы.....	115
13.Сурет салудың дәстүрден тыс әдісі.....	118
14.Ұсақ моториканы дамытуға арналған графикалық жаттығулар моторикасы	121
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	170

Кіріспе

Мектеп жасына дейінгі баланың тілінің дамуы, қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсу, өзіне – өзі қызмет көрсету мен қолды жазуға дайындық дағдысын қалыптастыруда, ұсақ қол моторикасын дамыту мен үйлестіру жұмыстарын жүргізудің маңызы зор. Бала өз саусақтарын қаншалықты еркін басқара алса, оның әрі қарай жақсы дамуы да соған тікелей байланысты. Бүлдіршіндердің ұсақ қол моторикасымен қоса есте сақтау, ойлау қабілеті мен зейіні, сөздік қоры да дами түседі.

Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы, 2022 жылдың 3 тамыздағы № 348 бұйрығымен бекітілген мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпыға міндетті стандарты мен мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасының мақсатына сәйкес, әр баланың қызығушылықтары, мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы адами және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген тұлға етіп тәрбиелеу керек. Мақсатты жүзеге асыруда педагог және ата-аналар, балалармен коммуникативті дағдыларды дамыта отырып, жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, ауызекі сөйлеу тілін, сөздік қорды толықтыруды, өмірде әртүрлі жағдайларға байланысты қарым-қатынас дағдыларын меңгертуді, қолдың ұсақ моторикасын және командамен жұмыс істей алу дағдыларын дамытуды қарастырады.

Психомоторлық дағдыны және ұсақ моториканы дамыту пәні мектеп жасына дейінгі балаларда коммуникативті дағдылар мен сөйлеуді дамыту, ерікті зейіннің шоғырлануы мен тұрақтылығы, эмоционалды сфераның дамуы, сенсорлық дағдыларды дамытуды көздейді. Бұл курс болашақ мамандарға тек қана теориялық білім ғана емес, практикалық дайындықты да қарастырады: жаттығулар өткізу, бақылау ұйымдастыра білу, ойындар өткізу, тәжірибелер жасауды қарастырады. Психомоторлық дағдыны және ұсақ моториканы дамыту пәні бойынша студенттер ұсақ және ірі моториканы дамытуда жаңа инновациялық технологияларды пайдалануды үйренеді.

Курс мақсаты: Мектепке дейінгі жастағы балалармен ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті барысындағы жұмыстың әдістері мен тәсілдерін, теориясы мен практикасын мектепке дейінгі

жастағы ұсақ моториканың және психомоторлық дағдылардың теориясы мен технологиясының теориялық негіздерін меңгерту.

Курстың міндеттері:

- психомоторлық дағдылар мен ұсақ моториканың заманауи іс-әрекет жетістіктерімен танысу;

- психомоторлық дағдыларды және ұсақ моториканы дамытуға теориялық және психологиялық-педагогикалық дайындау;

- психомоторлық дағдыларды және ұсақ моториканы дамыту пәні бойынша жаңа білім беру бағдарламаларымен, оқу жоспарларымен, стандарттарымен танысу;

- оқыту мен тәрбиелеуде психомоторлық дағдыларды дамыту бойынша жаңа педагогикалық технологияларды, формалар мен әдістерді меңгеру.

Оқу құралы үш тараудан құрастырылған. Әр тақырыптың жоспары, оқу ақпараты, өз-өзі бақылау сұрақтары, тапсырмалар және әдебиеттер тізімі берілген. Оқу құралының соңында қорытынды тест, бақылау тапсырмалары ұсынылған.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА ПСИХОМОТОРЛЫ ДАҒДЫ ЖӘНЕ ҰСАҚ МОТОРИКАНЫ ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Психомоторикалық дағдыны және ұсақ моториканы дамыту пәнінің мақсат, міндеттері

Психомоторика термині психологияда И.М.Сеченовтың арқасында пайда болды, ол өзінің «Бас ми рефлекстері» атты (1863) кітабында әртүрлі психикалық құбылыстарды адамның қозғалысы мен іс-әрекетімен байланысты, -деп анықтады.

Бүгінгі таңда психомоторлық құбылыстар 3 аспектіде талданады: мотор өрісі аспектісінде (күш қолдану саласы), сенсорлық өріс аспектісінде (адам қозғалыс жасау үшін ақпарат алатын сала), сенсорлық ақпаратты өңдеу механизмдері және мотор актілерін ұйымдастыру. Нәтижесінде психомоторика адамның тиімді белсенділігінің сезім мүшелері мен дене құралдарының бірлігі ретінде түсіндіріледі.

Қозғалыс қажеттілігі - бұл адамдар мен жануарлардың туа біткен қажеттілігі, олардың сәтті өмір сүруі үшін өте маңызды.

Спортпен шұғылдану соматикалық аурулардың қаупін 2 есе және олардың ұзақтығын 3 есе төмендететіні көрсетілген, өйткені дененің қолайсыз әсерлерге (мысалы, суық, қызып кету, инфекциялар) бейспецификалық төзімділігі артады. Гипокинезия (физикалық белсенділіктің төмендеуі), керісінше, ағзаның спецификалық емес тұрақтылығын төмендетеді, бұл оның әртүрлі жүйелерінің жұмысында бұзылуларына соның нәтижесінде – гипертония, атеросклероз, кардиосклероз және т.б ауыр ауруларға әкеліп соғады. Статистикаға сәйкес, қала тұрғындары, әсіресе ақыл-ой еңбегінің өкілдері ауыл тұрғындарына қарағанда осындай аурулармен жиі ауырады. Сонымен қатар, ұзаққа созылған гипокинезия психикалық стресстің, «созылмалы» шаршаудың, тітіркенудің пайда болуына ықпал етуі мүмкін екендігі көрсетілген.

Психомоториканың міндеті-субъективті шындыққа қарсы тұру. Психомоторика «субъект-ойлау денесін» тұтастыққа біріктіреді, соның арқасында олардың арасында ақпарат алмасу жүреді. Тиісінше, психомоторлық процестерді «объективтілік-

субъективтілік» векторына байланысты шартты түрде тура және кері деп бөлуге болады.

Тікелей психомоторлы процестер объектінің қозғалыстарынан пайда болатын ойдың дамуын қамтиды, кері процестер қозғалыс арқылы ойдың объектіде бейнеленуіне мүмкіндік береді. Мұндай бөлудің шарттылығы мынада: тікелей және кері психомоторлық процестер, бір-бірінен окшауланып өмір сүре алмайды.

К.К.Платоновтың идеяларына сәйкес психомоториканың арқасында психика сенсомоторлы және идеомоторлы реакциялар мен актілерде қарсылық білдіреді. Бұл жағдайда сенсомоторлы реакциялар күрделілік дәрежесінде әртүрлі болуы мүмкін. Қарапайым және күрделі сенсомоторлы реакцияларды ажырату әдетке айналады.

Шетелде «психомотор» ұғымы алғаш рет ХХ ғасырдың басында Францияда (Валлон) пайда болды. 1955 жылы Германияда балалардың моторлық дамуын диагностикалау саласындағы белгілі маман Э.Кипхард сенсомоторлы дамуында бұзылыстары бар мектеп жасына дейінгі балалардың дамуына да өз үлесін қосты. Кипхард қозғалыс проблемалары бар баланы дамытудың негізгі құралы ретінде ұсынғандықтан, сондықтан неміс психомоторикасының негізін қалаушы болып саналады. Ол дамудың төрт моторлық сатысын ажыратады: невромоторика, сенсомоторика, психомоторика және социомоторика. Нәресте үшін ерекше маңызы бар бірінші кезеңде рефлексстер мен үйлестіру маңызды рөл атқарады; екіншісінде — кіші мектепке дейінгі жаста — қабылдау, жауап беру процестері дамиды. Үшінші кезеңде – ересек мектепке дейінгі жаста-сезімдер мен ойлау (танымдық) процестері, ал бастауыш мектеп жасында әлеуметтік қабылдау мен қарым-қатынас процестері дамиды.

Кипхард баланың сыртқы әлеммен ойын әрекеті кезінде қозғалыс қимылдарын дамытудың маңыздылығын түсінуі айтарлықтай қызығушылық тудырады. Оның пікірінше қозғалыс жаттығулары жағымды тәжірибелермен бірге жүруі, яғни ойын түрінде болуы және қуанышты және жағымды атмосферада болуы керек.

Кипхард ерте және мектеп жасына дейінгі балалардың сенсомоторлы және әлеуметтік дамуының ерекшеліктерін анықтауға арналған диагностикалық құралдарды жасаумен

айналысады. Ол 6 айдан 48 айға(төрт жас) дейінгі балалардың көру қабілетінің, ұсақ моторикасының, жалпы моторикасының, сөйлеудің, есту қабілетінің даму ерекшеліктері мен деңгейінің жан-жақты сипаттамаларын беретін сенсомоторлық дамудың «торын» немесе кестесін ұсынады. Сенсомоторлық даму кестесін толтыруға арналған тапсырмалар негізінен бақылау сипатында болады. Мысал ретінде бір және төрт жастағы балалардың көру қабылдауының қалыптасу көрсеткіштерін келтірейік. Бір жастағы баланың көрнекі қабылдауы, келесі алты іс-әрекетпен сипатталады:

- жабық затты табады;
- бөтелкесін таниды;
- қолын қарайды;
- айнадағы өз көрінісін қолдарымен ұстайды;
- құлаған затты бақылайды;
- қозғалатын адамды бақылайды.

Төрт жаста көрнекі қабылдау жаңа маңызды қасиеттерге ие болады. Бала көлік және жануарлар ұғымдарын ажыратады, «екі» санын таниды, жасырылған үш затты табады, «құл» мен «қыздың» арасын ажыратады, бүтіннің бір бөлігін таниды, екі элементтен бөлінген суреттер жасайды. Өмірдің бірінші жылындағы көрнекі қабылдаудың дамуын зерттеу үшін Кипхард келесі тапсырмаларды ұсынады: баланы қолына алу немесе қозғалыстағы адам оның көру аймағына түсетіндей етіп отырғызу. Бұл жағдайда қозғалатын адам еденде шулы қадам жасамауы және баланы шақырмауы маңызды. Бұл диагностикалық тапсырманы бағалау үш көрсеткіш бойынша зерттейді: ол орындайды, орындай алмайды, тапсырманы жартылай орындайды. Соңғы бағалауда орындалу сапасы көп нәрсені қалайтын немесе күтілетін мінез-құлық тек көрінетін жағдайларда беріледі. Тапсырманың жартысы туралы квадраттағы белгі, егер тапсырманың бір бөлігі орындалса немесе бала тапсырманы толығымен орындаса, орын алады. Өмірдің төртінші жылында, көрнекі қабылдау баланың ажырату қабілетімен сипатталатын кезде, Кипхард әртүрлі түсті текшелермен, әртүрлі ұзындықтағы заттармен, әртүрлі мазмұндағы суреттермен арнайы тапсырмаларды ұсынады. Нақты өмірлік мәселелерді шешуге бағытталған тапсырмалар қызықты болып келеді, олар: көшеде жүруді бағдарлау, жасырын заттарды табу, жанды және жансыз заттарды ажырату және т.б. Батыс

әдебиетіндегі психомотор ұғымы дене шынықтырудағы белгілі бір көзқарасқа сілтеме жасау үшін жиі (мысалы, Францияда оны «reeducation psychomotrice», яғни қайта тәрбиелеу деп атайды) мотопедагогика ұғымының синонимі ретінде қолданылады.

Батыс әдебиетіндегі «психомоторика» ұғымы көбінесе дене тәрбиесіндегі белгілі бір көзқарасты білдіру үшін қолданылады (мысалы, Францияда оны «reeducation psychomotrice (қайта тәрбиелеу)» деп атайды), іс жүзінде «мотопедагогика» ұғымының синонимі ретінде қолданылады. Оның орталығы-қозғалыс арқылы білім беру идеялары, яғни қозғалыс білім беру міндеттерін шешудің құралы ретінде әрекет етеді. Тағы бір идея-мақсатты қозғалыс идеясы. Тәрбиенің басты міндеті-қозғалысты қалыптастыру. Дәстүр бойынша, әдебиетте бұл тәрбиенің бір түрі - дене тәрбиесі деп аталады.

Қазіргі уақытта Батыс психологиялық-педагогикалық әдебиетінде психомоторика ұғымына оның педагогикалық медициналық аспектілері тұрғысында баса назар аударылады. Бұл денеге бағытталған терапия.

Е.Кипхард баланың моторлы мінез - құлқына, арнайы сынақтардың көмегімен қозғалыс ерекшеліктерін анықтауға баса назар аударады. Кипхард ойын жағдаяттарын пайдалана отырып, белгілі бір қимыл-қозғалыс тапсырмасын шешуге арналған арнайы жаттығулармен қатар жалпы дамыту жаттығуларының көп мөлшерін әзірледі. 1986 жылы баланың жеке басына, оның өзіндік санасының даму ерекшеліктеріне бағытталған жаңа теория – мотор терапиясы қалыптасты. Өз кезегінде М.Волкаммер мен Р.Циммер қозғалысты балаға емдік әсер етудің басты мақсаты емес, ересек адамның балалар іс-әрекетінде тұлғаның қалыптасуына көмектесетін құрал ретінде қарастырады. Бұл жерде баланың психикалық жағдайы маңыздырақ болады. XX ғасырдың 90-жылдарында И.Зевальд психомоторлық қызметтің теориясы мен тәжірибесін кеңейтуге үлкен үлес қосты. Ол семантикалық сипаттамаларға бағытталған педагогиканы мототерапиямен біріктіру позициясынан шығады. Мұнда ең бастысы – қозғалыс болып табылады. Зевальд «мағына», «болмыс» ұғымдарына түсінік беріп, психомоторлық дамуында ауытқулары бар балалармен жұмыс жасауда белсенді түрде диалог идеясына жүгінеді. Әңгіме педагогтың баламен әңгімелесуі арқылы әрекетте жалпы және түсіндіру дағдыларын психоаналитикалық

пайымдаудан тыс болуын түсіндіру туралы болып отыр. 1990 жылдардың соңында неміс психомоторикасында әлеуметтік, интеракционистік жоспардың жүйелік-конструктивистік идеяларына сәйкес дамыған көзқарас пайда болды. Р.Балго қозғалыс пен қабылдауды біртұтас жүйе ретінде қарастырады, оның қызметі әлеуметтік жағдайға және баланың басқалармен қарым-қатынасына байланысты деп сипаттайды. Мұнда жеке психикалық процестердің әлеуметтік сипаты ерекше атап өтіледі. Жалпы, бұл тәсіл ересек пен бала арасындағы диалог, байланыс идеяларын да өзекті болады. 1990 жылдары американдық ғалымдар мен практиктер М.Фростиг пен Дж.Айрестің есімдерімен байланысты тәсілдер неміс психомоторикасында белсенді түрде тарады. Олардың психологиялық-педагогикалық концепцияларын қарастыратын болсақ. М.Фростиг психоаналитикалық педагогиканың негізін салушы А.Айххорнның шәкірті бола отырып, өзінің тұжырымдамасына педагогикалық және психотерапевтік білімді кіріктірді. Сонымен қатар, ол атақты балалар психологы С.Бюлерден гуманистік психологияның көптеген идеяларын алды. М.Фростиг ритмика мұғалімі ретінде педагогикалық білім, ал эрготерапевт ретінде медициналық білім алды. 1939 жылдан бастап М.Фростиг өмірінің негізгі кәсіби кезеңі басталады. М.Фростиг АҚШ-та эрготерапевт және оқытушы болып жұмыс істейді. 1946 жылы ол Лос-Анджелесте жеке білім беру терапиясы орталығын құрады. (*Marianne Frostig Center for Educational Therapie*). Осы медициналық-педагогикалық мектеп орталығының негізінде оның білім алуда проблемалары бар балаларға көмек көрсету идеялары жүзеге асырылды. 1972 жылға дейін Фростиг осы орталықтың директоры болды. Педагогикалық психология оқытушысы ретінде М.Фростиг әртүрлі елдерде дәрістер оқыды. Оның проблемалары бар балаларды диагностикалау және оларға көмектесу технологиясы Еуропа елдерінде айтарлықтай танымал болды.

Фростиг педагогика, психология және медицина саласындағы білімдерге сүйене отырып, қабылдаудың оқу үшін ерекше маңыздылығы туралы идеяны алға тартты. 1955 жылы Ф.Маслоумен бірге ол көрнекі қабылдау тестін жасады. 1963 жылы ол алғаш рет көрнекі қабылдау кезеңдерін сипаттады. Фростиг визуалды моторика, фигураны негізгі қабылдау, форманы қабылдаудың тұрақтылығы, кеңістіктегі позицияны қабылдау,

кеңістіктік қатынастарды қабылдау сияқты факторларды ескере отырып, визуалды қабылдау қабілетінің құрылымын талдады. Өлшеу тест құралдарын қолдану арқылы ол визуалды қабылдау бұзылыстары мен оқу проблемалары арасындағы байланысты дәлелдеді. М.Фростиг визуалды қабылдауды кезең-кезеңмен дамыту тұжырымдамасында Ж.Пиаженің қабылдауды қалыптастырудың иерархиялық сипаты туралы идеясын бейімдеді, мұнда жоғарғы сатының даму деңгейі төменгі сатының қалыптасу сипатына байланысты болатынын айтты. Көрнекі қабылдаудың негізгі кезеңдерінің қысқаша сипаттамасына тоқталып көрсек:

1. Көрнекі моторика барлық визуалды қабылдаудың негізі ретінде түсініледі. Ж.Пиаженің тұжырымына сәйкес Фростиг визуалды моториканың қалыптасуы көзқарастар байланысы мен қозғалмайтын және қозғалатын заттарды бекітуден, сондай-ақ көзді бекітілген объектімен бақылаудан басталады деп санайды. Дифференциацияның арқасында көрнекі моторика баланың көзі мен денесін, көзі мен қолын, көзі мен аяғын өзара кезектесіп үйлестіру қабілетін дамытады. Қозғалыс негізгі көру-қозғалыс қабілеті ретінде пішін, кеңістік және уақыт туралы білімнің негізі болады. Фростиг өзінің «Мектептегі білім беру мәселелері» атты кітабында үш өлшемділіктен екі өлшемділікке қарай қозғалыстың даму бағдарламасында қалай басталатынын көрсетеді. Қабылдаудың бұл функциясы фигураны қабылдау қабілетін қалыптастыру басталғанға дейін жетіліп, қалыптасуы керек.

2. Фигураны визуалды қабылдаудың екінші сатысы ретінде қабылдауды үнемі күрделене түсетін фонда белгілі бір форманы қабылдау және тану қабілеті ретінде анықтайды. Бұл процесс, Ж.Пиаже сияқты, қараңғылық пен жарықтың шекарасын қабылдаудан, ананың бет-әлпетін алдыңғы қатарда танудан басталады.

3. Тұрақты пішінді қабылдау пішінге, позицияға, түске қарамастан, тануды қамтиды. Пішіндер әр түрлі шеңберлерде, шарларда және басқаларда ортақ нәрсені білу үшін әртүрлі жолмен зерттелуі керек.

4. Кеңістіктегі позицияны қабылдау-объектінің, адамның бақылаушыға қатысты орнын білу қабілеті-тәжірибе, сезім және сөздік белгілеу арқылы физикалық негізінде дамиды.

5. Кеңістік қатынастарды қабылдау. Бұл екі немесе одан да көп заттардың немесе адамдардың кеңістігіндегі жағдайды білу мүмкіндігі. Мұнда бала енді қабылдау процесінде тек нысандар арасындағы тәртіпті көрсете алады.

Психомоторика – адамның іс-әрекетке жауап беретін органы. Бұл дене мүшесі емес. Психомоторика және оның функциялары адамдардың іс-қимылының, адамның екінші табиғаты - мәдениетін құрудың негізгі құралы болып табылады.

Тек іс-әрекетте ғана адамның даралығы нақты білінеді. Адамның жасағаны, ойлап тапқаны, енгізгені оның өзіндік белгісі-оның өлшемі болып табылады.

Адам денесінің құрылымдық-анатомиялық функцияларының әрқилылығы туралы идеяны дәлелдеп берген Р. Декарт болатын. Ол: «адамның денесі мен жаны - екі ерекше субстанциясы-адамның екі өзгермейтін негізі»- деді.

Қол, аяқ, бас пен дене қозғалуының қарапайым түрлерінің, сондай-ақ қозғалу іс-әрекеттерінің аралас жүйелерінің бірнеше түрлерін адам бала кезінде үйренеді.

Ұсақ моторика дегеніміз – аяқтар мен қолдардың белгілі бір ұсақ қимылдарын орындауға бағытталған адамның келісілген қимылдар тобы. Көру бұлшық ет, жүйке және сүйектердің ұйқастырылған әрекет етуі, әдетте, жүйесінің көмегімен орындалады. Көбінесе қол және саусақтардың қозғалғыштығы үшін «ептілік» деген термин қолданылады. Ұсақ моторика-психомоториканың түрі. Оның саласы көптеген түрлі қозғалыстарды қамтиды: заттарды ұстап алу секілді қарапайым қозғалыстардан бастап, адамның жазуы сияқты тым кішкентай қимылдарға дейін қамтиды.

Анатомиялық тұрғыдан қарастырғанда, ми қыртысының қимыл проекциясы аймағының үштен бірі сөйлеу аймағына өте жақын білек проекциясы болып табылады. Сол себепті, бала сөйлеуінің жетілуі кіші моторикасының жетілуімен байланысты болады.

Жүйке жүйесіндегі басты функциялар ағзадағы бүкіл физиологиялық үдерістердің реттелуі мен оның сыртқы орта функцияларына үздіксіз бейімделуі болып табылады. Сезімге жауапты органдар орталық жүйке жүйесіне сырттан келетін сигналдардың түсуіне жағдай жасайды. Бала толық жетілмеген

мимен туылады, оның одан әрі дамуы мен саралануы 20-25 жасқа дейінгі сыртқы орта әсерлерінен болады.

Жүйелік – психикалық дамуды бағалау алдын-ала әзірленген даму стандарттарға сәйкес жүргізіледі. Бала өмірінің алғашқы жылында дамуды бағалау ай сайын болса, келесі екінші жылында – тоқсанына бір рет, үшінші жылында – жарты жылда бір рет жүргізіледі.

Психомоторика – туа біткен дене ерекшеліктерін, алған әдеттерін, дағдыларын көрсететін қозғалтқыш құрылымының тұтас, жас ерекшелігі ғана емес, сонымен қатар қарапайым және күрделі қозғалтқыш реакциялары мен іс-әрекеттерін жүзеге асыруды қамтамасыз ететін анатомиялық-физиологиялық және психологиялық механизмдердің жиынтығы. Адамның барлық қозғалыстары орталық жүйке жүйесінің әртүрлі бөлімдерінің тікелей қатысуымен жүзеге асырылады және реттеледі, мұнда осы бөлімдердің әрқайсысы өз рөлін атқарады. Адамның ең қарапайым қозғалыс рефлекстері (мысалы, тері және сіңір рефлекстері) орталық жүйке жүйесінің төменгі бөліктерінің - жұлынның, сопақша мидың және ортаңғы мидың белсенділігімен байланысты. Неғұрлым күрделі рефлексер мишықпен және ол басқаратын вестибулярлық аппаратпен және ортаңғы мидың сәйкес бөліктерімен реттеледі. Алайда күрделі қозғалыс әрекеттері тек ми қыртысының жоғары ұйымдасқан бөліктерінің, әсіресе ми жарты шарларының маңдай бөліктерінің қатысуымен пайда болады. Сонымен бірге іс-әрекеттер мағыналық мазмұнға ие болып, мақсатты сипатқа ие болады. Адамның әрбір әрекеті немесе қозғалысы күрделі функционалдық қозғалтқыш жүйесінің белгілі бір буындарымен реттеледі.

Психомоторлық теорияның одан әрі дамуына елеулі үлес қосқан А.Р.Лурия. Ол қозғалыс әрекеттерін жүзеге асыруда ми қыртысының жеке аймақтарының рөлін көрсетті. Осылайша, ми қыртысының постцентральды (сезімтал) аймақтары қозғалыс актінің кинестетикалық, проприоцептивтік афферентациясын, бұлшық ет перифериясына қозғалыс импульстарының дұрыс бағытталуын қамтамасыз етеді. Кортекстің төменгі бөліктері және париетальды оксипитальды аймақтар қозғалыстардың кеңістіктік ұйымдастырылуын басқарады. Қозғалтқыштың алдыңғы қыртысы қозғалыстар мен әрекеттердің уақытша сериялық ұйымдастырылуын реттейді. Ми қыртысының фронтальды

бөлімдері қозғалыс әрекеттерінің ең жоғары реттелуін және нақты қозғалысты бастапқы қозғалыс тапсырмасымен салыстыру, қозғалыстарды сөзбен реттеу, әрекеттердің бейімделу мақсаттылығын қамтамасыз етеді. Одан кейін Н.А.Бернштейн қозғалыстарды деңгейлік ұйымдастыру теориясын егжей-тегжейлі әзірледі, бұл күрделі қозғалтқыш актісін жеке құрамдас бөліктерге ыдыратуға, сонымен қатар ми деңгейлерінің күйін, олардың қозғалыстар мен әрекеттерді реттеудегі рөлін ашуға мүмкіндік береді. Ол анықтаған қозғалыстарды ұйымдастырудың ми деңгейлері Бернштейн латын әліпбиінің бірінші әріптеріне (А, В, С, D, E) сәйкес шартты белгілер берді. Қозғалыстардың құрылысының әрбір деңгейі морфологиялық локализациямен, жетекші афферентациямен, қозғалыстардың спецификалық қасиеттерімен, жоғары деңгейдегі қозғалыс әрекеттеріндегі негізгі және фондық рөлмен, патологиялық синдромдармен және дисфункциямен сипатталады. Филогенетикалық тұрғыдан қозғалысты реттеудің ең алғашқы руброспинальды деңгейі (А деңгейі). Ол проприоцепцияның көмегімен дене бұлшық еттерінің тонусын еріксіз бейсаналық реттеуді қамтамасыз етеді. Таламо қозғалыстарды реттеудің паллидарлық деңгейі (в деңгейі) балада өмірдің екінші жартысынан бастап жұмыс істей бастайды. Бұл деңгей үйлестіруді, интегралды үлкен қозғалыстың құрамдас бөліктерінің ішкі байланысын, қозғалыстардың синергетикасын және қозғалыс үлгілерінің жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Бала өмірінің екінші жартысында қозғалыстарды реттеудің пирамидалық-стриальды үшінші деңгейі (С деңгейі) жұмыс істей бастайды. Бұл деңгейдің сенсорлық түзетуі визуалды афферентацияның жетекші рөлінде мотор актісінің сыртқы кеңістікпен үйлесуін қамтамасыз етеді. С деңгейі қозғалыстардың мақсатты сипатын қамтамасыз етеді. Қозғалыстарды ұйымдастырудың кортикальды (париетальды-алдын - ала, пәндік) деңгейі - D деңгейі-алғашқы мағыналы әрекеттердің пайда болуын анықтайды. Проприоцепция осы деңгейде бағынышты рөл атқарады, ал жетекші афферентация рецепторлық түзілімдермен байланысты емес, бірақ тақырыппен әрекеттің семантикалық құрылымына сүйенеді. Біреудің және өз сөзін түсіну, өз ойларын жазбаша және ауызша білдіру E деңгейінің белсенділігімен байланысты. Бұл деңгейдегі әрекеттер бейнелі ойлауға негізделген (музыкалық, хореографиялық орындау). Демек, кез-келген мотор

актісі-жетекші деңгей (семантикалық құрылым) және бірқатар фондық деңгейлер (қозғалыстардың техникалық компоненттері) басқаратын күрделі көп деңгейлі құрылым. Қозғалыс дағдыларына не кіреді? Жалпы моторикаға аударылу, иілу, жүру, жорғалау, жүгіру, секіру және т.б. әрекеттерді орындау жатады. Әдетте, жалпы ірі моториканың дамуы барлық адамдар үшін белгілі бір тәртіппен жалпы заңдылықпен жүреді. Даму әдетте жоғарыдан төменге қарай жылжиды. Бала әдетте бақылауды үйренетін бірінші нәрсе - бұл көз қозғалысы. Ірі моторика - бұл ұсақ моториканың күрделі және нәзік қимылдары кейіннен қабаттасатын негіз. Ұсақ моторика – ұсақ заттарды манипуляциялау, заттарды қолдан қолға беру, көз бен қолдың үйлесімді жұмысын қажет ететін тапсырмаларды орындау. Ұсақ моториканың дағдылары кішкентай заттарды басқару, жазу, сурет салу, кесу, түймелерді бекіту, тоқу, музыкалық аспаптарда ойнау және т.б. қысқыш ұстау (бас бармақ пен сұқ саусақ) сияқты нақты әрекеттерді орындау үшін қолданылады. Ұсақ моториканы игеру ірі моторикаға қарағанда кіші бұлшық еттерді дамытуды қажет етеді.

Психомоторлы жетілу – баланың жас шамасына, тұқым қуалайтын және туа біткен қасиеттеріне қарай интеллектуалды және іс-қимыл дағдыларын дамытады. Соған орай, баланың қоғамға әлеуметтенуі орын алады.

Әрбір жас кезеңінде психикалық немесе моторлық функция психомоторлық дамудың жалпы прогрессивті сипатында жетекші мәнге ие. Өмірдің алғашқы айларындағы балада мұндай функция визуалды қабылдау болып табылады. Бірінші кезеңде (өмірдің бірінші айы) - неонатальды кезеңде - дамудағы жетекші орынды бөліп алу әлі қиын, дегенмен, туа біткен бейімделу реакцияларымен қатар, өмірдің 3-4 аптасынан бастап, коммуникативті мінез-құлықтың алғашқы алғышарттарын анықтауға болады: балаға бағытталған нәзік дауыс пен күлімсіреуге жауап ретінде реакция пайда бола бастайды. Бала қозғалмай бірқалыпта тұрады, ерні алға созылады, осы реакциядан кейін күлімсіреу пайда болады. Жаңа туылған нәрестеде байланыс тітіркенуін қабылдау басым болады. Бала әртүрлі тактильді ынталандыруларға жалпы және жергілікті қозғалтқыш реакциясымен жауап береді. Сонымен қатар, балада көздің немесе ауыздың тітіркенуінен пайда болатын қорғаныс рефлекстері

жақсы дамыған. Сонымен, көз аймағында ауырсыну тітіркенуімен бала көзін жұмады, ауыздың бұрышында-басын қарама-қарсы бағытта бұра алады. Өмірдің 1-ші айында бала әлі күнге дейін жатыршылық даму кезеңіне тән бұлшық ет тонусының жоғарылауын сақтайды және оның қозғалысы өте шектеулі болады. Маңызды өмірлік функцияларға қызмет ететін бұлшық еттер ғана жұмыс істейді. Бұлшық еттің тез дамуы өмірдің 1-ші айынан басталады, бірақ ол біркелкі болмайды. Біріншісі мойын бұлшық етінің функционалды жетілуіне жетеді. Өмірдің 1-ші айының соңы мен 2-ші айының басында бала іште жатып, басын қысқа уақытқа көтере алады. Мойын бұлшық еттерінен кейін кеуде және аяқ-қол бұлшық еттері дамиды. 3 айға қарай есту арқылы қабылдау баланың психикалық дамуында жетекші рөл атқара бастайды. Кеңістікте дыбысты локализациялау мүмкіндігі бар дыбыстық тітіркендіргішке реакция сау балада 7-8 аптада, айқынырақ 10-12 аптада, бала басын дыбыс тітіркендіргішіне қарай бұра бастағанда пайда болады. Баланың дыбысты ойыншықтарға бірдей реакция пайда болады. 8-10 аптадан кейін бала өзінен жоғары орналасқан дыбыс көзіне қарай бұрылады, ал 3 айға дейін ол кез-келген бағыттағы дыбысты тек жатып қана қоймай, ересек адамның қолында тік күйде де тез айқындайды. Екінші кезеңде (1 айдан 3 айға дейін) ілулі ойыншыққа, ересек адамның бетіне назар аудару, қозғалатын заттарды бақылау мүмкіндігі дамиды. Қозғалыстардың дамуы басын көлденең және тік ұстау қабілетімен сипатталады. Қалыпты психомоторлы дамудың және функционалды байланыстардың қалыптасуының маңызды көрсеткіштерінің бірі-баланың өз қолына назар аударуы, ол әдетте 2-3 ай ішінде жүреді, содан кейін қолды объектіге бағыттайды. 12-13 аптадан бастап бала визуалды ынталандыру үшін қолдарын лақтырып, оларды тақырыпқа бағыттай бастайды. Сондай-ақ, ол қолды аузына апарды және қолдың қимылын бақылайды. Өмірінің 3-ші айына қарай, балаларда жандандыру кешені пайда бола бастайды. Ересек адамның әрекетіне жауап ретінде қолдары мен аяқтарын белсенді, тұрақсыз қозғалтады. Осындай қозғалыстарды жасай отырып, бала ойыншықты ұстап алуға тырысады. Қалпына келтіру кешенінің уақтылы пайда болуы және жақсы көрінуі баланың қалыпты психикалық дамуын көрсетеді. Үшінші кезеңде (3-6 ай) қалпына келтіру кешеніне кіретін реакциялар барған сайын сараланады. Ересек адам оған

жақындағанда және онымен байланысуға тырысқанда, 4 айдан асқан бала ересек адамның бетіне мұқият қарайды, көздері мен аузын кең ашады, жалпы қимылдарды баяулатады. Осылайша, бағдарлау реакциясын көрсетеді, ол кейбір жағдайларда қуанышты қимылға, ал кейде қорқыныш пен қорқынышпен айқайға ауыстырады. Айта кету керек, осы жас кезеңіндегі қорқыныш реакциясы барлық балаларда пайда бола бермейді. Бұл баланың жеке ерекшеліктеріне, сондай-ақ оның тәрбиесі мен қоршаған орта жағдайларына байланысты. Осы жас кезеңінің соңында бала анасын, жақсы тани бастайды. Бұл реакция әлі де өте тұрақсыз және оның пайда болуы көптеген жағдайларға байланысты болады. Алайда, егер бала ананы білсе, онда бұл баланың жақсы психикалық дамуын көрсетеді. Осы жас кезеңінде психикалық дамуды бағалау үшін баланың ойыншыққа қалай әсер ететінін бақылау керек. Бұл жастағы іс-әрекеттің жетекші түрі ойыншықты манипуляциялау болып табылады. Бала ұзақ уақыт бойы ойыншықтарға қарап, олардың қозғалысын бақылап қана қоймай, қолдарын оларға бағыттайды, ұстап алады, аузына тартады. Бұл экспрессивті эмоционалды реакциялармен бірге жүреді: ол күледі немесе қабағын түйеді. Осы кезеңнің соңында визуалды бақылаудың сипаты өзгереді. Егер бұрын балалар объектіні көздерін алмастан бақылап жүрсе, бірақ объектіні көру аймағынан босатқаннан кейін, олар енді оған қайта оралмаса, 5 айдан кейін бала объектіні аңдып, оны көзімен «сезеді»; егер бір уақытта оның назары басқа нысанға (ересектің адамның бетіне) ауысса, онда ол бір секундтан кейін ойыншықты белсенді түрде зерттеуге оралады. Бұл функцияның көрінісі калыпты нейропсихикалық дамудың өте маңызды көрсеткіші болып табылады. 4 ай кезеңінде бала көру бақылауымен белсенді байланыс реакциясын қалыптастырады. Көзбен бір нәрсеге назар аударып, ол екі қолын соған бағыттайды және оларды осы нысанға бағыттай бастайды.

Көрнекі-моторлы үйлестіру бала өмірінің 5-ші айынан бастап түйінді функцияға айналады. Бұл баланың қолдың қимылын көзбен бақылап, көрінетін және жақын орналасқан затқа жететіндігінде көрінеді. Сол кезеңде бала визуалды-тактильді-моторлы байланыстарды қалыптастырады, бұл қолында ойыншықты аузына тарту үрдісінде көрінеді. Көрнекі-моторлы-тактильді типтегі үш сатылы байланыстың дамуы одан әрі

манипуляциялық және ойын әрекеттерін қалыптастыруға негіз болады. Көрнекі-моторлы манипуляциялық мінез-құлық негізінде баланың өмірінің екінші жартысынан бастап белсенді танымдық белсенділігі қалыптасады.

Дамудың келесі кезеңінде (6-9 ай) баланың ересек адаммен қарым-қатынасы кезінде таныс адамдарға қуаныш реакциясы және бейтаныс адамдарға қорқыныш реакциясын білдіру сияқты оның бағытталу реакциясы айқын көріне бастайды. Кейбір жағдайларда бағдарлау реакциясының когнитивтік қызығушылыққа қалай айналатынын байқауға болады. Осы жас кезеңіндегі баланың психикалық дамуының ерекшелігі оның ересек адаммен бірге ойыншықты манипуляциялауға дайындығы болып табылады. Сонымен қатар, осы кезеңнің соңында балада ым-ишара арқылы ересек адаммен қарым-қатынастың бастапқы элементтері болады. Үлкен адамға қолын созып, оның құшағында болғысы келетінін көрсетеді немесе алғысы келетін алыстағы затқа қолын соза алады. 9 айға қарай тік тұру қызметі дамиды, отыру, жату, тұру, тосқауыл бойымен жүру, қол мен саусақтардың қимыл-қозғалыстары жақсарады. Мұның бәрі объективті белсенділіктің қалыптасуына ықпал етеді. Ол ойыншықтармен денесін айналдырып, қолының еркін айналмалы қимылдарын жасап, отырып ойнағанды жөн көреді.

10-12 айда нәресте ересектердің көрсетілімі мен ауызша нұсқауларына сәйкес әрекеттерді орындауды үйренеді. Әрекеттер әр түрлі болады және мақсатты сипатқа ие болады, қол қимылдары үйлестіріледі. Осы кезеңнің соңында бала тік позаны өз бетінше қабылдау және жүру қабілетін игереді. Бала еңкейіп, ойнағанда тізе бүгіп, бір қолымен ұстап, заттан затқа ауыса алады. Психикалық дамудың калыпты жағдайында бұл жаста қалпына келтіру кешені табиғи түрде жоғалады. 1 жастан 3 жасқа дейінгі жас – бала өміріндегі елеулі өзгерістер кезеңі. Қалыпты дамыған ерте жастағы ең маңызды жетістіктер баланың жалпы психикалық дамуына үлкен әсер ететін жүруді меңгеру болып табылады. Өз бетінше қозғалу мүмкіндігіне ие болған бала алыс кеңістікті игереді, бұрын қолы жетпейтін заттармен өз бетінше жанасады.

2022 жылғы 14 қазандағы № 422 бұйрығы «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына» сәйкес, танымдық және зияткерлік дағдыларды дамытуда 1-3 жас аралығында заттар мен құралдарды қолдану дағдыларын

қалыптастыру, ауызша нұсқау мен үлгіге сүйене отырып, тапсырмаларды орындауды, қимылдардың үйлесімділігін, қолдың ұсақ бұлшық еттерін, «көз бен қолдың» сенсомоторлық кеңістіктік үйлесімділігін дамыту міндеттері қарастырылған.

Ал, мектепке дейінгі балалық шақ - өмірдің үлкен және жауапты кезеңі. 3-5 жастағы балалардың моторикасының дамуы мидың және оның барлық құрылымдарының жетілуіне, қозғалыстарды реттеуге, қозғалтқыш аймағы мен кортекстің басқа аймақтары арасындағы байланыстарды жақсартуға, тірек-қимыл жүйесінің құрылымы мен функционалдық мүмкіндіктерінің өзгеруіне байланысты. Қозғалыс құрылымы мен қол қимылдары жетіліп, ойында және күнделікті жағдайларда тұрақты болады. Алайда, 6 жасқа дейін балалардағы жоғарғы және төменгі аяқ-қол қозғалыстарының биодинамикасы қажетсіз тербелістердің және біркелкі емес жылдамдықтың болуымен ерекшеленеді. Қимылдарды үйлестіру жақсарады, балалар салыстырмалы түрде оңай, аяқтарымен кезек-кезек қозғалыстар жасайды. 4-5 жас кезеңі қарындаш пен қалам әрекеттерін белсенді дамыту және жетілдіру кезеңі болып табылады. 6 жастағы балалар қарапайым геометриялық фигураларды олардың көлемі мен пропорциясын сақтай отырып қағаз бетіне жақсы көшіреді. Сызбалар анық және тегіс, сопақшалар - толық және анық болады. Балабақшаның соңында балалар кез келген графикалық қозғалыстарға, кез келген штрихтар мен сызықтарға қол жеткізе алады. 5-6 жаста ең қиын моториканың бірі – жазу игеріле бастайды. Бұл дағдыны дамытудың қиындығы қол мен саусақтардың ұсақ бұлшық еттерінің жетілмегендігімен, білезік сүйектері мен саусақ фалангтарының сүйектенуінің толық қатаймауымен байланысты.

Психомоторлық дамуды бағалау 2 деңгейге бөлінеді - психикалық және моторлы. Психикалық дамуында сөйлеу дамуы және әлеуметтік бейімделу ескеріледі. Моторлы дамуында жалпы моторлы қызмет пен қол шеберлігі ерекшеленеді. Психомоторлық даму 6 жасқа дейінгі баланың денсаулық жағдайы кезінде келесі жас аралықтарында ескеріледі:

- 1) 1 жылға дейін - айына 1 рет;
- 2) 3 жасқа дейін - 3 айда 1 рет;
- 3) 3 жастан 6 жасқа дейін-6 айда 1 рет.

Балаға жүргізілген тексеруден кейін, психомоторлық дамудың жасына сәйкестігі немесе кешігу, озу көрсетіледі. Әдетте

психомоторлық дамудың қандай кіші деңгейі және қанша жас аралығына кідіріс немесе озу бар екені анықталады. Психомоторлық даму дәрежесі баланың көру, есту реакцияларын бақылауға мүмкіндік береді. Психомоторлық дамуды бағалауды эмпирикалық әдіспен, кестелік, орталықты әдіспен жүргізеді. Психомоторлық дамуды эмпирикалық әдіспен бағалау кезінде жүйке-психикалық дамуының негізгі көрсеткіштері ескеріледі.

1-ші жылдағы жүйке-психикалық даму көрсеткіштері:

1 айда бала жарқыраған затқа қарап, оны қадағалайды, өткір дыбыспен секіріп, көздері жыпылықтайды; алғашқы күлімсіреу пайда болады; басын іште ұстайды.

2 айда қозғалатын затты көзқарасымен қадағалайды. Бастың бұрылуымен дыбыс көзін іздейді. Басын тік күйде жақсы ұстайды. Ересек адамның сөзіне жауап ретінде күледі.

3 ай. Нәрестенің рефлексдерін, оның ішінде автоматты жүру, кез-келген жағдайда қозғалмайтын затқа көзқарасты белгілейді, анық естудің шоғырлануы, ішпен жатқанда білекті тіреуі, жартылай бүгілген аяқтармен тірелуі белгіленеді. Қолдың ойыншыққа бағытталған алғашқы қозғалысы қолдарын иықтан бұрады, кеудеге ілулі ойыншыққа тартылады.

4 ай. Қолдың физиологиялық гипертонусы жоғалады, анасын біледі, басын дыбысқа бұрады, қатты күледі, аркасынан ішіне бұрылады, қолын қарайды, ойыншықты ұстап, сезінеді, емізу кезінде анасының кеудесін немесе шөлмекті қолмен ұстап тұрады.

5 ай. Бөтен адамды жақындарынан ажыратады. Арқадан ішке бұрылады, аяқты имей қолдаумен тұрады, ойыншықты ересек адамның қолынан алады, оны аузына тартады. Жақындар мен бөтен адамдарды, нәзік және қатал тонды дыбысты ажыратады.

6 ай. Іштен арқаға бұрылады. Ойыншыққа еңбектеп, қолына алады, тамақты қасықпен жей алады.

7 ай. Жақсы еңбектейді, отырады. Ойыншықты басқа ойыншықпен ауыстырады, ойыншықтарды бір қолмен екіншісіне ауыстырады. Ересек адам ұстап отырған шыны-аяқтан ішеді. Қорқыныш реакциясы ересек адам жүгінген кезде қызығушылығымен алмасады.

8 ай. Өз бетімен отыру, тіректе өз бетімен тұрып, оны ұстап жүре алады. Ойыншықтармен ұзақ уақыт ойнайды, түрлі буындарды қатты айтады. Ата-аналардың өтініші бойынша түрлі буындар айтады. Ересектердің өтініші бойынша алақай, сау бол

қимылдарын орындайды. Өздігінен тоғаш нан, нан, алма ұстайды. Жақындарының келбетін фотосуреттен ажыратып тани біледі.

9 ай. Екі қолдың қолдауымен жүреді. Әр түрлі заттармен жұмыс істейді, естілетін дыбысқа еліктейді, ересектердің өтініші бойынша белгілі бір іс-әрекеттер жасайды. Өз атын біледі, шыныаяқтан тамақ іше алады.

10 ай. Жоғары емес бөгетке шығып, жасырынады. Қорапты ашады және жабады, бір затты екіншісіне салады. Ересектердің әр түрлі қимылдарына еліктейді. Дене бөліктерінің атауын біледі, ересек адамның өтініші бойынша таныс затты береді. Сөйлеуге тырысады, бір буынды (ма-ма, па-па, ба-ба) сөздерін айтады. Басқа балалармен ойнауды ұнатады.

11 ай. Өз бетінше тіреусіз, текшелерді бір-біріне қояды, ойыншық пирамидалардың сақиналарын шешіп, кигізеді. Тіреусіз бірнеше қадам жасайды. Алғашқы ойыншықтарды - қуыршақтар, машиналар, кубиктер, доптар түсінеді, таниды. Денесінің бөліктерін көрсетеді, (болмайды)-деген сөзде тежеу реакциясы оянады.

12 ай. Өз бетінше қолдаусыз жүреді, қарапайым тапсырмаларды орындайды. 8 - 10 сөз айтады, шыныаяқпен ішеді. Нысан бойынша заттарды таңдайды.

Мектеп жасына дейінгі балаларды мектеп алды даярлық сыныбына немесе 1 сыныпқа дайындау үшін ата-ана, тәрбиешілер және педагогтар, психолог және дәрігер мамандар да баланың жеке даму көрсеткіштерін нақты білуі тиіс. Бала мектеп жан-жақты дайын болмаса, онда ол мектептегі ортаға үйрене алмай және жаңа білімді меңгере алмауы мүмкін. Бұл - баласының туғаннан бастап күтім жасау және оларды дамыту дағдыларына көмектесу, бастапқы және негізгі қимыл іс-әрекеттер түрлерін, мәдени-гигиеналық шаралар, ойын, командамен жарыс, интеллектуалдық, эмоционалдық, қарым-қатынас дағдыларын меңгерту қажет.

1 жастан-5 жасқа дейінгі баланың даму картасы

0-3 ай

Бөбек етпенінен жатып, басын көтереді. Етпенінен жатқан күйде шынтағын тірейді. Айналасына және заттарға көз тоқтатып қарайды.

Анасының дауысын таниды. Үілдеп дыбыс шығарады және күледі. Аяғын нық тіреп, басын ұстай алады.

3-6 ай

Бөбек етпенінен жатқан күйде алақанын тіреп, кеудесін көтереді. Етпенінен жатып, оңға немесе солға аунайды. Үлкендердің сүйемелдеуімен отырады. Еңбектеуге талпынып, алға қарай қозғалады. Сылдырмақты қолына жақсы ұстап, оның дыбысына басын бұрып қарайды. Сөйлеуге әреттеніп: ұзақ гуілдейді және өзіне бағытталған дыбысқа күледі. Отбасы мүшелерін: әкесін-анасын және бауырларын таниды. Оларды өзіне таныс емес адамдар қатарынан ажырата алады.

6-12 ай

Ірі моторика

Бала өздігінен еркін тік отырады. Қолдарын тіреп, кеудесін көтеріп, ішімен жылжиды. Қозғалысқа бейім болады. Қол аяқтарын тіреп, төрт тағандап тұра алады. Заттарға қарап еңбектейді. Тік тұрғанда екі қолынан ұстап демеу берсең жүреді. Таяныш арқылы бір нәрсені ұстап отырады және еңкейеді. Отырғыш немесе диванды жағалап, бір қырымен жүреді. Өздігінен еркін тұрып отырады.

Ұсақ моторика

Бала қолындағы сылдырмақты сылдырлатады және оны бірінші қолдан екінші қолға ауыстырады. Заттарға қолын созып ұмтылады және оларды аузына салады. Басқа біреудің ойыншығына жармасады. Бес саусақты бірдей іліп алып, алақанында бекем

	ұстайды. Көбіне сұқ саусағымен бауды іліп алады.
Қарым-қатынас белсенділігі (актив және пассив)	Өз атын біледі және шақырғанда басын бұрып қарайды. Ересектердің сұрағына ыммен немесе қимыл көрсету арқылы жауап береді. Қайда?, қайсы? сұрақтарына команданы орындайды. Болады және болмайды сөздерін түсінеді. Бала былдырлап мағынасыз дыбыстарды айтады: ба-ба, ма-ма, ту, го-го, ата-та. Сөздерді түсініп нақты заттарға қатысты пайдалана біледі.
Сенсорлық даму	Ата-анасының дауысын оларды көрмей-ақ таниды. Оларды көзбен іздейді. Жерде жатқан қозғалмалы немесе түрлі түсті заттарға көңіл аударады.
Интеллектуалдық даму	Өзінің сүйікті ойыншығын басқа ойыншықтар арасынан танып, ажыратып алады.
Эмоционалдық қатынас	Өзіне таныс адамдарды көргенде қуанып алақанын соғады. Өзін қуанышты сезінеді. Дауыстың тонын (қатты және жай) ажыратады. Өзімен құрдас не 1-2 жасқа үлкен балаларды көріп қуанады.
Мәдени-гигиеналық дағдылар	Үстел үстіндегі нанды қолымен ұстап жейді. Қасықпен тамақ іше алады. Киіндіру кезінде қолын өздігінен көтеріп түсіреді. Ересектердің көмегімен түбекке отырады.
1 жас – 1 жас 6 ай жас (ерте жас тобы)	
	Ірі моторика Өз бетімен еркін жүреді. Тырбанып отырғыш не диванға шығады. Алдындағы кедергіні айналып өтеді. Баспалдақтан сырылып түседі. Бір

	қолынан демеп ұстағанда баспалдақпен көтеріле біледі. Допты қолына ұстап лақтырады. Аяғымен тебеді.
Ұсақ моторика	
	Топырақты алақанына жинап шашады. Заттарды айналдыра біледі. Кішкентай қуысқа сұқ саусағын салады. Ыдыстардың қақпақтарын жабады.
Қарым-қатынас белсенділігі (актив және пассив)	Ересектің өтінішін түсінеді. Айтқан заттарын көрсетеді немесе алып келеді. Өзіне қажеттіні дауыс ырғағымен немесе қимылмен көрсетеді. Қарапайым сөз тіркестерін түсінеді, екі сөзден тұратын сөйлемді айтады.
Сенсорлық даму	Музыкаға ырғақты қимыл жасайды. Саусағымен ыстық-суықты ажыратады. Саусақ ұшымен заттарды қозғалтады.
Интеллектуалдық даму	Сүйікті жемісін таниды. (алма, банан). 3-4 сақинадан пирамида құрастыра алады. Ойыншықты мақсатына сай пайдана алады. (машинаны жүргізеді)
Эмоционалдық қатынас	Фото суреттен немесе айнадан өзін таниды. Құрдастарына мейірімділік танытады. Ата-анасына еркелеп, өзі құшақтайды.
Мәдени-гигиеналық дағдылар	Тамақты қолмен жейді. (картоп, макарон). Қасықты бес саусақпен ұстап, аузына апарады. Аузына жеткенше аздап шашып төгеді. Әжетханаға сұранады. Бірақ үлкендердің көмегін қажет етеді.
1 жас 6 ай - 2 жас (ерте жас тобы)	
Ірі моторика	
	Алдындағы кедергіні адымдап аттап өте біледі. Тура жолдың бойымен жүре алады. Допты төбешіктен домалатады.
Ұсақ моторика	

4-5 текшеден мұнара құрастыра алады. Оны құлатып қайта жинайды. Жарықты қосып сөндіреді. Ермексазбен саз балшықты алақан арасында домалатады. Ойыншықтарды қорапқа салады. Ойыншықтарды орнынан көтеріп алады.

**Қарым-қатынас
белсенділігі (актив
және пассив)**

Аты аталған дене мүшелерін көрсетеді. Ұнамсыз заттарға/әрекетке басын изейді. Суреттегі өзіне таныс аталған заттарды көрсетеді. Жануарлардың дыбысын салады. (мысық-мяу, балапан-төте). 2-3 сөзді жай сөйлем құрастырады.

Сенсорлық даму

Желдің бағытын біледі. Құм және сумен еркін ойнайды. Музыканың ырғағына өзі қимыл жасайды.

**Интеллектуалдық
даму**

Өсімдіктер мен жануарларға қызығушылық танытады.

**Эмоционалдық
қатынас**

Өзіне таныс адамдарға күлімсірей қарайды. Ересектің өтінішімен таныс емес адамдарға қолын бұлғайды. (сау бол)

**Мәдени-гигиеналық
дағдылар**

Серуенге шығарда өз аяқ киімін әкеледі.

Әлеуметтік даму

Құрдастарымен емін еркін қатынасқа түсуге тырысады.

2-3 жас (кіші жас тобы)

Ірі моторика

Олар жүгіруді, бір аяқпен тұруды, еңкеюді үйренеді. Бір орында тұрып секіре алады. Допты келесі адамға лақтырады. Кедергілерден кезек қадамдар жасай алады. 15-20 см қашықтықтағы екі сызықты секіріп өтеді. Жылдам әрекет ете алады.

Ұсақ моторика

Қарындашты ұстап, қағаз бетіне шимайлар сызады. Кітап беттерін

аударыстырып, қызығушылығы оянады. Ересектерге еліктеп, қағаз беттерін екіге бүктей алады. Заттардың орнын ауыстырып, екінші жерге қояды.

Сөзді түсіну

Ересек адамның айтқан қысқаша оқиға, ертегі мазмұнын түсінеді. Ішінде, артында, жанында, қасында, үстінде және т.б. сөздердің мағынасын біледі.

Белсенді сөйлеу

Сюжетті сурет бойынша үш нысанды атайды. Бес және одан артық сөзден тұратын сөйлемді пайдалана алады. Қай жерге?, қайда? деген сұрақтар қояды.

Сенсорлық даму

Көлемі бойынша екі түрлі заттарды ажырата алады. Тағамның тәтті мен қышқыл дәмін ажыратады. Үлгі бойынша әртүрлі материалдардағы негізгі геометриялық фигураларды таңдай біледі. Түрлі түсті сақиналы ойыншықтардан пирамидалар құрайды.

Интеллектуалдық даму

Бала әлем туралы көбірек жаңа білім алады, сондай-ақ заттарды салыстыруға, талдауға, қорытынды жасауға үйренеді.

Эмоция және қарым – қатынас

Көңіл-күйі бұзылған құрдастырына жаңашырлық сезімін танытады. Қуанышты және мұңды жағдайлы сезімдерді ажырата алады.

Әлеуметтік даму

Ұжым немесе топтасқан іс-әрекетте жаңа ойын түрлері пайда болады. Бұл жаста ойнау тек көңіл көтеру емес, дамудың да алғышарты болып табылады. Ересектерге сыпайылық танытып, амандасып, қоштасуды үйрене бастайды.

Киіне білу

- Гардеробынан өз бетінше киіне біледі.

Жеке гигиена	Тамақты төгіп-шашпай жинақы ішуді үйренеді. Жуыну кезінде қолы мен бетін ысқылап, жуады.
3-4 жас (ортаңғы жас тобы)	
Ірі моторика 	Бала қозғалыс түрлерін (жүру, жүгіру, өрмелеу) еркін меңгерген. Оң немесе сол аяқта кезектесе тұра алады. Денесімен, кеуде және қол-аяқтарын еркін қимылдатады. Бір аяқпен секіре біледі. 30-40 см қашықтықта еденге сызылған сызық арқылы секіріп өтеді. Аяқтың ұшымен жүре алады. Допты екі қолымен ұстайды.
Ұсақ моторика	Қарындашты дұрыс ұстайды. Қағаз бетін шимайлайды және ұсақ элементтерді сала біледі. Түрлі тіке, доғал, спираль тәрізді сызықтарды, пішіні дұрыс емес дөңгелектерді, үш бұрыштарды, төртбұрыштарды салады. Мүсіндеу, жапсыру секілді жұмыстарды орындай алады.
Сөзді түсіну	Заттың сапасын, бір-біріне қарым-қатынасын білдіретін, мазмұнды қабылдауын қалыптастыратын жаңа сөздерді (көкөніс, жануарлар аттары, көлік түрлері т.б) ұғынады.
Белсенді сөйлеу	Бала еркін сөйлейді, қарым-қатынасты жеңіл орнатады. Әңгімешіл болады. Қашан?, неге? деген көп сұрақтар қояды. Сөйлем барысында есімдіктермен, сын есімдерді жиі қолданады. Суретке қарап қарапайым әңгіме құрастыра біледі.
Сенсорлық даму 	Фонематикалық есту, түстерді айыра білу, көздің жақсы көруі, заттардың көлемін ажырата білуі секілді қабілеттері дами түседі. Баланың бойында әр-түрлі суреттерді сала білу, балшық, ермексаз секілді

материалдардан мүсіндер жасай алу, ою-өрнектер қиып желімдеу әрекеттері басымырақ болады. Әр жиынтыққа көлеміне, түсіне қарай бірдей суреттерді, фигураларды бөліп ажырата біледі. Жетіден көп бірнеше фигурадан тұратын пирамида жасай алады. Сипап сезу арқылы заттардың сапасын (кедір - бұдырлы, тегіс, жұмсақ, ауыр, қатты, жеңіл және т.б) ажырата біледі.

Интеллектуалдық даму

Ой қорытынды жасай алу, себеп-салдарды анықтау қабілеттері көрінеді. Заттарды тиісті ұғымдарға жатқызып, бала өзінің ойын дәлелдеуге үйрене бастайды. Жеңіл тақпақтарды, санамақтарды айта біледі. Қарапайым тапсырмаларды орындаған кезде мұқият, ұқыпты орындауға тырысады. Үлкендерге әртүрлі сұрақтар қойып, өздері білетін ертегілерін бар ынтасымен айтып береді.

Санау сауаттылығы

10-ға дейін санайды және сандардың атын атап шығады. Оң мен солды ажырата біледі. Суреттен немесе үстел үсті ойындар кезінде артық затты алып тастайды. Қарапайым сандарды қосып, алып, тең бөледі.

Эмоция және қарым – қатынас

Баланың үлкендермен эмоционалдық қарым-қатынас жасау қажеттілігі жоғары болады. Өзінің түрлі көңіл күйі мен сезімін (қуаныш, реніш,

	қорқыныш, таңқалу, мұңаю, т.б.) ашық көрсете біледі.
Әлеуметтік даму	Ойын ережелерін сақтап, орындайды. Топтық ойындардың қалай ойнайтынын біледі, оған қызығушылықпен қатысады.
Мәдени даму	Өзінің отбасы, әкесі мен анасы, мекен-жайы туралы тиісті ақпараттарды біледі. Бірнеше мамандық түрлерін біледі. Түрлі мерекелерді біледі.
Тамақ ішу	Бала өзін дастархан басында қалай ұстау керектігін біледі. Тамақты түсірмей, өз бетінше жейді. Тамақты аузын жауып отырып, асықпай, әбден шайнауға үйренеді. Тамақтан соң аузын шаю керек екендігін біледі. Үлкендерге дастархан жаюға және оны жинауға көмектесе алады. Мақсатты бір іс-әрекеттерді қызығушылықпен орындайды (ыдыс жуу, кір жуу, және т.б.).
Киіне білу	Бала еркін өзі қимылдап, киінеді. Сыртқы киімдегі үлкен түймелерін өзі түймелеп, шеше алады. Шұлығы мен аяқ киімін өзі киіп, шешеді. Басқа балаларға киінуге көмек береді.
Жеке гигиена	Беті-қолдарын сабындап жуып, қолы мен бетін құрғатып сүртуді біледі. Тісін тазалайды. Сүлгіні пайдалана алады.
	
4-5жас (ересек жас тобы)	
Ірі моторика	Бала өзін еркін ұстайды. Қол қимылдарын бағдарлайды: допты екі қолымен қағып алады және бір қолмен жерге соғады. 20-30 см биіктіктен секіреді. Ережеге бағынып қозғалмалы

ойындарды ойнайды. Ірі және ұсақ заттарды іріктейді.

Ұсақ моторика

Моторлы (әуенді) ойыншықтарды кілтпен қоса алады. Қарындашпен тігінен және көлденең сызықты сызып өтеді. Ұшы доғал қайшымен түзу сызық бойымен қияды. Қарапайым геометриялық пішіндердің ауада және қағаз бетінде суретін бейнелей алады. Саз бен ермексаздан шар, сопақша және бағаналарды мүсіндейді. Лего ойыншықтарын қатарынан құрастыра алады.

Қарым-қатынас белсенділігі (актив және пассив)

Сөйлеушінің сөздерін түсінеді. Сөз ішіндегі қарама-қарсы мағыналы сөздерді біледі. (бар-жоқ, ыстық-суық). Сөйлем ішінде сын есімді сөздерді қолданады. Суретке қарап 3-4 сөйлемді әңгіме құрастырады. Таныс ертегіні әңгімелеп береді. Іштей сөйлеу дағдысы қалыптасады. Сөйлеу барасында дауыс интонациясын өзгерте алады.

Сенсорлық даму

Хроматикалық және ахроматикалық түстерді бір-бірінен ажыратады. Заттарды өсу және кему ретімен орналастыра алады. 4 бөлікті суреттен мозайка құрастырады. Қалташадағы заттарды сипап таниды. Заттарды түсі және белгісі бойынша топтастырады.

Интеллектуалдық даму

Сандарды 10 - ға дейін тура және кері санайды. Жыл мезгілі мен тәулік бөліктерін біледі. Бұл не?, не үшін?,

неге? сұрақтарын жиі қояды. Үй және жабайы жануарларды мекен ортасы бойынша сұрыптайды. Өз қалауы бойынша өзі білетін элементтерді пайдаланып сурет салады. (үй, доп, машина)

Эмоционалдық қатынас

Ым-ишара қимылдарын пайдаланады. (қол бұлғап шақыру, қабағын түю, күлімсіреу). Туыстары мен жолдастарының көңіл күйін сезінеді. Ертегі кейіпкерлерінің жағымды-жағымсыз тараптарын бағалайды.

Мәдени-гигиеналық дағдылар

Өздігенен киімін шешіп, киінеді. Оларды белгілі орынға жинап қояды. Әжетханадан кейін қолын сабынмен жуады. Үстел басындағы этикетті біледі. Тістерін өзі тазалайды. Шашылған ойыншықтарды ретімен жинайды.

Әлеуметтік даму

Ойын іс-әрекеті барысында ересек және құрдастарына қарым-қатынас жасау тәсілін игереді. Сыпайылық таныта біледі. Іс –әрекет барысында өз бетінше дербестік танытып, белсенділік көрсетеді. Ата-анасына көмек қолын созады. Олардың тапсырмаларын дұрыс орындауға тырысады.

5-6жас (мектепалды даярлық тобы)

Ірі моторика

Барлық дене мүшелерін еркін қозғалтады. Қозғалыстарында әсемдік және жеңілдік көрінеді. Жүгіріп келіп ұзындыққа секіреді. Еркін биіктікке өрмелейді. Орындық үстінде еңбектейді. Құрсауды белінде айналдырады. Допты бір қолмен қағып алады.

Ұсақ моторика

Бәтәңкенің бауын өткізіп, бантик етіп байлайды. Текше, кірпіш немесе геометриялық пішіндерден көп қабатты үйлерді барлық бөліктерімен құрастырады. Қайшыны еркін пайдаланады. Қағазды бүктеу, жапсырмалау әдісін біледі. Сөздерді бас әріппен жаза алады.

Қарым-қатынас белсенділігі (актив және пассив)

Үлкендердің сөзін бөлмей тыңдайды және оны түсінеді. Басқалардың айтқанын қысқа мазмұнда баяндап береді. Синоним сөздерді еркін пайдаланады (үлкен доп, жасыл шырша). Өзі білетін ертегінің сюжеті бойынша сомдайды. Сөздерге жалғауды дұрыс жалғап орынды қолданады.

Сенсорлық даму

Бөлмеде немесе қағаз бетінде бағдарлап сурет салады. Заттарды формасына, пішініне, түсіне және мөлшеріне байланысты салыстыра біледі.

Олардың арасындағы айырмашылықтарды атай алады.

Интеллектуалдық даму

Өз сөйлеу тілінде барлық дыбыстарды нақты және анық сөйлейді. Ұсынылған тақырып бойынша өз ойында еркін әңгіме айтады. Болып өткен іс-әрекетті есінде сақтайды. 2-3 шумақ өлеңді жатқа айтып береді. Апта күндерін атайды. Жыл мезгілдерін атап, олардың белгілері бойынша анықтай алады.

Бүтін мен бөлікті ажыратады.

Эмоционалдық қатынас

Құрдастарымен ойын ережесі бойынша қатынасқа түсе алады. Бөгде адамдармен сұрақ-жауап арқылы қатынасқа түсуге тырысады. Олардың көңіл-күйін сезінеді.

Мәдени-гигиеналық дағдылар	Өзінің жеке бас тазалығына сақтайды. Күніне 2 рет тіс жуу. Кішкентайлардың киінуіне көмектесу. Үй ішінде тазалықты сақтайды. Ыдыс-аяқты жуады. Гүлдерді күтіп-баптайды.
Әлеуметтік даму	Кейбір адамдардың іс-әрекеттерін, әлеуметтік нормаларын, мінез-құлқына сын көзбен қарай алады.

Сұрақтар:

1. Психомоторика термині және ұсақ моторика туралы түсінік.
2. Психомоторика термині жайлы ғалымдардың көзқарастары.
3. Психомоторлық бағалау ұғымы.
4. Мектепке дейінгі ұйымда дәм сезу анализаторларына зерттеу жүргізу түрлері.

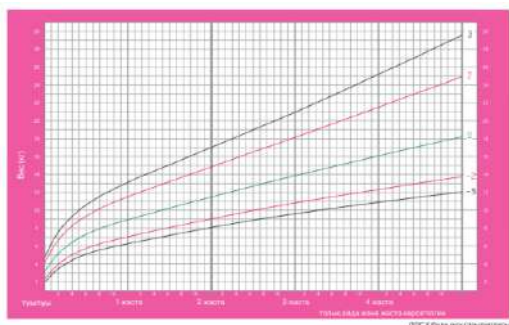
Тапсырмалар:

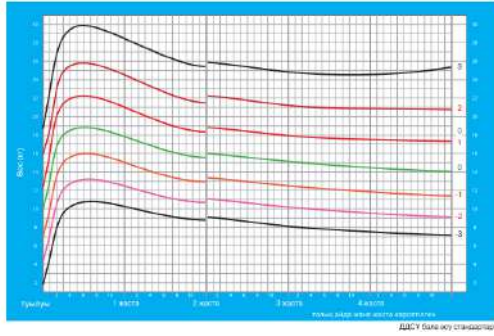
1-тапсырма. Психомоториканың зерттелу деңгейі бойынша хронологиялық кесте құрыңыз.

№	Жылдар	мәліметтер

2-тапсырма. Мінез-құлық, белсенділік, моторика, психомоторика, психомоторлық белсенділік терминдеріне анықтама беріңіз.

3-тапсырма. Баланы туғаннан бастап мен мектепке дайындау бағдарлары картасын ДДСҰ-ның психомоторлық даму туралы стандарттарды негізгі алып, жасақтаңыз.

4- тапсырма.«Қозғалыс»

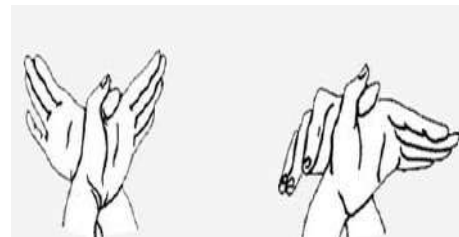
ұғымының мазмұнын ашыңыз. Физиология мен психологиядағы қозғалыстарды зерттеудегі тәсілдердің айырмашылығы неде?

5–тапсырма.Мектепке дейінгі балаларға арналған саусақ жаттығуының мнемотаблицасын жасақтыңыз.

Үлгіде: «Құстар қанат қағып, ұшады» жаттығуы

Барады әне құстар ұшып,
Қанатын көкте қағады.
Барлығы бірге қосылып,
Шиқылдап ән салады.

Балалардың танымдық дағдыларының дамуының кезеңдері

Көптеген авторлар баланың сөйлеу тілі туа бітетін процесс емес екендігін өз еңбектерінде дәлелдеген. Ол баланың өсу барысында әлеуметтік дамуымен байланысты жүреді. Сөйлеудің дамуы мидың орталықтары мен оларды байланыстыратын жолдардың қалпына келуіне, баланың психикалық және физикалық дамуына байланысты.

Баланың сөйлеуін дамытуда екі негізгі кезең ажыратылады: сөйлеуге дейінгі (туылғаннан 1 жасқа дейінгі) және сөйлеуден кейінгі (1 жастан кейінгі).

Дайындық кезеңі - деп сөйлеу тілі шыққанға дейінгі аралық айтылады. Себебі бұл кезеңде сөйлеу тілін меңгеруге дайындық жүреді. Бала дүниеге келген күннен бастап, айқай және жылау сияқты дауыс реакциялары пайда болады. Бұл дыбыстар әліде баланың сөйлеу тілінің дыбыстарынан өзгеше болады. Дегенмен де айқай, жылау процестері сөйлеу аппаратының үш бөлігінің (тыныс алу, дыбыс шығару, артикуляциялық бөлігі) әр қилы қимылдарының дамуына әсерін тигізеді. Туылғаннан кейін 2 апта өткен соң бала айналасындағы адамдардың сөйлеген дауыстарына назарын аударады, жылауын қояды, өзіне бағытталған сөздерге құлақ салады. Бірінші айдың соңында жылаған баланы әлдилеп жұбату мүмкін болады. Дыбыстаған адамға басын бұрып және оған көз тастап қарайды. Дыбыс ырғағына реакция білдіреді: жәй және қатты сөйлегенді сезінеді. Бұл кезеңде баланың гуілдеген дыбысы әр түрлі дыбыста шығады. Ең алғаш баланың сөйлеуінде пайда болатын дауысты (а, о, у, э) дыбыстар. Содан кейін еріндік (б, п, м) дыбыстары пайда болады. Бұның барлығы ему процесіне байланысты болады. Соңында артқы тілдік (к, г, х) дыбыстар шығады. Бұл тілдің түбінің көтеріңкі болуына (баланың шалқасынан жатуы) және физиологиялық жұту процесіне байланысты болады. Гуіл процесі баланың еркіне байланысты болмайды. Ол өздігінен пайда болады, яғни бұл - рефлекторлы процес. Балада 5-6 ай уақытында ба-ба-ба, ма-ма-ма, па-па-па және т.б былдырлы дыбыстар пайда болады.

Былдырлы дыбыстар деп белгілі дыбыстық кешендердің, дауысты және дауыссыз дыбыстардың тіркестерінің пайда болуын айтамыз. Гуілдеу және былдырлау қарым-қатынас орнату қызметін атқармайды.

7-8 айлық кезінде балалар адамдардың сөйлеу тіліне еліктей бастайды. Балалар естіген дыбыстарын айналасындағы заттармен және олардың қимылдарымен сәйкестендіре бастайды. Баланың сөйлеу тілі жақсы дамуы үшін, ол міндетті түрде айналадан тек дұрыс сөйлеу тілін естуі керек. Дегенмен бала әлі де жағдайға, дыбыс ырғағына, сөздерге бірге реакция береді.

Ал 10-11 айлығында сөздердің өзіне реакция беретін болады (жағдай мен дыбыс ырғағынсыз). Дамудың бірінші жылының

аяғында балада алғашқы сөздер пайда бола бастайды. Осы кезде баламен жиі қарым-қатынастар болуы қажет. Баладағы сөйлеу тілінің дамуы оның жеке ерекшеліктеріне байланысты болады. Бір бала бірнеше сөзді дыбыстай алатын болса, өзге бала он шақты сөз қолданады. Бұл баланың симптоматикалық жағдайына, жүйке жүйесінің түріне, тәрбиесіне және т.б. байланысты болып келеді. Дайындық кезеңі бала бірінші сөздерді айтқан кезде аяқталады.

Сөйлеу тілінің пайда болуы өзара байланысты үш кезеңнен тұрады. Мектепке дейінгі кезең бір жылдан үш жылға дейін созылады. Сөйлеу тілі оның құрамдас бөліктеріне қарай дамиды: айтылым, сөздік, грамматикалық құрылым.

Сөйлеудің фонетикалық жағын дамытуда баланың күнделікті сөйлеуінің маңызы зор. Осы кезеңде бала тек дұрыс сөйлеу тілін естуі қажет. Бұл кезде бала дыбыстарды ауыстырып, бұрмалап, шатастырып айтады немесе мүлдем айтпайды.

Баланың алғашқы сөздері жалпы мағынада қолданылады (бала бір сөзбен немесе дыбыс тіркестерімен сезімін, затты, өтінішін білдіре алады). Мысалы, су сөзі мынау-су, су ішемін, су ыстық дегенін білдіруі әбден мүмкін. Баланы тек жағдайға қарай түсінуге болады. Сондықтан бұны жағдайлық (ситуациялық) сөйлеу деп айтады. Бұндай сөйлеуде бала ым-ишара көп қолданады. 2-3 жас аралығында баланың сөздік қоры белсенді дамиды. Әр автор баланың сөздік қорының дамуы немесе толуы туралы түрлі сандық мәліметтерді береді. Солардың ең көп тарағандары келесідей:

- 1 жас 6 ай – 10-15 сөз;
- 2 жастың соңы – шамамен 300 сөзге жуық;
- 3 жасқа қараған кезінде – 1000 сөз шамасында;
- 3 жасқа қараған кезінде балада сөйлеу тілінің грамматикасы қалыптасып бастайды.

Алдымен бала өз сөздерін бір сөзбен, содан кейін қарапайым тіркестермен білдіреді.

Бұл кезеңде балалардың ересектерді түсінуі олардың сөйлеу қабілеттерінен гөрі жоғары.

Келесі кезең бұл -мектеп жасына дейінгі шақ (3-5 жас аралығы).

Сөйлеудің фонетикалық жағының қалыптасу ерекшеліктері: 3 жаста «щ», «ж», «ч», «ш» әріптерін «з», «с» әріптеріне, «щ» әріпі «ч», «ть», кейде «т», «д» әріптеріне ауыстырып айтады.

Ысқырықша естілетін дыбыстарды айтқан кезде тісаралық, тістөніректік - т, д, еріндік тісті - ф, в сигматизм байқалады. (Р, л) әріптері (й, ль) әріптеріне, қ, г, х әріптері т немесе д әріпіне ауыстырылып айтылады.

Ызың, ысқырық және к, г, х әріптері 5 – 6 жастағы балада қалыптасуы керек. Ал артикуляциясы күрделі «р» әріпі жасқа дейінде қате айтылуы мүмкін.

Ауызекі тілдің сөздік қорын дамыту: бастапқыда бала сөздің номинативті қызметін ғана меңгеріп және етістіктерді қолдана бастайды. Содан кейін өзге де грамматикалық санаттарды игереді: есімдік, сын есім, үстеу. А.Н.Гвоздевтің айтуынша 3 жасар баланың негізгі грамматикалық категориялары толығымен игерілген. 4 жасар бала ана тілінде жай және күрделі сөйлемдерді қолданады. 5 жасар бала естіген немесе көрген оқиғаны қосымша сұрақтарсыз өз бетінше айта алады.

Бұл жаста баланың фонематикалық қабылдауы да дамиды: алдымен бала дауысты және тыныш дыбыстарды ажырата бастайды, содан кейін жұмсақ жоғары дауыссыз, дауысты, ысқырық, қатты дыбыстар. Жасына сай қалыптасқан бала 4 жасында ана тілінің барлық дыбыстарын ажырата білуі керек, яғни фонемалық қабылдауды толығымен дамыту керек.

Ауызекі сөйлеудің грамматикалық құрылымының дамуы үш кезеңнен тұрады: аморфты түбір сөздерден тұратын сөйлемдер (1-кезең), сөйлемнің грамматикалық құрылымын игеру (2-кезең), ана тілінің морфологиялық құрылымын игеру (3-кезең).

Шетелдік ғалым П. Менюк сөйлеудің дамуын басқаша түрде қарастырып, оны 5 кезеңге бөледі: бастапқы кезеңде бірінші (сөйлеу тілі шыққанға дейінгіден былдырға дейін) айқай және алғашқы вокализация. Бұл кезеңде вокалды жауаптардың интонациялық сипатына баса назар аударылады. Бұл ананың баланың жылауына реакциясының маңыздылығын ескереді. Сөйлеуді дамытудың бастапқы кезеңінде балалар акустикалық ынталандыруды ажырата алады.

Екінші кезең – былдырлау кезеңі. Бұл уақытта бала дауыстық белсенділікті дамытады, жылауын басқара бастайды, содан кейін есту қабілетін (есту анализаторы арқылы әртүрлі дыбыстарды алу, ажырату және сіңіру процесі) саралау жүреді.

Үшінші кезең – бір сөздік денгейдегі байланыс. Осы кезден баланың сөйлеу тілінің нақты даму кезеңі бастау алады. Сапалық

өзгерістер қабылдауда да, сөйлеуде де байқалады. Баланың сөйлеу ұзақтығын байқауға мүмкіндігі бар. Алғашқы рет сенсорлы және моторлы сөйлеу тілі арасында өзара байланыс орнатыла бастайды.

Төртінші кезең - екі сөз деңгейінде байланыс. Бұл синтаксисті дамытудың бірінші кезеңі. Ауызекі сөйлеудің грамматикалық категорияларын меңгеру бесінші кезеңде басталады.

Кезеңдерге бөлу дамудың кідірісі мен сөйлеу бұзылыстарының механизмін түсіну мүмкіндігін кеңейтеді.

Ес - адам ақпаратты қабылдайтын, есте сақтайтын және ойланатын процестер кешені болып табылады.

Ес-ерекше психикалық процесс ретінде, мнемиялық іс-әрекет балаға туғаннан дайын түрде берілмеген. Ол өмір мен тәрбие жағдайының әсерінен оның даму процесінде қалыптасады және өзгереді.

Мектепке дейінгі жастағы жадының басты түрі-бейнелі ес. Оның дамуы мен қайта құрылуы баланың психикалық өмірінің түрлі салаларында, ең алдымен танымдық процестерде - қабылдау мен ойлау процестерінде болып жатқан өзгерістермен байланысты.

Естің дамуы еріксіз және тікелей (еріксіз есте сақтау кезінде объектілер адам тарапынан қандай да бір ерік күш-жігерінсіз есте сақталады) ерікті және жанама есте сақтау, еске түсіру (ерікті есте сақтау кезінде адам бірдеңені есте сақтау үшін арнайы саналы күш қажет) жүреді.

Әр түрлі ес процестері жас шамасымен біркелкі дамиды. Осылайша, ерікті түрде ойнату ерікті есте қалудан бұрын пайда болады және дами түседі.

Негізінен мектепке дейінгі ерте жастағы барлық балаларда еріксіз, көру-эмоционалдық жады басым болып келеді, ал лингвистикалық немесе музыкалық дарынды балаларда есту жады басым болады.

Мектепке дейінгі кіші және орта жастағы көптеген балаларда жақсы дамыған (ақпаратты сақтау процесі ойлаудың қатысуынсыз, яғни материалды ұғынусыз, логикалық құрылымын белгілемей және есте сақтаудың ассоциативті тәсілдерін пайдаланбай) механикалық жады. Балалар көзге көрінген және естігендерін оңай есте сақтайды және ойнатады, бірақ бұл олардың қызығушылығын тудырған жағдайда ғана болады. Естің осы түрлерін дамытудың арқасында бала өз сөйлеу тілін тез

жетілдіреді, үй тұрмысындағы заттарды пайдалануға үйренеді, кеңістікті жақсы бағдарлайды.

Бұл жаста әйдеттік жады дамиды. Бұл анық, дәл және егжей-тегжейлі көзге көрінетін бейнелерді жадыда ерекше қиындықсыз қалпына келтіруге көмектесетін көру жадының бір түрі.

Еркін емес жадқа ауысу екі кезеңге бөлінеді:

1) қажетті уәждемені қалыптастыру, яғни есте сақтау немесе есте қалдыру;

2) қажетті мнемиялық әрекеттер мен операциялардың пайда болуы және жетілдірілуі.

Мектеп жасына дейінгі баланың жадындағы маңызды өзгеріс шамамен төрт жасында орын алады.

Баланың жадысы еркінділік элементтеріне ие болады. Материалды есте сақтау қандай да бір іс-әрекетті орындаумен қатар болады: бала ойыншықты ойнап, есте сақтап, ертегіні тыңдап, оны есте сақтап, спектр түстерінің атауын сурет салып, есте сақтап қалады.

Мектеп жасына дейінгі ересек жастағы жады біртіндеп ерекше қызметке айналады, ол есте сақтау мақсатына бағынады. Бала ересек адамның нұсқауларын есте сақтап, еске түсіре бастайды, есте сақтаудың қарапайым тәсілдері мен құралдарын қолдана бастайды, ойнаудың дұрыстығын және оның жүрісін бақылай бастайды.

5-6 жасында саналы түрде есте сақтау мен еске алуға бағытталған алғашқы перцептивті әрекеттер байқалады. Оларға қарапайым сөздерді қайталау жатады.

6 жасқа қарай ерікті есте сақтау процесі іс жүзінде аяқталады.

Мектеп жасына дейінгі баланың еркін есте сақтау қабілетін дамыту ересек баланы ойындағы өз тәжірибесін саналы түрде жаңғыртуға, нәтижелі және сөйлеу іс-әрекетіне, болжауға, үйретуге, әңгімелеуге, әңгімелер мен ертегілер шығаруына итермелейді, яғни «есіңе ал» мақсатын қояды. Есте сақтау талабы мектепке дейінгі бала енгізілген қызметтің қажеттілігінен туындағаны маңызды. Бала неге есте сақтау керек екенін түсінуі керек. Игерілген білімді пайдаланып көп ұзамай есте сақтауы керек.

Мектеп жасына дейінгі балалардың еркін жадын жетілдіру олардың алдында арнайы мнемикалық тапсырмаларды есте сақтауға және материалды қайта жаңғыртумен тығыз байланысты.

2022 жылғы 14 қазандағы № 422 бұйрығы «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына» сәйкес, танымдық және зияткерлік дағдыларды дамытуда ересек топта (4 жастағы балалар) заттарды зерттеу барысында олардың пішінін, көлемін көзбен өлшеу, қолмен ұстау арқылы көрнекі-бейнелік ойлауды, есте сақтауды, қиялдауды, сөйлеуді, қолдың ұсақ моторикасын дамыту міндеттері қарастырылған.

Осындай көптеген тапсырмалар ойын іс-әрекетінде пайда болады, сондықтан әр түрлі балалар ойындары балаға жадының дамуына бай мүмкіндіктер береді. Ойындардағы материалды еркін есте сақтау, және есте қалдыру 3-4 жастағы балаларда болуы мүмкін. Демек, балалардың ойын іс-әрекетінде есте сақтау өнімділігі ойыннан тыс қарағанда әлдеқайда жоғары.

Еркін жадтың дамуына дидактикалық ойын ықпал етеді. Ол пәрменді ойын уәждемесін жасайды, балаға жақын және түсінікті мақсатты есте сақтауға бағынады, оған іс-әрекетті орындау тәсілдерін түсінуге мүмкіндік береді, сондай-ақ ересектерге ашық дидактикалық ұстанымды қоймастан, мнемиялық іс-әрекетті басқаруға мүмкіндік береді.

Жадтың дамуы балалардың ойлау дамуымен тығыз байланысты. Мектеп жасына дейінгі ересек балаларда есте сақтаудағы маңызды сәт - есте сақтаудың логикалық тәсілдеріне үйрету. Өйткені 5-6 жастағы балалар алғаш рет есте сақтау керек деген нұсқауларды қабылдайды.

Баланың өсіп-жетілуіне қарай ұзақ уақыт бойы ақпаратты сақтауға арналған ұзақ уақыт жадынан ақпаратты алу жылдамдығы артады және оны қандай да бір әрекетті немесе операцияны орындау үшін қажетті белгілі бір, алдын ала берілген мерзім ішінде ақпаратты ұстап тұратын жедел жадқа ауыстыру.

Сондай-ақ, жедел жадының көлемі мен уақыты артады. Эталондарды меңгеру, баланың іс-әрекетінің түрлері мен мазмұнын өзгерту балалардың ойлау сипатын өзгертуге әкеледі.

Балада ойлау процесі педагогикалық үрдіс барысында қалыптасады. Бала жетілуінің өзіндік ерекшелігі мен оның әлеуметтік шығу тегі болады, танымдық және практикалық іс-әрекет тәсілдері мен құралдарын белсенді игеруі болып табылады.

А.Запорожецтің пікірі бойынша, бұндай әдістерді меңгеру абстрактілі, ауызша-логикалық ойлаудың күрделі түрлерін қалыптастырып қоймай, сонымен бірге мектеп жасына дейінгі

балаларға тән көрнекі-бейнелі ойлауды да қалыптастыруда маңызды рөлге ие.

Осылайша, ойлау өз дамуындағы келесі кезеңдерден өтеді:

1) дамушы қиял негізінде көрнекі-пәрменді ойлауды жетілдіру;

2) еркін және жанама жад негізінде көрнекі-бейнелі ойлауды жақсарту;

3) сөйлеуді зияткерлік тапсырмаларды қою және шешу құралы ретінде пайдалану арқылы ауызша-логикалық ойлауды белсенді қалыптастырудың басталуы.

Өз зерттеулерінде А. В. Запорожец, Н. Н. Поддьяков, Л. А. Венгер және т.б. көрнекі-әрекеттен көрнекі-бейнелі ойлауға көшу бағдарлы-зерттеу қызметінің сипатының өзгеруіне байланысты болатынын растады. Сынамалар мен қателер әдісіне негізделген бағдар мақсатты қозғалу, содан кейін көру және, ақырында, ойлау бағдарына ауыстырылады.

Ойлауды дамыту процесін егжей-тегжейлі қарастырайық:

Сюжеттік-рөлдік ойындардың пайда болуы, ережелерді дұрыс пайдалана отырып, көрнекі-бейнелі ойлаудың дамуына ықпал етеді. Ойлаудың қалыптасуы мен дамуы баланың қиялына байланысты болып келеді. Ең алдымен бала бір нәрсені басқасымен механикалық түрде алмастырады, пәндерге өзіне тән емес функцияларды бере отырып, содан соң заттар олардың бейнелерімен алмастырылады және де олармен практикалық іс-қимылдар жасау қажеттілігі жойылады.

Ауызша-логикалық ойлау өзінің дамуын бала сөз арқылы жұмыс істей алатын және ойлау логикасын түсіне білетін кезде бастайды. Бүлдіршіннің ойлау қабілеті орта мектеп жасына дейінгі кезеңде анықталады, дегенмен Пиаже келтірген эгоцентрикалық сөйлеу феноменінде айқынырақ көрінеді.

Ойлаудың бұл түрін дамыту екі кезеңде жүреді:

1) алдымен бала әрекеттер мен заттарға қатысты сөздердің мағынасын меңгереді және оларды қолданып үйренеді;

2) бала қарым-қатынасты айқындайтын түсініктер жүйесін танып, ойлаудың логикалық ережелерін меңгереді.

Ерте балалық кезеңнен айырмашылығы, мектепке дейінгі жаста ойлау көрініске сүйенеді. Бала қазіргі уақытта ол қабылдамайды деп ойлауы мүмкін, бірақ ол өзінің бұрынғы тәжірибесін біледі. Мектепке дейінгі жастағы балалардың ой-

өрісін дамытады, қабылданатын жағдай шегінен тыс, және таным шекарасын едәуір кеңейтеді.

Мектеп жасына дейінгі баланың ойлаудағы өзгерістері, ойлау мен сөйлеудің тығыз өзара байланысы орнағанына байланысты.

Мұндай өзара байланыстар:

- біріншіден, кеңейтілген ойлау процесінің пайда болуына-пайымдау;

-екіншіден, практикалық және ақыл-ой іс-әрекетінің өзара қарым-қатынасын қайта құруға жоспарланған функцияны орындай бастағанда;

- үшіншіден, қарқынды дамуға.

Ойлау сұрақ қоюдан басталады. Сұрақтың болуы ойлау проблемасын куәландырады, себебі онда баланың алдында туындаған зияткерлік немесе практикалық міндет көрінеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың сұрақтары танымдық сипатқа ие болады, білім алушылықтың дамуын, әлемді тануға ұмтылысын көрсетеді.

Баланың ойлауы нақты бейнеге тән. Объектілерде ол ең жарқын және әрқашан маңызды белгілер емес, бұл ересектердің көзқарасы бойынша ерекше оқиғаларға әкеп соқтырады.

Үдерістер мен құбылыстарды түсіндіруде мектепке дейінгі бала адам арасында бар іс-әрекеттер мен өзара қарым-қатынасты табиғи құбылыстарға ауыстыра отырып, тұншықтыруды қолданады.

Зейін баланың кез-келген іс-әрекетінің негізі және барлық іс-әрекеттің негізгі шарты болып табылады.

Зейін дегеніміз қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарға адамның санасының белсенді бағытталуы.

Бала зейіні өмірінің алғашқы айларынан бастап өте ерте байқала бастайды. Алғашқыда балада еріксіз зейін байқала бастайды. Жас ерекшелігіне сәйкес балалардың ойын әрекеті барасында, тәрбие ықпалының әсерінен еріксіз зейіні дами бастайды. Еріксіз зейіннің дамуы сезім қажеттіліктерінің және қызығуларының дамуымен байланысты болады.

Адам іс-әрекетінің барлық түрлерінде еріксіз зейіннің орны ерекше. Баладағы көп автоматталған зейін іс-әрекет барысында бөлінеді. Егер қызықты немесе таңғаларлықтай жағдай орын алса бала жұмысты аяғына дейін орындау керегін түсініп, әрі қызығып орындайды. Бала шулы ойынға 4-5 жастан қызыға бастайды, бұл

мектеп жасына дейін жалғастырады. Мектепке дейінгі жастағы баланың зейінінің дамуы ондағы жаңа іс-әрекеттерінің түрлерін өзгертеді. 4-5 жастағы бала өз-өзін үлкендердің әсерімен басқарады. Мектеп жасына дейінгі балаға тәрбиеші әрдайым: «ықыласты бол», «назар аударып тыңда», «назар аударып көр» деп айтып отырады. Ал бала үлкендер қойған талапты орындау үшін өзінің зейінін басқара алуы қажет.

В. Мухина бойынша мектепке жасына дейінгі бала іс-әрекетінің жаңа түрлерін, үлкендердің қойған өзге де талаптарын игерудің ықпалымен баланың алдында бір нәрсеге зейінін шоғырландыру және оған зейін қою, материалды есте сақтау және оны жаңғырту, ойынның, суреттің т.б ой желісін құру сияқты жаңа ерекше міндеттер пайда болғанда ғана бетбұрыс жасалады. Аталған міндеттерді шеше алу үшін бала үлкендерден үйренген әдістердің кез-келгенін пайдаланады. Сонда ғана естің, зейіннің, қиялдың арнайы іс-әрекеттері қалыптаса бастайды.

Мектеп жасына дейінгі кезеңде баланың зейіні айналадағы заттарға және олар арқылы орындалатын әрекеттерге қатысты назарымен сипатталынады. Баланың бір нәрсеге назары өшпей тұрған кезде ғана зейіні шоғырланады. Жаңа нәрсе пайда болсымен-ақ баланың зейіні тез арада соған ауады. Сол себепті балалардың ұзақ уақыт бір іспен айналысуы сирек кездеседі.

Д. Элькониннің ойынша, мектеп жасына дейінгі кезеңде балалар әрекетінің қиындауына жалпы ақыл-ой дамуының ілгеріленуіне байланысты зейін күштірек шоғырланып, тұрақтылыққа иеленеді. Мәселен, мектеп жасына дейінгі кезеңдегі кішкентай балалар бір ойынды 30-50 минут ойнаса, ал 5-6 жасқа жеткенде ойынның ұзақтығы 1,5 сағатқа дейін ұзарады. Бұл жағдайды ойында адамдардың қиынырақ әрекеттер мен қатынастардың бейнеленуімен және ойынға әрдайым енгізілетін жаңа жағдайлардың қолдау табуымен түсіндіріледі. Балаларда зейін тұрақтылығы суреттерді көргенде, әңгіме, ертегі тыңдағанда арта түседі. Мәселен, мектеп жасына дейінгі шақтың соңында сурет көру ұзақтығы екі есе артады, осы жастағы кішкентайға қарағанда 6 жасар бала суретті жақсы түсінеді, өзіне қызықты жақтарын егжей-тегжейлі бөліп алады. Бірақ мектеп жасына дейінгі кезеңде зейіннің басты өзгеруі баланың алғашқы рет өз зейінін меңгере білуінде, саналы түрде оны белгілі заттарға

құбылыстарға бағыттай білуінде және кейбір әдістерді пайдалана отырып, соларға зейінін қоя білуінде.

Мектеп жасына дейінгі шақ ішінде өз зейінін ұйымдастыру үшін сөздерді қолдану тез өседі. Бұны, атап айтқанда, мектеп жасына дейінгі ересектер үлкеннің нұсқауы бойынша тапсырманы орындағанда мектеп жасына дейінгі балаларға қарағанда нұсқауды он, он екі рет жиі қайталады. Ерікті зейін бала мінез-құлқын реттеуде сөздің маңызының жалпы дамуына қарай мектепке дейінгі шағында қалыптасады.

В. Мухинаның ойынша мектеп жасына дейінгі шақта балалар ерікті зейінді меңгере бастаса да, бүкіл мектепке дейінгі балалық шақта еріксіз зейін басымырақ болады. Балаларға өздері үшін тартымды әрі бір текті шамалы іс-әрекетке зейін қою қиынға түседі, сонымен қатар ойын процесінде немесе әсерлі сезімге бөлерліктей тапсырмаларды шешерде олар едәуір ұзақ уақыт бойы ынталы болып жүреді. Мектеп жасына дейінгі бала зейінінің ерекшелігі мектепке дейін оқыту ерікті зейінге үнемі күш салуды талап ететін тапсырмалар бойынша құрылуы мүмкін емес себептердің бірі болып табылады. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекет барысында қолданылатын ойын элементтері, іс-әрекеттің нәтижелі түрлері, іс-әрекет түрлерін жиі өзгерту балалардың зейінін айтарлықтай жоғары деңгейде ұстауға мүмкіндік береді. Зейін тікелей баланың қызығушылығына байланысты болады (ырықсыз зейін), өйткені қызықты іске баланың назары тез бөлінеді. Егер 6 жасар бала ойынмен ойнайтын болса, ол алаңдамай екі не үш сағат ойынын жалғастыра береді. Дегенмен, бұлай зейінді шоғырландыру – баланың сол айналысып отырған әрекетіне қызығушылық әсерінен туындайды. Баланың зейінін тәрбиелеуде ересектердің көмегі қажет. Ересектер сөз арқылы бағыт бере отырып баланың зейінін ұйымдастыра алады. Оларға өздерін қызықтырмайтын, тартымсыз іс-әрекетпен айналысу қиынға түседі. Зейіннің бұл ерекшелігі ұйымдастырылған оқу іс-әрекет барысына ойын элементтерін енгізуге және іс-әрекет түрлерін жеткілікті түрде алмастырып отыруға негізгі себеп болып табылады.

К.Ушинскийдің пайымдауынша: балаға оқуды қызықты ете білумен қатар, оларға қызықсыз болатын тапсырмаларды да орындауға талап қою керек, бұл тапсырманы орындағанда бір жағын басым қылмай, екі жағын тең ұстау арқылы ырықсыз

зейінді тудырып отырумен қатар, балада белсенді зейін шамалы болғанына қарамастан оны дамытып отыру керек, - деп көрсетеді. Балалардың зейінін дұрыс қалыптастыруға мұғалімнің жеке басының үлгі-өнегесінің маңызы да өте зор.

Соңғы жылдары психологиялық және педагогикалық әдебиет беттерінде баланың ақыл-ой дамуындағы қиялдың рөлі, қиял механизмдерінің мәнін анықтау туралы мәселе жиі қойылады.

Қиял адам психикасының ерекше түрі болып табылады, ол басқа психикалық процестерден бөлек және қабылдау, ойлау және есте сақтау арасында аралық орын алады. Дегенмен, қиял феномені қазіргі уақытта да жұмбақ болып қала береді. Адамзат әлі күнге дейін қиял механизмі туралы, оның анатомо-физиологиялық негізі туралы ештеңе білмейді. Адамның миында қиялдың қай жерде, бізге белгілі жүйке құрылымдарының жұмысымен байланысты екендігі туралы сұрақтар бүгінгі күні әлі шешілмеген. Л.С.Выготский баланың қиялы ересек адамға қарағанда бай екенін айтты.

Е.П.Ильин қиял – қиялдау қабілеті, қиялдың жемісі, психикалық танымдық процесс, нақты шындықты бейнелейтін көріністерді түрлендіру және осының негізінде жаңа көріністер жасау екенін айтады.

Б.Мещеряковтың, В.Зинченконың анықтамасы бойынша қиял-бұл адамның болашақ ықтимал саласын меңгеруінің тәсілі, оның қызметіне мақсатты және жобалық сипат береді, соның арқасында ол жануарлардың патшалығынан бөлініп шықты.

Қиялда жасалған әрбір сурет-бұл белгілі бір дәрежеде және жаңғырту және шындықты түрлендіру. Ойнату-жадтың негізгі сипаттамасы, түрлендіру-қиялдың негізгі сипаттамасы. Егер жадтың негізгі функциясы-тәжірибені сақтау болса, онда қиялдың негізгі функциясы-оны түрлендіру.

Қиялдың екі маңызды психологиялық функциясы бар: психотерапиялық, екіншісі-психодиагностикалық. Біріншісі ол арқылы адамның психологиялық жағдайы мен мінез-құлқына оң әсер етуі мүмкін. Екіншісі-адамның қиялының өнімдері бойынша, олардың мазмұнды талдауы бойынша осы адамның психологиясы туралы айтуға болады. Бұл жағдайда адамның қиял өнімдерінде оның психологиялық ерекшеліктері тікелей көрсетіледі деп болжанады. Бұл өнімдерді арнайы талдау арқылы біз адам психологиясы туралы белгілі бір қорытынды жасай аламыз.

Қиялдың алғашқы көріністері ерте жаста пайда болады, өйткені бала осы жаста қиялды жағдайда, қиялды заттармен әрекет ете бастайды. Бұл ең алдымен ойында бар. Бала ойынында оның нақты өмірде әлі іске асырылмайтын мүмкіндіктері ашылады. Ойын барысында бала күшті, мейірімді, шыдамды, ақылды және, әрине, көптеген басқа жағдайларға қарағанда көп қиял көрсетеді. Ол ойлап табу, не ойнату, ойын үшін не пайдалану, не айтуға қабылданған рөлдерде істеу керек. Дәл осы ой байлығымен ерекшеленетін балалар ойынға жиі қабылданады, ойындарды ұйымдастырушы және бастаушы болады. Баланың қиялы шын мәнінде көреді, оны қызықтырады және толғандырады. Ол өз ойындарында, ертегілерде, суреттерде көргендерін және естігенін өңдейді.

Қиял процесі екі салыстырмалы дербес кезең түрінде өрістетіледі, олардың көріністері жас жағынан бір - бірімен сәйкес келмейді: бірінші кезең — іс-әрекет немесе оқиға ойын рәсімдеу, екінші кезең-ойды іске асыру жоспарын қалыптастыру. Қиял дамуының маңызды ерекшелігі-тұтас жоспарлаудың көрінісі, ол алдымен іс-қимыл жоспарын құруға, содан кейін оны орындау барысында түзете отырып, дәйекті түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Бес жасқа дейінгі жаста ойға сәйкес ойдағы іс-әрекетті жоспарлау және құру әлі дамымаған. Елестететін және іс жүзінде іске асырылмаған іс-әрекеттің нәтижесін болжау қиын. Мектеп жасына дейінгі балалар іс-әрекет басталғанға дейін іс жүзінде не істеу керектігі туралы ұзақ уақыт хабарлай алмайды. Бұл ойын, бейнелеу және ішінара еңбек қызметінің елеулі ерекшелігі. Қиял қажетті, вербалды, жалпылаусыз, бейнелі түрде ойлайды деп айтуға болады.

5-6 жастағы мектепке дейінгі балалардың қиялы елеулі өзгерістерге ұшырайды. Егер осы жаста балаға оның болашақ әрекеттерінің мазмұны туралы сұрақ қойса, ол өзіне және басқаларға өз жоспарлары туралы жеткілікті түрде толық есеп бере алады. Олар тек шындық логикасынан кейін ғана емес, сонымен қатар ойын жағдайынан шындықты жақсы ажыратады.

Қиялдың дамуы жалпы тұлғаның дамуымен тығыз байланысты. Әр адамда фантазияның бір бөлігі бар, бірақ әрбір қиял немесе қиял әртүрлі, тұлғаның бағыттылығына-оның қызығушылығына, біліміне, эмоционалдық көңіл-күйіне

байланысты көрінеді. Қиялда пайда болатын суреттерде әрдайым адамға белгілі бейнелер бар. Бірақ жаңа бейнеде олар өзгерген, өзгертілген, ерекше үйлесімге қосылған. Бала фантастикалық әлемде нақты өмір сүреді. Балалар бәрін жасай алады, - дейді Гете. Әр баланың өмірінде қиял маңызды рөл атқарады. Бұл қиялдың эмоционалдық ұшуы ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаны түсіну үшін барлық кеңістіктік және уақытша шектеулерді алып тастайды. Қиял балаға әлі белгісіз немесе шын мәнінде жоқ нәрселерді елестетуге және жасауға мүмкіндік береді. Бұл балалар мүмкіндіктерінің шекарасын кеңейтеді және баланы таным мен шығармашылыққа шабыттандырады.

Сұрақтар:

1. Балада сөйлеу тілінің қалыптасуы.
2. Әрбір жас ерекшелігіндегі баланың сөздік қоры.
3. Балада естің қалыптасуы және ойлау қабілетінің даму кезеңдері.
4. Мектеп жасына дейінгі баланың зейінінің және қиялының дамуы.

Тапсырмалар:

1-тапсырма. Төменде берілген ғалымдардың пікірлерін талдаңыз.

1. «Бала шыр етіп жерге түскенде дыбыспен бірге туады»
Ж.Аймауытұлы
2. «Баланың танымы дамыса, онда тілі де дамиды»
С.Н.Цейтлин
3. «Ересектерде барлығы сатылымға дайын көйлектері бар дүкен сияқты. Ал балаларда енді өңделіп, тігіліп жатырған шеберхана секілді»
К.И.Чукотский

2-тапсырма. Баланың ойлау қабілетін дамытуға арналған шағын логикалық тапсырмалар құрастырыңыз.

Үлгі:

Үш алманы бақтағыз
Кірпі алып жинады
Ең әдемі біреуін
Ақ тиінге сыйлады.
Ыдыстағы алманың
Санап көрші қалғанын

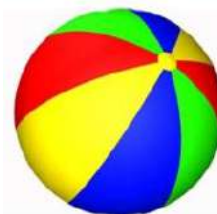
3-тапсырма. Мектеп жасына дейінгі балалардың қабылдауын анықтау мақсатында «Пішіндер қорабы» немесе «пошта жәшігі» әдістемесін жүргізіңіз. (Авторлар: Л. А. Венгер, Г.Л. Выгодская, Э. И. Леонхард)

4-тапсырма. Самал /2 жас 6 ай/ жиі ауырады. Ұзақ уақыт ауруханада жатты, тілі шығып сөйлемейді. Самалдың тілі шығып сөйлеп кету үшін анасы көп күш жұмсады. Самалдың тілінің кешеуілдеп шығып, сөзді қиын меңгеруінің негізгі себептері неде?

5-тапсырма. 2 жасар Бекболат есімді бала допты «теп-теп» деп атайды. Неліктен? Себебін түсіндіріңіз.

6-тапсырма. «Суретті есіңе сақта» әдістемесін жүргізіңіз.

Балаға 5 заттың суреті бейнеленген карточка ұсынылады. Ол бұл заттарды 1 минут ішінде қарап көруі тиіс. Осыдан кейін карточканы алып қойып, баладан өзінің есінде қалған суреттерді атап беру талап етіледі. Дұрыс аталған бейнелердің санына қарай нәтижелеріне баға қойылады. Есте сақтау қабілеті анықталады.

Даму деңгейлері:

Жоғары деңгей – бала 5 затта атады;
Орташа-жоғары деңгей – 4 затты атады;

Орташа деңгей – бала 3 затты атады;
Орташа-төменгі деңгей – бала 2 затты атады;

Төменгі деңгей – бала 1 затты атады.

Ұсақ қол моторикасы және ірі моториканы дамытудың маңызы мен әдістері.

Бүгінгі таңда ата-аналар мен тәрбиешілердің ортақ мәселесі-балаларды тәрбиелеу екендігі белгілі. Ата - аналар үшін бала — өмірдің жалғасы, үміт шамшырағы, жарқын болашақ десек, ал тәрбиеші үшін еңбегінің жемісі.

Қандай халық болмаса да үміттерін ең бірінші кезекте өз ұрпақтарымен байланыстырады. Сол себептен де: «Ана үйдің берекесі, бала үйдің мерекесі», «Бала болсаң болғандай бол, айналаңа қорғандай бол» деген қазақтың қағида сөздерін берік ұстанып бабаларымыз өз ұрпағын «Адам, адамзат» деген атқа лайық қылып өсіріп – тәрбиелеуді мақсат тұтқан. Ата-ананың өнегесі бала тәрбиесінің қай саласында болсын үлкен рөл атқарады. Егер баланың ата-анасы үйді таза ұстаса, өзіне қамқорлық жасаса, туыстарына жақсы қараса, жақсы кітаптар мен фильмдер туралы сөйлесе, баланың эстетикалық білімі күшейетіні анық. Отбасы-бұл баланың тіршілік ету орны, үнемі қамқорлықтың қайнар көзі, ол өзіне жақын адамдардың мейірімділігін сезінетін, қарапайым білім мен шешім қабылдауды үйреніп, тәрбиелейтін ортасы.

Егер отбасында тұрақты және жылы жағдай қалыптасқан болса, мұндай ортада өсетін бала жақсы нәтижелерге қол жеткізіп, даму әлеуетін арттыра алады. Алайда, қазіргі отбасылар сапалы және қайшылықты әлеуметтік даму жағдайында қалыптасады.

1. Қоғамның қарқынды түрде жіктелуі (әлеуметтік мәртебесі және материалдық байлығының деңгейі бойынша).

2. Балалардың психологиясына теріс әсер ететін ажырасулар санының артуы.

3. Толық емес отбасылар санының өсуі.

4. Ғаламдық медиа желісі мен интернеттің күшті ерікті әсері.

Отбасын сапалы түрде нығайту бойынша кешенді бағдарламалар әзірленіп, іске асырылуда. Ал кейбір отбасында қарама қайшылық мәселелерді шиеленістіруге әкеліп соғатын түрлі жағдайлар артуда.

Отбасымен педагогикалық ынтымақтастық баланың қанағаттану деңгейін және тәрбиешінің жұмысының сапасын арттырады. Осының барлығы отбасылық және қоғамдық институттар жұмысының тиімділігін қамтамасыз етеді. Ол үшін ең алдымен баланың отбасылық жағдайы, әлемі зерттелуі қажет.

Зерттеу әдістері: байқау, сұхбат, жеке және топтық, сауалнама, іскерлік ойындар, балалардың отбасылық ортасын зерттеу.

Баланың отбасылық ортасы келесідей параметрлермен анықталады:

1. Әлеуметтік-мәдени орта, ата-аналар және отбасының басқа мүшелері, ата-аналардың білім деңгейі, қоғамдық өмірге, балабақша тіршілігіне қызығушылық.

2. Техникалық-гигиеналық орта: тұрмыс-тіршілік жағдайлары, үй-жайдың жабдықталуы, тұрмыс салтының ерекшеліктері.

3. Демографиялық ортасы: Отбасы құрамының құрылымы және оның жас деңгейіне байланысты құрамы.

Отбасындағы тәрбиені ұйымдастыруға қойылатын негізгі талаптар:

1. Жеке тұлға ретінде баланың физикалық, психикалық және моральдық денсаулығының негіздері.

2. Баланың әлеуметтенуін қалыптастырудағы алғашқы институт-бұл отбасы.

3. Баланың қоғамдағы өмірге дайындығын реттеу және бақылау.

4. Ата-аналар баланың денсаулық жағдайына, дене бітімінің даму деңгейіне және отбасының мүмкіндіктеріне қарай мектепке дейінгі ұйымдарды таңдауға құқылы.

Баланың мінез-құлқын оның отбасылық өмірін, дәстүрлерін, рухани бағытын зерттеу арқылы анықтауға болады. Отбасындағы тәрбие жұмысымен танысқаннан кейін алынған ақпарат ата-аналарды балабақша жұмысына тартатын ең қолайлы ортада жасалуы керек. Басқаша айтқанда, ата-аналар балабақшадағы балаларын құрметтеп, жақсы көруі керек.

1-кесте Ата – аналармен жұмыс

Дәстүрлі	Дәстүрден тыс
<ul style="list-style-type: none"> - ата-аналар жиналысы; - жеке, топтық және жалпы балабақшаның конференциялары; - тәрбиеші жеке кеңесі; - балалардың үйінде болуы; - ашық есік күндері; - отбасы туралы мәліметтер дәптерін толтыру; - ата-аналарға арналған ақпарат бұрышы; - әр түрлі тәрбиелік шаралар, мерекелік ойын-сауық ертеңгіліктерге қатысу; - оқу-тәрбие үрдісін жоспарлауға қатыстыру; - сауалнама жүргізу, әңгімелесу. 	<ul style="list-style-type: none"> - ата-аналармен тренингтер әртүрлі тақырыпта өткізу. - пікір сайыс ұйымдастыру; - психологиялық демалыс сәттері; - ауызша журнал; - ата-аналармен ұйымдастырылатын кештер; - ата-аналар оқулары; - ата-аналар рингі; - ашық ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті; - Менің жанұям газетін шығару;

Отбасылық тәрбиені ұйымдастыруға қойылатын жалпы талаптар:

Отбасы әлеуметтенудің алғашқы институты ретінде баланың физикалық және психикалық денсаулығының негізін қалайды. Баланың жетістіктерге деген қажеттілігін қалыптастырады. Ресми және бейресми ережелер, принциптер нормалар мен символдар жиынтығын анықтайды. Баланың қоғамдық өмірге бейімделуін бақылайды және реттейді. Баланың қоғамдық қатынастар туралы түсінігін қалыптастырады. Ол жалпы адамзаттың моральдық және мәдени стандарттарын үйретеді. Ата-аналар немесе заңды өкілдер баланың жеке қабілеттеріне, денсаулық жағдайына, дене бітімінің даму деңгейіне, отбасының мүмкіндіктеріне сәйкес мектепке дейінгі білім беру мекемелерін таңдауға құқылы.

Отбасындағы тәрбиенің негізгі міндеттері:

Ең қауіпсіз жағдайларда баланың физикалық және танымдық дамуын барынша арттыру үшін әртүрлі мүмкіндіктер жасау. Балаға эмоционалды қолдау көрсету. Баланың жақындарымен және басқа адамдармен қарым-қатынас жасай білу, олармен берік

қарым-қатынаста өзінің жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру, өмірдегі қауіпсіздік бойынша базалық білімді қалыптастыру, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларына және қолданбалы дағдыларға үйрету, жақындарына көмектесу іскерлік қабілеті, тілдің дамуын қамтамасыз ету, отбасы мен қоғамның дәстүрлері мен құндылықтарына тәрбиелеу көзқарастар мен мүдделердің дамуына ықпал ету. Отбасылық тәрбиені ұйымдастыру шарттары, отбасы-баланың жеке басының дамуының алғашқы ортасы.

Ата-аналар топтары: үлгілі балалары бар отбасылық топтар. Барлық мүмкіндіктері бар, бірақ бала тәрбиесіне теріс әсер ететін отбасылар (әртүрлі себептермен).

Отбасылық қатынастар: әртүрлі себептерге байланысты туындаған отбасында орын алатын дау-жанжалдар: ортақ мүдделерге негізделген тығыз қарым – қатынас, ынтымақты қатынас (отбасы мүшелерінің өзара түсіністігі және көмегі).

Отбасы мен балабақша арасындағы өзара әрекеттестіктің негізгі функциялары:

- Ақпаратты;
- Дамытушылық-тәрбиелілік;
- Қалыптастырушы;
- Сауықтырушы-қорғаулық;
- Бақылаушы;
- Тұрмыс.

Отбасының тәрбиелік мүмкіндіктері мен балабақша арасындағы ынтымақтастықты өзара ұйымдастыру жолдары:

Отбасының тәрбиелік әлеуеті мен күшін анықтау бойынша зерттеулер, адамгершілік бағыты бойынша топтастыру, бірлескен қызметтің ағымдағы және түпкілікті нәтижелерін талдау.

Коллаж: отбасылық ұран, тегі, үлкен фотосурет, елтаңба, отбасы жасы, отбасының туған күні.

Портфолио: отбасылық мерекелер күнтізбегі, отбасылық әндерді айту ережелері, отбасылық түскі ас, аты-жөндерінің құпиясы мен сыры, жұлдызнамалары.

Соңғы уақытта мектепке дейінгі балалардың ата — аналары балалардың интеллектуалдық және шығармашылық дамуын көбірек қызықтырады-ерте жастан бастап баланы даму орталықтарына жазады, ән айту мен сурет салуға апарады, заманауи гаджеттерді сатып алады және білімге деген қызығушылықты ынталандырады. Көп қабатты үйлердің

аулаларында ойнайтын балаларды кездестірмейсің. Интеллектуалды және эмоциялық дамуында моторика маңызды рөл атқарады, яғни қозғалыс белсенділігі аздығын көрсетеді.

Ірі моторика - бұл не?

Ұсақ моториканың бар екендігі туралы мектепке дейінгі балалардың барлық ата-аналары біледі, сондықтан олар мозаикамен, пазлдармен, конструкторда ойнаумен, мүсіндеумен шұғылдануға көңіл бөлуге тырысады. Өйткені ұсақ моториканың даму деңгейі сөйлеу және баланың жалпы зияткерлік деңгейіне байланысты. Бірақ балалардың толыққанды дамуы үшін жалпы деп аталатын ірі моториканың да маңызы аз емес. Ол дегеніміз - қолдың, аяқтың, бастың және дененің кеңістіктегі және бір-біріне қатысты барлық ерікті қозғалысы, сүйікті ойыншықтың көзқарасымен іздеу үшін бастың бұрылуынан бастап және спорт алаңында қозғалмалы ойындармен ойнауы.

Мамандар баланың ақыл-ой дамуы мен оның физикалық денсаулығы арасындағы тікелей тәуелділікті дәлелдеді. Интеллектінің дамуына қарай мектепке дейінгі бала барынша күрделі физикалық әрекеттерді меңгереді, олардың көпшілігі автоматты түрде орындалады. Егер екі жасар балаға жүгіру кезінде қозғалысты бақылауға тура келсе, 5 жылда бұл әрекет ешқандай қиындық тудырмайды. Мектеп жасына дейінгі балалардың ірі моторикасын дамытуды қажетті балансқа жету үшін ақыл-ой жүктемесімен біркелкі үйлестіру керек.

Баланың ірі моторикасын дамыту бойынша жаттығулармен айналысуы сүйек-бұлшық ет жүйесін нығайтуға, арқанды түзеуге, тепе-теңдік сезімін дамытуға, қимылдарды үйлестіруге мүмкіндік береді. Күрделі физикалық жаттығулар жасай отырып, бала мидың екі жартысын да қолданады. Мұндай үйлестіру болашақта күрделі дағдыларды тезірек меңгеруге мүмкіндік береді.

Ірі моториканы дамыту үшін жақсы көмек үйде орындалатын күнделікті жұмыстарға көмек. Жинау, тамақ дайындау, үй жануарларын күту баланың бұлшық ет жүйесі үшін жаттықтыру және тәрбиелеу процесінің бір бөлігі болуы мүмкін. Дене белсенділігі сколиоз және жалпақ табандылық сияқты қиындықтардың туындауын болдырмауға мүмкіндік береді және баланы бастауыш мектептегі жүктемелерге дайындайды.

Ірі моторика – бұл қолды, аяқты, денені және басты қамтитын белсенді дене қозғалысы. Шындығында, ересектер бұл

дағдыларды ойланбастан пайдаланады, ал балалар оны біртіндеп меңгеруі керек.

Өмірдің бірінші жылы нәресте тез дамып, денесін басқаруды үйренеді:

- көзді фокустайды;
- басын ұстайды;
- қолдар мен аяқтарды басқарады;
- отыруға үйренеді;
- тұруға тырысады;
- жүреді, жүгіреді, секіреді.

Баланың денсаулығы мен өмірі осы маңызды процестердің қаншалықты сәтті өтетініне байланысты.

- 2 жасқа дейін бала қол мен аяқтың күрделі жалпы моторикасын игереді. Бала заттарды лақтырып, тепкілейді. Қол ұстасып, баспалдақпен көтеріледі.

- 3 жастағы балалар серуендеуді, жүгіруді, секіруді сенімді игереді.

Ірі моториканың қалыптасуы кез-келген қозғалыстардың арқасында жүзеге асады: белсенді ойындар, ересектер мен жануарлардың әрекеттерін көшіру, спорттық іс-шаралар, би, аэробика.

Баламен жаттығуды мүмкіндігінше ертерек бастау маңызды. Мектеп жасына дейінгі баланың жақсы физикалық дамуы — оның оқудағы, өмірдегі әрі қарайғы жетістіктерінің кепілі және көптеген мәселелерден аулақ болу мүмкіндігі.

Дамыған ірі моторикасыз адамның толық қалыптасуы мүмкін емес. Моториканы дамытудың артықшылықтары:

- тірек-қимыл жүйесін нығайтады;
- үйлестіруді жақсартады;
- бұлшықеттердегі ақуыз синтезін қамтамасыз етеді;
- танымдық белсенділікті ынталандырады;
- жұмыс қабілеттілігін арттырады;
- дербестікті дамытады;
- сөйлеуді жетілдіреді;
- оқу және жазу дағдыларын игеруге көмектеседі;
- белсенді қызметке ынталандырады;
- жарты шараралық өзара әрекеттесу қалыптастырады;
- шығармашылық әлеуетті дамытады;
- табысты әлеуметтенуге ықпал етеді;

- денені кеңістікте басқаруға үйретеді;
- дүниені және өзін тануға ықпал етеді.

Ірі моториканы дамытудың маңызы зор. Бұл жұмыс балалардың физикалық және психикалық дамуын сақтауға және арттыруға мүмкіндік береді.

Әрбір бала жеке дара индивид және оның қалыптасып дамуы біркелкі болмайды. Балаларды бір-бірімен салыстырмаған дұрыс. Бір бала 9 айдан кейін, ал екіншісі бір жылдан кейін жүре бастайды. Бұл қалыпты жағдай. Ең бастысы-баламен үнемі айналысу. Алайда, баланың ірі моторикасы нашар дамығанын анықтауға болатын критерийлер бар:

- сурет салу және жазу дағдылары қиын;
- өз бетінше киіну және ас құралдарын пайдалану қабілетсіздігі;
- отыру позасын сақтай алмау;
- кеңістікте бағдарын жоғалтады: соғылады, сүрініп, құлап кетеді;
- летаргия (жай қимылдауы);
- нашар сөйлейді;
- кішкентай ойыншықтармен ойнай алмайды;
- жаңа әрекетке нашар ауысу;
- өзін-өзі төмендете бағалауы;
- құрдастарымен тіл табысу қиын.

Қозғалтқыштың ауыр бұзылуына күдік болса, ата-ана түзету жұмыстары үшін дәрігерге баруы тиіс.

Жалпы моториканы дамытудың негізгі міндеттері:

- баланың қозғалыс белсенділігін жүзеге асыру үшін жағдай жасау;
- қозғалыстарды қадағалау және оларды басқару дағдыларын дамыту;
- іс-әрекеттердің үйлесімділігін үйрену;
- дене белсенділігін дамыту.

Тапсырмаларға сүйене отырып, ата-аналар бөлмедегі кеңістікті жабдықтап, қажетті жабдықтарды жинақтап, процесті бақылауы керек. Бөлмеде жүгіру, секіру, иілу үшін жеткілікті орын болуы керек. Ең қарапайымы: балаға таңертеңгілік жаттығулар жасауға үйретуден бастау. Егер мұны сыртта жасай

алса, одан да жақсы болады. Қарапайым жаттығулар жасауда жеткілікті. Мысалы: еңкею, жүру, бұрылыстар, иілу.

Қимылды ойындарға арналған әртүрлі жабдықтарды қолдану: доптар, арқандар, құрсаулар. Баламен үйде сіз кегли, баскетбол, додждбол ойнау қажет. Бөлмеде арнайы спорт бұрышын ұйымдастыру тамаша нұсқа болады. Бұл қолжетімді болмаса, баяу және жылдам қозғалыстарды ауыстыра отырып, сүйікті музыкаға жай ғана билеткізу.

Көшеде серуендеу үшін велосипед, скутер, роликтер және басқа да техниканы жасына қарай жинақтау. Қыста-коньки, шаңғы, сырғанақ. Сонымен қатар, баланың моторикасын дамыту үшін жақын маңдағы балалар орталығына немесе спорт секциясына жаздыру, онда толық қалыптасу үшін тамаша жағдайлар жасалады. Үй жұмысы да жалпы моториканың дамуына ықпал етеді. Балаға үйдегі мүмкін болатын жұмыстарды жүктеу керек. Мысалы, еден сыпырыңыз, үстелді сүртіңіз, ойыншықтарды реттеңіз, кірді іліңіз немесе бүктеңіз және т.б.

Ірі моториканы дамытуға көмектеседі:

Физикалық жаттығу. Баламен үнемі 7-10 минуттық жаттығуларды орындау, сүйек-бұлшық ет жүйесін тонуста ұстау үшін жеткілікті.

Қимылды ойындар. Мектеп жасына дейінгі балалар кез-келген ойындарға қуана қатысады, сондықтан ата-аналар оларды оқуға, санауға, жазуға және басқа да дағдыларға үйрету үшін жиі қолданады. Негізінен, бұл үстел ойындары — тыныш, интеллектуалды дамуға бағытталған. Алайда қозғалыс пен реакция жылдамдығын талап ететін белсенді ойындарды да ұмытпау керек. Олар қызықты ғана емес, үлкен моториканы дамыту үшін өте пайдалы. Допты, классиктер мен қалашықтарда, жерден биік және т.б. ойындар — бұл істе тиімді көмекшілер.

Спорт. Роликтермен, велосипедпен және шаңғымен сырғанау, жүгіру, каратэ, баскетбол және футбол — бұл спорттың барлық түрлері мектеп жасына дейінгі баланың үлкен моторикасын дамытуға көмектеседі.

Би. Егер баланы спорт шабыттандырмаса, оны би үйірмесіне жазуға болады. Олар сондай-ақ үйлестіруді, назар аударуды, жадты дамытады және бұлшық етті тонуста ұстайды.

Жоғарыда аталғандар жалпы моториканы, сондай-ақ икемділікті, тепе-теңдікті, жылдамдықты, тапқырлықты дамытуға

тиімді жұмыс істейді. Дені сау, дене бітімі дамыған бала, әдетте, жақсы тамақтанады және ұйықтайды, сергек және шабыттандырылған күйде болады, ата-аналар ұсынған ойындарға қатысуға оңай келіседі. Оқу барысында баланың алған дағдыларын мезгіл-мезгіл қайталап, бекіту керек. Көптеген тәсілдер мен қозғалыстарды (мысалы, шаңғымен жүгіру) балалар өздігінен меңгере алмайды, сондықтан үлкендердің көмегі қажет.

Таңертеңгілік гимнастиканы және демалыс күнінің белсенді серуендерін жақсы қолдану, балада әдеттегі қозғалыс қажеттілігін қалыптастырып отырады.

Ірі моторика - бұл кішкентай бұлшықеттердің, яғни ұсақ моториканың арқасында баланың тез және дәл қозғалу қабілетін дамытудың негізі. Егер қолдың кішкентай бұлшықеттері нашар дамыған болса, қаламды, қарындашты немесе бояу щеткасын дұрыс ұстау қиынырақ.

Ірі моториканы дамытуға арналған жаттығуларды күннің ортасында да орындауға болады, мысалы, теледидар арқылы мультфильмді көру немесе кітап оқу кезінде кішкене үзіліс ретінде — тартылу, отырып, бір аяқты секіру, шеңбер айналдыру. Олардың міндеті спорттық рекордтарға жету емес, моториканы дамыту болып табылады.

Клиникалық зерттеулерге сәйкес, психикалық функциялардың нашарлауы немесе ақауы эмбриогенезге, яғни ми құрылымдарының ерте жасушалық дамуына әртүрлі зиянды әсерлерге байланысты.

Әсер ету уақытына байланысты адамның психикалық және физикалық дамуына әсер ететін патогендік факторлар үшке бөлінеді: жүктілік (антенатальды), туу (туылған кезде), босанғаннан кейінгі (туғаннан кейін, ерте нәрестеден 3 жасқа дейін).

Бала дамуының биологиялық факторларына мыналар жатады:

- тұқым қуалау және генетикалық мутация, хромосомалық ауытқулардан туындаған хромосомалық генетикалық ауытқу;
- жүктілік кезіндегі ананың жұқпалы және вирустық аурулары (қызамық, токсоплазмоз, тұмау);
- жыныстық жолмен берілетін аурулар (гонорея, мерез);
- эндокриндік аурулар, соның ішінде қант диабеті;
- резус факторларының сәйкес келмей қалуы;
- ата-анасының маскүнемдігі және нашақорлық;

- биохимиялық зиян тудыратын жағдайлар (радиация, қоршаған ортаның және ауаның ластануы, қорғасын мен сынап сияқты ауыр металдардың болуы, ауылшаруашылық техникасында жасанды тыңайтқыштарды жиі пайдалану, дәрілерді теріс пайдалану, жасанды тағамдық қоспалар және т. б.);
- ананың денсаулығындағы соматикалық ауытқулар, оның ішінде гиповитаминоз, ісіктер, әлсіздік;
- гипоксия (оттегінің болмауы);
- анадағы жүктілік кезіндегі токсикоз;
- туа біткен патология, әсіресе мидың зақымдануы;
- ерте балалық шақтағы мидың зақымдануы, ауыр инфекциялық және уытты-дистрофиялық аурулар.

2-кесте. Баланың дамуы

Ерте жастағы балалардың психомоторлық дамуының бұзылуы (қабықтық функциялардың қалыптасуы) ойыншықтарға, айналасындағыларға зерттеу қызығушылығының болмауынан, эмоциялар кедейлігінен, пәндік-манипуляциялық қызметтің болмауынан, импрессивті және экспрессивті сөйлеудің, ойын қызметінің қалыптасуының кешігуінен көрінеді. Моторлы дамудың кідірісі психикалық дағдылармен тығыз байланысты.

Хронологиялық жастан күнтізбелік 3 айдан артық емес ауытқыған кезде психомоторлы дамуының бұзылуының жеңіл дәрежесі немесе психомоторлы дамуының кешіктірілуі (қарқынды

кешігу) диагностикаланады. Жеке моторлы дағдылардың кешігуі рахит кезінде, соматикалық аурулармен ауырған балаларда байқалады. Егер нейровизуализация деректері бойынша мидың зақымдану белгілері болмаса, әдетте, моторлы және психикалық функциялары толық қалпына келеді.

Бала дамуындағы 6 айдан астам артта қалу ми кемістіктерімен: маңдай бөлігінің аплазиясымен, мишық, гипоксикалық-ишемиялық энцефалопатиямен және III дәрежелі перивентрикулярлы қан құйылуымен, амин қышқылдары мен органикалық қышқылдар алмасуының бұзылуымен, некротикалық энцефалопатиямен, лейкоцистрофиямен, туберозды склерозбен, хромосомды және гендік синдромдармен, құрсақтағы энцефалиттермен, мұрынішілік энцефалиттермен, тромбоцефалиттермен, туа біткен гипотиреоз болуы мүмкін

Батыс Еуропа елдерінде нәресте жасындағы баланың өздігінен қимыл-қозғалыс белсенділігін бағалау үшін Прехтла әдісі қолданылады (H. F. R. Prechtl). Баланы бақылауды 30-60 минут ішінде (оның ішінде бейнежазба арқылы) жүргізеді, содан кейін балмен бағаланған әртүрлі қозғалыс кестесі толтырылады. 3 - 5 айда қозғалыс белсенділігінің қалыпты түрі болып табылады, ол шапшандық (fidgety) деп аталады және мойынның, бастың, иықтың, дененің, санның, қолдың саусақтарының, табанның көптеген жылдам қозғалысы болып табылады, бет-қолдың, қол мен қолының, аяқ пен аяғының байланысына ерекше көңіл бөлінеді. 2-4 айда қол мен аяқтардың жол жүру - синхронды қозғалысы тетрапарездің ерте көрінуін көрсетеді. Өмірдің 2-3 айында бір жағында қол мен аяқтың өздігінен қозғалуының едәуір азаюы кейіннен спастикалық гемипарез болып көрінуі мүмкін. 3 - 5 айда БЦП спастикалық және дискинетикалық формалардың маркерлері арқаға жатып аяқ көтерудің болмауы, қозғалыстардың болмауы болып табылады.

Ұсақ моторика нәрестелік кезден бастап жалпы моториканың негізінде дамиды. Алдымен бала тақырыпты тануды үйренеді, содан кейін қажет болған жағдайда оны қолданады. Мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы моториканың дағдылары әртүрлі және күрделі. Екі қолдың келісілген әрекетін талап ететін әрекеттердің үлесі артады.

Ұсақ моториканың дамуын әртүрлі тәсілдермен тездетуге болады:

1. ұсақ заттармен ойындар - пазл, мозаика, конструкторлар, моншақтар және т. б.;

2.саусақ ойындары;

3.қол және саусақтарды уқалау;

4.мүсіндеу.

Кәрі жастағы адамдар үшін ұсақ моториканың дамуы ми қабығының жұмысқа қабілеттілігін қолдау және соның салдарынан өмір сүру сапасын жақсарту үлкен маңызға ие. Ми қызметінің бұзылуына әкеліп соғатын әртүрлі жарақаттар мен ауруларды бастан кешкен егде жастағы адамдар үшін ұсақ моториканы дамыту психикалық денсаулықты жақсартуға, жалпы орталық жүйке жүйесінің қызметін қалпына келтіруге зор ықпал тигізеді.

Ұсақ моторика-бұл жазу, қайшымен жұмыс істеу, қораптарды ашу, бауды байлау және т.б. сияқты қолмен және саусақпен жұмыс істеу дағдылары. Шағын моториканың әрбір даму сатысы баланың барлық алдыңғы кезеңдерінен сәтті өткенін білдіреді.

Бала дамуының әртүрлі кезеңдерінде алатын ұсақ моториканың негізгі дағдыларын қарастырайық:

Бала 6 айға дейін:

- рефлекторлы заттар жеткілікті (туғаннан бастап);
- таныс емес заттарға қолдарын созады (3 ай);
- саналы заттар жеткілікті (3 ай);
- екі қолдарын заттарға жеткізеді (3 ай);
- бір қолмен заттарды ұстай алады (5 ай);
- заттарға қызығушылықпен тартылады (6 ай).

Дағдылар дамымаған жағдайда орын алатын теріс салдары:

• бұлшықеттердің жеткіліксіз дамуы және олардың жұмысын үйлестіру;

• өз бетінше ойнау қабілетін кідірту;

• ойыншықтармен және басқа да заттармен жұмыс істеу дағдыларының дамымағандығынан сезімдер органдарының дамуын кешіктіру.

Бала 6-12 ай:

-затқа тартылып, ауызына апарады;

- әдейі заттарды береді;

- заттарға үлкен және сілтегіш саусақпен жетеді;

- заттарды екі саусақпен алады;

- заттарды бір қолмен екіншісіне ауыстырады;

- ойыншықтарды лақтырады және көтереді.

Дағдылар дамымаған жағдайда теріс салдары:

* қол мен саусақтардың күші жеткіліксіз дамыған;

* заттармен жұмыс істеу дағдысы нашар дамыған;

* ойын қызметінің жеткіліксіздігіне байланысты сезім органдарының дамуын кідірту.

Бала 1-2 жаста:

- үш кішкентай текше мұнарасын салады;
- төрт сақинадан тұратын пирамида салады;
- тесікке 5 салғышты салады;
- кітаптың 2-3 беттерін бір рет айналдырады;
- қағазда ретсіз сызықтар мен фигураларды салады;
- түймені басады;
- қолдың қимылдарын қолданып, қолымен заттарды өзгертеді;
- өз бетінше тамақтануда ата-ананың көмегіне аз жүгінеді;
- қарым-қатынаста қимыл қолданады;
- қасықты ауызына еркін әкеледі;
- өз бетінше шыныаяқ алады және одан ішеді.

Дағдылар дамымаған жағдайдағы теріс салдары:

- қол мен саусақтардың күші жеткіліксіз дамыған;
- ойын дағдылары жеткіліксіз дамыған;
- өзін-өзі күту дағдысы жеткілікті дамымаған (мысалы, өз бетінше тамақтану дағдысы);
- заттармен қарым-қатынас дағдысы жеткіліксіз дамыған.

Бала 2-3 жаста:

- үлкен моншақтармен қимылдар жасайды;
 - кітаптың беттерін бір-білеп аша алады;
 - қайшымен кесе алады;
 - қарындашты қысылған жұдырықта емес, үлкен және сілтегіш саусақпен ұстайды;
 - әрекеттердің көпшілігін бір қолмен жасайды;
 - қолмен дөңгелек, тік және көлденең қозғалыстар жасайды;
 - сызықтарды, нүктелерді, шеңберлерді сызғанда қолдың қимылдарын қолданады;
 - ермексаздың кесектерімен жұмыс жасай алады;
 - өздігінен тамақтана алады.

Дағдылар дамымаған жағдайдағы теріс салдары:

- * жазуға дайын болмауы;
- * қарындашпен жұмыс істеуден аулақ болу;
- * қарындашпен жұмыс істеу кезінде қолдың жетімділігі мен қозғалысы жеткіліксіз дамыған;

- * өзін-өзі күту дағдысы жеткілікті дамымаған (мысалы, өз бетінше тамақтану дағдысы);

- * сурет салу дағдысы жеткіліксіз дамыған

3-4 жастағы бала:

- ✓ 9 кішкентай текше мұнарасын салады;

- ✓ берілген үлгі бойынша шеңбер салады;

- ✓ қиылысатын сызықтарды салады;

- ✓ ермексаздан (шарлар, жылан, т.б.) жасай алады;

- ✓ заттарды ұстау және жетекші қолмен көмек көрсету үшін көмекші қолды пайдаланады;

- ✓ қағазды қайшымен кеседі.

Дағдылар дамымаған жағдайдағы теріс салдары:

- өзін-өзі күту дағдысы жеткілікті дамымаған (мысалы, өз бетінше тамақтану дағдысы);

- жазуға дайын болмауы;

- ұсақ заттармен (ойыншықтармен, қарындашпен, қайшымен) жұмыс істеу дағдысы жеткіліксіз дамыған;

4-5 жастағы бала:

- * фигураларды контур бойынша тегіс кеседі;

- * қиылысатын сызықтарды сала алады;

- * шаршы сыза алады;

- * өз атын жаза алады;

- * 1-ден 5-ке дейін сандар жазады;

- * әріптерді жазады;

- * жетекші қолдың дағдылары көмекші дағдылардан басым;

- * өз бетінше киініп шешінеді.

Дағдылар дамымаған жағдайдағы теріс салдары:

- қарындашты ұстау және қию қиындықтары;

- есімі мен әріптерді жазудағы қиындықтар;

- күнделікті істерде ата-аналарға тәуелділік (мысалы, киіну).

Бала 5-6 жаста:

- ✓ қарапайым фигураларды кеседі;

- ✓ үшбұрыш салады;

- ✓ контуры бойынша бояй алады;

- ✓ үш саусақпен қарындашты ұстай алады;

- ✓ қағаз кесектерін жабыстырады, аппликация жасайды;
- ✓ қарапайым суреттер салады.

Дағдылар дамымаған жағдайда теріс салдары:

- * әріптер мен сандарды дұрыс жазудағы қиындықтар;
- * жазу дағдылары нашар дамыған;
- * балабақшада жазбаша тапсырмаларды орындаудағы қиындықтар;
- * қарындашпен жұмыс істеу кезінде жылдам шаршау.

Нақты және дұрыс үйлестірілген саусақ қимылдары баланың ойлауы мен сөйлеуінің дамуына әсер етеді. Бірақ тұрақты жаттығулар әдетте балаларға қызықсыз болады, сондықтан балалардың дамуына түрлі ойындардың көмегі зор. Болашақтағы баланың жетістігі көптеген көрсеткіштерден тұрады. Солардың бірі – ұсақ моториканы дамыту.

Ұсақ моториканы бала туылғаннан бастап дамыту керек. Балаға саусақтармен массаж жасауға болады, массаж арқылы ми қыртысымен байланысты белсенді нүктелерге әсер етіледі. Ерте және кіші мектеп жасына дейінгі кезеңде балаға поэтикалық мәтінмен сүйемелдеу арқылы қарапайым жаттығуларды орындату керек. Қарапайым өзін-өзі күту дағдыларын дамыту туралы да ұмытпаған жөн: балаға өз бетінше киімінің түймелерін бекітуге және ашуға, аяқ киімінің бауын байлауға және т.б. Әрине, мектеп жасына дейінгі жаста ұсақ моториканы дамыту және қол қимылдарын үйлестіру жұмыстары мектепке, атап айтқанда жазуға дайындықтың маңызды бөлігі болуы керек. Ұсақ моториканы дамытуға бағытталған ойындарды балабақшада да, үйде де тиімді ұйымдастыруға болады.

Ұсақ моторика - бұл қол мен саусақ бұлшықеттерін пайдалануды және басқаруды қажет ететін дағдылар. Біз бұл дағдыларды киіну, тамақтану және жазу сияқты өзін-өзі күтуге және тәуелсіздікке мүмкіндік беретін көптеген күнделікті тапсырмаларда қолданамыз. Ата-аналар балаларына өмір бойы тәуелсіздікке жету үшін ұсақ моторикасын пайдалануға көмектеседі және осы дағдыларды меңгеруде маңызды рөл атқарады.

Мектеп жасына дейінгі және орта буынға дейінгі балалармен жұмыс барысында балалардан қарапайым тапсырмаларды орындау ептілігінің аздығы байқалады.

Кезкелген когнитивті дағдылар сияқты, ұсақ моторикалар тәжірибе арқылы жақсарады. Ата-ананың міндеті - ұсақ моториканы дамытуға мүмкіндік беретін тәжірибеге бай ортаны қамтамасыз ету. Ұсақ моториканы дамыту үшін қарындаш ұстау және жазу жаттығулары осы дағдыларды жақсартады, сонымен қатар дамудың басқа салаларындағы прогресті арттырады және оқу үшін мидағы байланыстарды нығайтады. Балалардың бұл дағдыларын жұмбақ бөлшектерін біріктіру, моншақтар тігу, сурет салу, ойын қамырымен ойнау сияқты ұсақ моториканы дамытуға көмектесетін әрекеттер арқылы нығайтуға болады.

Балалар әлемді тануға және дамуға сәйкес келетін ойын арқылы жақсырақ үйренуге өз сезімдерін пайдаланады. Қарапайым және көңілді ептілік әрекеттерін қосу ойынның мақсатын береді. Мысалы, ойын қимылдары қарапайым әрекет сияқты көрінгенімен, ол сіздің балаңыздың ұсақ моторикасын жақсартады және дамудың басқа салаларына оң әсер етеді.

Моториканы дамытуда төменде көрсетілгендер үлкен әсер береді:

- әртүрлі материалдардан — қағаздан, картоннан, матадан аппликацияларды құрастыру және орындау;
- конструктордың әртүрлі түрлерімен жұмыс істеу;
- сусымалы бос өнімдермен немесе ұсақ бөлшектермен ойындар;
- сурет немесе өрнек элементтерін аяқтау, көлеңкелеу (штриховка);
- мүсіндеу.

Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетіндегі тапсырмалардың саны баланың қажеттіліктеріне және оның зейінін шоғырландыру қабілетіне байланысты. Барған сайын күрделі тапсырмаларды сәтті орындай отырып, ол өзінің жетістіктеріне мақтаныш сезімін тудырады, өз қабілеттеріне сенімді болады. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттің уақыты ортаңғы топтар үшін 15-20 минуттан аспауы керек, баланың жұмыс орны дұрыс ұйымдастырылуы керек екенін есте ұстаған жөн. Жаттығуларды орындаған кезде баладан толық, егжей-тегжейлі жауап беруін сұрау қажет. Ол тапсырманы орындаудың бұл нұсқасын неліктен дұрыс деп санайтынын және де ұсынылған тапсырмаларды орындаудың басқа жолдары бар-жоғын түсіндіре білуі керек.

Тактильді сезімдер - жас баланың сыртқы әлеммен қарым-қатынас формаларының бірі. Бұл үшін, балалар психолог немесе физиолог маман болудың қажеті жоқ. Бұл туғаннан бастап, баланың дамуы үшін тактильді сезімдер өте маңызды. Ананың кеудесіне тигізу, ойыншықты ұстап алу, кез келген бейтаныс затқа аузымен, қолын, аяқтарын тигізу-баланың ең маңызды, табиғи әрекеттері. Баланың қолы, саусақтары, алақандары — бұл балалардың ақыл-ой әрекетінің механизмін қозғалысқа келтіретін негізгі органдар. Бұны қолдың дамуының ерекше сезімтал кезеңі деп айтуға болады.

Тактильді сезімдер оған әртүрлі заттарды ақылмен салыстыруға және қоршаған табиғаттың алуан түрлілігіне таңдануға мүмкіндік береді. Нәресте кезінде бала қолдарымен және алақандарымен қимыл жасай отырып, алдымен кездейсоқ, содан кейін мақсатты және үнемі әртүрлі заттарға қол тигізеді. Физикалық байланыстар кезеңі әлем туралы маңызды ақпаратты әдейі және келісілген түрде алумен алмастырылады.

Балада қоршаған объективті әлем туралы жан-жақты түсінік тактильді-моторлы қабылдаусыз дами алмайды, өйткені ол сенсорлық білімнің негізі болып табылады. Баланың сезімдері неғұрлым жеңіл болса, соғұрлым ол айналасындағы заттар мен құбылыстарды салыстыра, біріктіре немесе ажырата алады, яғни ойлауды сәтті реттей алады.

Баланың назары дәл жаттығатын оқшауланған сезімге бағытталған. Бұл құбылыс бізге, ересектерге жақсы таныс, мысалы, музыка тыңдап, оны орындау шеберлігіне назар аударғымыз келеді: біз құлақты оқшаулағандай еріксіз көзімізді жабамыз. Тегіс немесе өрескел бетті жақсы сезіну үшін, біз оларды осы бетті қолыңызбен ұстап, көзді жабуды ұсына алаңыз. Бұл жағдайда сезімтал сезім өзін-өзі тазартады. Тактильді сезімдер-жас баланың сыртқы әлеммен қарым-қатынас формаларының бірі. Өмірдің алғашқы күндерінен бастап нәресте оған қамқор ересек адамнан, анадан ол туралы ақпарат алады. Баланың ересек адаммен қарым-қатынасынан алған сезімдері сезімтал сезімталдық тәжірибесін жинақтайды, тактильді қабылдауды дамытады, бұл өз кезегінде оның ақыл-ой белсенділігін ынталандырады. Сезім белгілі бір физикалық тітіркенудің тиісті рецепторға әсер етуі нәтижесінде пайда болады, сезімдердің

бастапқы жіктелуі осы сапа немесе модальды сезімін беретін рецептордан келеді.

Сезімдердің негізгі түрлері:

- тері сезімдері;

- жанасу және қысым, жанасу, температура сезімдері мен ауырсыну, дәм мен иіс сезу, көру, есту, позиция мен қозғалыс сезімдері (статикалық және кинестетикалық);

- органикалық сезімдер;

- аштық, шөлдеу, ауырсыну, ішкі ағзалардың сезімдері және т.б. қазіргі уақытта ғылыми дәлелденген факт бар: саусақтардың қозғалыстарының дамуына сөйлеуге жауап беретін ми қыртысының аймақтарының қызметі байланысты. Сезімтал сезімдерді ынталандыру сонымен қатар үйлестіруге, зейінге, ойлауға, қиялға, визуалды және мотор жадына оң әсер етеді. Өмірдің бірінші жылындағы балаларда тактильді қабылдауды дамыту мәселелері сезіну, ұстау және манипуляция сияқты әрекеттермен байланысты.

Заттардың тактильді бейнелері адамның жанасу, қысым, температура, ауырсыну сезімі арқылы қабылданатын заттар қасиеттерінің тұтас кешенінің көрінісі болып табылады. Олар заттардың адам денесінің сыртқы қабықшаларымен жанасуы нәтижесінде пайда болып, заттың көлемін, серпімділігін, тығыздығын немесе кедір-бұдырлығын, жылу немесе суықтылығын білуге мүмкіндік береді.

Тактильді қабылдау дегеніміз-қолдар мен саусақтарды сезіну арқылы ақпарат алу. Объектілердің тактильді бейнелері-бұл жанасу, қысым, температура, ауырсыну сезімі арқылы адам қабылдайтын объектілердің қасиеттерінің тұтас кешенінің көрінісі. Олар заттардың адам денесінің сыртқы қабаттарымен жанасуы нәтижесінде пайда болады және объектіге тән мөлшерді, икемділікті, тығыздықты немесе кедір-бұдырлықты, жылуды немесе суықты білуге мүмкіндік береді.

Тактильді-моторлы қабылдаудың көмегімен заттардың пішіні, өлшемі, кеңістікте орналасуы, қолданылатын материалдардың сапасы туралы алғашқы әсерлер қалыптасады. Тактильді қабылдау күнделікті өмірде және қол дағдылары қажет жерде әртүрлі еңбек операцияларын орындауда ерекше рөл атқарады. Сонымен қатар, әдеттегі әрекеттер процесінде адам көбінесе тактильді-моторлық сезімталдыққа сүйене отырып, көруді қолданбайды.

Осы мақсатта тактильді-қозғалыс сезімдерінің дамуына тікелей немесе жанама ықпал ететін әртүрлі іс-шаралар қолданылады:

- саздан, ермексаздан, қамырдан мүсіндеу;
- әр түрлі материалдан (қағаз, мата, мамық, мақта, фольга) жапсыру;
- аппликациялық модельдеу (бедерлі суретті ермексазбен толтыру);
- қағаздан (оригами) құрастыру;
- макраме (жіптен, арқаннан тоқу);
- саусақтармен, мақта жүнімен, қағазға қылқаламмен сурет салу;
- үлкен және ұсақ мозаикамен, конструктормен (металл, пластмасса, кнопкамен) ойындар;
- пазлдарды жинау;
- көлемі, пішіні, материалы бойынша әртүрлі ұсақ заттарды (тастар, түймелер, түйіндер, түйіндер, моншақтар, фишкалар, қабықшалар) сұрыптау.

Сонымен қатар, практикалық белсенділік балаларда жағымды эмоциялар тудырады, ақыл-ойдың шаршауын азайтуға көмектеседі. Дәстүрлі саусақ гимнастикасы, массаж элементтерін қолдану және қолдың өзін-өзі массажы туралы ұмытпау керек, бұл, әрине, сезімталдықтың жоғарылауына ықпал етеді. Дененің шамамен 18% - ы тері екендігі белгілі. Оның жүйке ұштарын ынталандыру әлемнің объектілері туралы толық идеяларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Балаларда тактильді сезімталдықты дамыту үшін тиісті материалдарды қамтуы керек пәндік-кеңістіктік даму ортасы қажет. Әр түрлі формалардың, өлшемдердің, текстураның, заттардың түс схемасының үйлесуі, табиғи материалдардың табиғи қасиеттері балаларға жаңа сезімдерді игеруге мүмкіндік беріп қана қоймай, ерекше эмоционалды көңіл-күй қалыптастырады. Толық ұйымдастырылған тактильді орта тактильді сезімталдықты дамыту арқылы қоршаған шындықтың әртүрлі объектілері мен субъектілері туралы идеяларды кеңейтуге мүмкіндік береді.

Тактильді-кинестетикалық сезімдерді дамыту заттың қасиеттерін тану арқылы жүзеге асырылады: жұмсақ – қатты; салмағы: ауыр – жеңіл; термиялық қасиеттері: суық – жылы.

Егер баланың сөйлеу қабілеті шектеулі болса, онда мұғалім тақырыптың белгілерін өзі атайды және бұл ұғымдар баланың сөздігіне енуі керек.

Кинестетикалық сезімдер(грек. kineo - қозғалу және aesthesis-сезім) - қозғалыс сезімі, өз денесінің бөліктерінің орналасуы және бұлшық ет күші. Сезімнің бұл түрі проприорецепторлардың тітіркенуі нәтижесінде пайда болады (лат. proprius - меншікті және сарио-алу, қабылдау) - бұлшықеттерде, сіңірлерде, буындарда және байламдарда орналасқан арнайы рецепторлық түзілімдер; олар дененің кеңістіктегі қозғалысы мен орны туралы ақпарат береді.

Психикалық іс-әрекеттегі кинестетикалық сезімдердің рөлін И.М. Сеченов атап өтті, ол бұлшық ет сезімі тек қозғалыс реттегіші ғана емес, сонымен қатар кеңістіктік көрудің, уақытты қабылдаудың, объективті пікірлер мен тұжырымдардың, дерексіз-ауызша ойлаудың психофизиологиялық негізі деп санайды.

Кинестетикалық сезімдер дененің бетінде орналасқан және сыртқы ортадан тітіркенуді қабылдайтын дәм, ауырсыну, температура, визуалды рецепторлардың жұмысымен тығыз байланысты. Бұл әсіресе кинестетикалық және тері сезімдерінің үйлесімі болып табылатын жанасуда айқын көрінеді, онда визуалды, есту, вестибулярлық анализаторлар және т. б. маңызды рөл атқарады.

Бұлшық ет-мотор сезімталдығы жанасу процесінің ғана емес, сонымен қатар кеңістіктік бағдарлау процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады (Б.Г.Ананьев, А.А.Люблинская). Мотор анализаторы дененің бөліктерін өлшеу құралы ретінде қолдана отырып, затты өлшеуге мүмкіндік береді. Ол сонымен қатар кеңістіктегі бағдарлау кезінде сыртқы және ішкі ортаның барлық анализаторлары арасындағы байланыс механизмі ретінде қызмет етеді. Бұл жағдайда визуалды бақылауды қолдану қозғалыстардың дәлдігіне және оларды бағалауға, бұлшықет кернеуі дәрежесінің жеткіліктілігіне әкеледі.

Кинестетикалық сезімталдық сенсорлық байланыстарды қалыптастыру үшін негіз болып табылады: кеңістіктік көру процесінде визуалды-мотор, жазу кезінде есту-мотор және визуалды-мотор, сөйлеу кезінде сөйлеу, сыртқы әлеммен өзара әрекеттесу процесінде тактильді-мотор.

Мектепке дейінгі кезеңде бұлшықет кернеуін саралау қабілетінің айтарлықтай жақсаруы орын алады, соның арқасында бала кейбір үйлестірілген симметриялы қозғалыстарды сәтті меңгереді (атап айтқанда, жоғарғы аяқ-қол қимылдары), бірақ көлденең қозғалыстар әлі де оған айтарлықтай қиындықтар туғызады.

А.В.Запорожец қозғалыс әрекетін саналы түрде қалыптастырудың маңыздылығын атап көрсетті. 5-8 жаста балалар әдетте алдын ала ауызша нұсқауларға негізделген жеткілікті күрделі қозғалыс әрекеттерін жасай алады. Бұл қимыл-қозғалыстарды саналы түрде орындауға үйрету үдерісінде нақты, қолжетімді, элемент бойынша сөздік нұсқауды және іс-әрекетті көрсетуді қамтамасыз ету керек дегенді білдіреді.

Қозғалыс дәлдігін арттыру, бақылау және өзін-өзі бақылау дағдыларын меңгеру ұзағырақ оқыту мен оған жоғары танымдық процестерді қосу, адамның ішкі сезімдерін талдау дағдыларын дамыту процесінде жүзеге асырылады. Ол үшін заттармен және онсыз визуалды-моторлы үйлестіруді дамытуға арналған арнайы жаттығулар, дененің симметриялы бұлшықет күшін дамытуға арналған физикалық жаттығулар, жоғарғы және төменгі аяқтардың, дененің басқа бөліктерінің қозғалысын үйлестіру қажет. Бұл кеңістіктегі бейімделуді жақсартуға және оның сенімді дамуына, баланың жұмыс қабілеттілігін, статикалық және динамикалық төзімділікті арттыруға көмектеседі.

Балада барлық позалар мен қозғалыстар үш деңгейде бекітіледі:

- көрнекі – қимыл-қозғалыстарды басқа адамдардың орындауын қабылдау;

- вербальды (концептуалды) – осы қозғалыстарды атау (вербализациялау) (өзіне немесе басқаларға бұйрық беру) немесе басқа адамдардың бұйрықтарын түсіну;

- моторлы - қозғалыстарды өз бетінше орындау.

Балаларды әртүрлі қозғалыстар мен қалыптарды игеруге үйрету әр түрлі бағыттар бойынша жұмыс жүргізуді қамтиды:

- өз денесінің үлгісі туралы түсініктерін қалыптастыру;

- қозғалыстардың әртүрлі сапасымен танысу (жылдам - баяу, жұмсақ-қатты, ауыр-жеңіл, күшті-әлсіз және т. б.);

- қозғалыс техникасын үйрету (серпінді, жұмсақ, бірқалыпты, анық, бекітілген, баяу қимылдайтын және т. б.);

- мәнерлі қимылдарды меңгеру және қозғалыста өз денесінің жағымды бейнесін қалыптастыру;

- вербальды емес қарым-қатынастың әртүрлі тәсілдерін меңгеру (мимика, пантомимика және т. б.);

- ырғақпен жұмыс;

- қиялдағы заттармен жұмыс;

- релаксация элементтерін игеру, бұлшықет қысқыштарынан босату, күйзелістен арылу, эмоционалды босату.

Балаларды ұйымдастырудың барлық мүмкін болатын түрлерін пайдалану (жеке, жұптық, топтық жаттығулар мен қозғалыс белсенділігіне байланысты ойындар) баланың психомоторлық сферасын түзетуге ықпал етеді.

Сұрақтар:

1. Мектепке дейінгі мекеме және отбасының ара-қатынасы.

2. Ағайын-туыстардың баланың психомоторлық дамуына көмегі.

3. Психомоторлық дағдының бұзылу себептері

4. Ірі моториканың ұсақ моторикадан ерекшелігі және байланыстылығы

5. Ірі және ұсақ моториканы дамыту көздері

6. Тактильді кинестетикалық сезіну зерттеген ғалымдардың тұжырымдамалары

Тапсырмалар:

1-тапсырма. Семантикалық карта толтырыңыз.

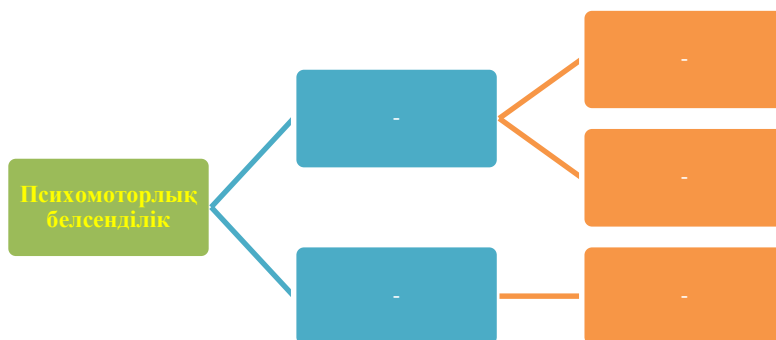
Бала жасына байланысты ұсақ моториканың ерекшеліктері	2-3 жаста	3-4 жаста	4-5 жаста	5-6 жаста
“жанында”, “үстінде”, “артында”, “алдында” және т.б. көмекші сөздердің мағынасын түсінеді.				
сапасы бойынша екі түрлі затты ажырата алады.				
Ірі моторика қозғалысында: 30-40 см қашықтықтағы еденге сызылған сызық арқылы секіріп өте біледі.				

Ұсақ моторика қозғалысында тік, овал, спираль тәрізді сызықтарды, пішіні дұрыс емес дөңгелек, үшбұрыш, төртбұрыштың суретін салады.		+		
Ірі моторика қозғалысында допты бір қолымен ұстап жерге соға алады.				
Ұсақ моторика қозғалысында сурет салу барасында немесе жабыстыру кезінде ғимараттарды құрастырғанда, үйлердің архитектуралық стилі мен өзіндік ерекшеліктерін көрсете біледі.				+

3-тапсырма. Кейбір отбасында, мектепке дейінгі мекемелерде балалардың заттармен әрекет етуі кешеуілдеп дамитыны байқалады. Мұның себебі не?

4-тапсырма. 2 жас 5 айлық Талғаттың ата-анасы ауысыммен жұмыс жасайды. Баланы өздері бағуға мүмкіндігі болмағандықтан, оны ауылдағы әжесіне тәрбиелеуге берді. Бір жылдан соң Талғаттың ата-анасы ұлынан сөйлеу мәнеріндегі кемшілікті байқады. Бұл жағдайды қалай түсіндіруге болады? Баланың сөйлеу тілінің қарқынды (сензитивтік кезең) қай мезгілде басталады?

5-тапсырма. Психомоторлық белсенділіктің төмендеу себептерін анықтап, психомоторлық белсенділікті арттыру жолдарына «Кластер» әдісін құрыңыз.

ПСИХОМОТОРЛЫ ДАҒДЫНЫ ЖӘНЕ ҰСАҚ ҚОЛ МОТОРИКАНЫ ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ЖОЛДАРЫ

Мектеп жасына дейінгі балалардың психомоторлы қабілетін ұйымдастыру, зерттеу кезеңдері мен әдістері

Моториканы дамыта отырып, біз көптеген психикалық процестердің қалыптасуына алғышарттар жасаймыз. Қозғалыс (оның ішінде сөйлеу және жазу) - адамның қоршаған ортамен өзара іс-қимылының басты құралы. Қозғалыс актісі-ішкі психикалық процестің сыртқы аяқталуы.

Бұл бағыттағы жұмыс мақсаты:

1. Танымдық іс-әрекетті дамыту, қоршаған кеңістікте бағдарлану қабілетін дамыту.
2. Сенсорлық үдерістерді дамыту;
3. Көру-моторлы үйлестіруді дамыту, вестибулярлық аппаратты дамыту;
4. Ұсақ қозғалыстарды игеру;
5. Қол мен саусақтарды нығайту, қозғалыс ептілігін дамыту;
6. Мақсатты, қызмет орнықтылығын, өзін-өзі бақылау;
7. Бұлшық етті босаңсыту дағдысын пысықтау;
8. Мидың оң және сол жақ жарты шарының теңдестірілген жұмысын дамыту;

Жұмыста қолданылатын әдістер:

- а) объектілерді сезімдік қабылдауды ұйымдастыру және жүзеге асыру әдістері (көрнекі);
- ә) балалардың ойлау қызметін ұйымдастыру және жүзеге асыру әдістері (сөздік);
- б) балалардың практикалық қызметін ұйымдастыру және басқару әдістері (практикалық)

Тәсілдері:

- жаттығу (сөйлеу, қозғалыс, дауыс);
- суреттер мен заттарды қарастыру;
- еркін және тақырыптық сурет салу;
- еліктеу, шығармашылық сипаттағы жаттығулар;
- құрастыру, жапсыру, әр түрлі материалдардан аппликациялар жасау;
- заттардың схемалық бейнесі;
- ойын жағдайлары, проблемалық жағдайларды құру;

- оқылғанды талқылау; өлеңдерді үйрену.

Бұл жерде бастысы тәрбиеші тұлғасының біліктілігі мен құзыреттілігі маңызды. Мектепке дейінгі тәрбиешінің кәсіби шеберлігі қамтамасыз етеді:

➤ диагностикалық үрдісті жоспарлау және жобалау және баланы оның психомоторлық қабілеттерін дамытуға үйрету;

➤ балалармен жұмысты дұрыс ұйымдастыру (жеке әрбір балаға оның физиологиялық, типологиялық және психологиялық ерекшеліктері, бәсекелестік белсенділігін құру, баланың табысқа жету жағдайын қолдау және бекіту және т.б.);

➤ бағалау әрекеті (тапсырмаларды құрастыру, нәтижелерді бағалау құралдары, бағалау критерийлері, нәтижелерді сақтау);

➤ баланың оқуындағы әрбір кезеңнің рефлексиясы.

Мектепке дейінгі балалардың психомоторлық қабілеттерінің даму дәрежесін анықтауға бағытталған зерттеулер стандартты психофизикалық функционалдық диагностикада міндетті түрде қажет болып табылады. Мектепке дейінгі балалардың оқыту мен тәрбие үрдісінің тиімділігін анықтауда маңызды фактор болып табылады.

Түзету-дамыту жұмыстарын педагог-психолог негізгі бағыттар бойынша жүргізеді:

- сенсорлық және моторлық қызметтерді дамыту;
- зияткерлік қызметтерді дамыту;
- эмоционалды-ерік саласын және ойын қызметін дамыту;
- қалыптастыру, сыншылдық, бағалау және өзін-өзі бағалау;

Ұсақ және ірі қозғалыстарды дамытуда ұсынылған ойындар мен іс-әрекеттер балаларға жаңа дағдыларды үйретуге мүмкіндік береді:

✓ ұсақ және ірі қозғалыстарды орындау кезінде қолмен және жеке саусақпен түрлі іс-қимылдарға, қолмен мақсатты іс-әрекеттерді орындауға;

✓ сенсорлық тәжірибені дербес қызметке көшіру;

✓ эталондарды тану және атау, таңдау;

✓ эталонды зат белгісімен сәйкестендіру;

✓ оқиғалар тізбегін анықтау;

✓ кеңістікті бағдарлау және т.б.

Әр ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерде тапсырмалар күрделенеді. Материал көлемі артады, тапсырмаларды орындау қарқыны артады, орындалатын практикалық жұмыстар күрделі

болады. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетте балалар үшін ойын жағдайларын жасау, бұл олардың мотивациясын арттырады. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетте тақырыбымен тығыз байланысты және кезеңдерге бөліп, балалардың шаршауын басатын сергіту сәті болады.

Сергіту сәтінің негізгі міндеттері-бұл:

- шаршау мен кернеуді жою;
- эмоциялық күш енгізу;
- жалпы моториканы жетілдіру;
- сөйлеумен өзара байланыста нақты үйлесімді әрекеттерді жасау.

Дене шынықтыруды өткізу барысында қозғалыс сөзбен үйлеседі, балалардың мінез-құлқы, бұлшық ет белсенділігі дамиды, қолда бар сөздік қоры белсендіріледі.

Мимикалық гимнастика коммуникацияға, эмоционалдық дамуға, босаңсуға ықпал етеді. Психофизикалық гимнастика балалардың босаңсуына, өз «менін» көрінуіне, қиялдың дамуына, қозғалыс ыңғайсыздығын жеңуге ықпал етеді.

Психомоторлық мінез-құлық баланың өмірінің белгілі бір кезеңдеріндегі нерв жүйесінің түрлі бөліктерінің қалыптасуын білдіретін болғандықтан, бала дамуының елеулі аспектісі болып табылады. Баланың дамуын бағалау үшін бірнеше дағдылар түрін бөліп көрсетуге болады:

❖ Қозғалтқыш (немесе моторика) – кесені ұстап, оны қолына ала білуі, аузына апара алуы, орнына қоя білуі.

❖ Әлеуметтік – тәрбиешімен жұмыс, тәрбиешінің көмегі мен мақтауын күту.

❖ Когнитивті – қай кесенің үлкен, қайсысы кішкентай екенін, бірінің ішіне бірі салынған қандай кеселерді баған етіп тұрғызуға болатынын, сынақтан өткізіп және қателіктер арқылы үйрету, тапсырманы орындау оңайға түспейінше оны қайталата беру.

❖ Эмоционалдық – тапсырманы орындау үшін кеселерді бірінің ішіне бірін салмайынша ренжімей немесе ұрыспай түрлі жаңа әрекеттерді жасата беру; қамқор ересек адаммен өзінің жетістіктерін бөлісуі.

Баланың дамуының сенімді әрі көрнекті индикаторы оның моторлық дағдыларға (таянышсыз отыруы, төрт тағандап еңбектеуі, басқа адамның көмегімен тұруы, басқаның көмегімен

жүруі, өз бетінше тұруы, өз бетінше жүруі) қол жеткізуі, сөйлеу және есту қабілеттерінің дамуы болып табылады. Баланың дамуында ауытқушылықтар байқалған кезде ол міндетті түрде денсаулық сақтау немесе білім беру жүйелерінің бейінді мамандарына әрі қарай тереңдетіп тексеруге жіберілуі тиіс. Оның денсаулығын бағалау, мінез-құлқын анықтау және оларды түзету үшін шешім қабылдау мақсатында баланың дамуына мониторинг жүргізу және бағалау қажет.

Бұл үшін төмендегі әдістемелерге назар аудару:

1. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін: сигнал бойынша кенеттен тоқтату.

Оқушылар мен мектеп жасына дейінгі балалар үшін: сынақ бірдей, орындау уақыты — 5 секунд, әр аяғы үшін екі рет.

2. Қозғалыстардың динамикалық координациясын зерттеу.

Оң жақ: 1 рет - қолды алға көтеру, алақан ашық, екі есебіне - жұдырықты қысу, үш есебіне - жұдырықты ашу, төрт есебіне - қолды төмен түсіру. Сол жақта: бір рет есебіне - қолды бір жаққа апару, жұдырықты қысу, екі есебіне - жұдырықты ашу, үш есебіне - жұдырықты қысу, төрт есебіне — қолды төмен түсіру. Тапсырманы төрт рет қайталаңыз. Содан кейін оң және сол қолдың қимылдарын біріктіріңіз.

Тексеру: тапсырманы сандық рет бойынша орындау.

Ескеру: баланың тапсырманы орындау сезімінің болмауы, немесе мүлдеу құлақ аспауы.

3. Марш яғни, аяқ алмастыру кезінде алақандарын соғу. Шапалақ оң немесе сол аяқ кезектесе жерге баспас бұрын соғу керек.

Тексеру: Тапсырманың дұрыс орындалу, реттілігі.

Ескеру: Екінші немесе үшінші әрекеттерден кейін орындауы.

4. Қолдары белінде кезегінен 3-4 отырып тұру.

Тексеру: Тапсырманың дұрыс орындалу, қолдың дәл бел тұсында тұруы.

Ескеру: табанның жерге тию.

Еркін мимикалық моториканы зерттеу: маңдай бұлшық еттерінің қозғалыс көлемі мен сапасын зерттеу. Барлық жас топтарына арналған тәсілдер.

Ауызша нұсқаулар: қасты жоғары-төмен көтеру, қаба түйю.

Ескерту: ол дұрыс орындау (көздер қысылып, беттерінің жымиюы, т.б.) немесе қозғалыс мүмкін емес.

Көз бұлшық еттерінің қозғалыс көлемі мен сапасын зерттеу. Барлық жас топтарына арналған тәсілдер.

Ауызша нұсқауларға сәйкес: қабақтарды жабу, қабақтарды мықтап жабу, көзді қысып, оң және сол көзді кезекпен жабу.

Ескерту: дұрыс орындау.

Дем шығару ұзақтығын зерттеу. Барлық жастағы топтарға қабылдау: кез-келген үрмелі аспапта ойнау, қағаз парағын үрлеп қозғалту және т. б.

Ескерту: дем шығару ұзақтығын байқау.

Сұрақтар:

1. Психомоторикалық әдістер мен тәсілдерге сипаттама беріңіз?

2. Балабақшадағы сергіту сәттеріне тоқталыңыз?

3. Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған сергіту сәттерінен мысал келтіріңіз?

4. Мектеп жасына дейінгі психомоторлық диагностиканың маңыздылығы қандай?

5. 1-3 жасқа дейінгі психомоторлық диагностика түрлерін атаңыз?

6. Мектеп жасына дейінгі балаларды диагностикалау кезінде ескерілетін ерекшеліктерді атаңыз?

Тапсырмалар:

1- тапсырма. Мектеп жасына дейінгі балалардың психомоторлық қозғалыс жаттығуларын жинақтаңыз.

Үлгі:

«Кірпі» жаттығуы

Момақанмын алайда,
Тікенім көп абайла.
Кіріп кетсе қолыңа,
Өкпелеме жарайма!

2-тапсырма. Мектепке дейінгі кезеңде бала психикасы дамуының негізгі бағыттары бойынша кесте толтырыңыз.

<i>Жасы</i>	<i>психикалық даму ерекшелігі</i>	<i>диагностика</i>
2-3 жас		

3-4 жас		
4-5 жас		

3-тапсырма. 1жастағы бала ойнауға болатын ойыншықтар және ойын түрлерін жинақтаңыз.

Үлгі:

Ойыншықтар:

- пластмасса шынылар, тәрелкелер және тағы басқа ыдыстар;
- кішкентай алюминий қазандар мен олардың қақпақтары;

Ойын түрлері: «Қай қолымда?» ойыны

Үлкен кісі қолына бір затты екі қолына алмастыра жасырып отрады. Затты екінші қолына ауыстырғанда арқасына тығып ауыстырады. Бала бәрін бақылап отырып, заттың қай қолда жасырынғандығын табуға әрекеттенеді. Ол үлкен кісінің қолдарынан көзін алмай, барынша ұқыпты болуға тырысады.

4-тапсырма. Кестеге сай баланың моторлық дамудың негізгі алты сатысының орындалуы бойынша 1-3 жастағы балаға зерттеу жүргізу.

Көрсеткіштері	Бағалауға арналған критерийлер
Баланың сүйеніп отыруы	Бала тік отырып, басын кем дегенде 10 сек. ұстайды. Бала тепе-теңдікті ұстауға немесе сүйенуге қолын қолданбайды.
Баланың еңбектеуі	Бала қолдары мен тізелерін кезекпен-кезек ауыстырып, еңбектеп алға қарай, сонымен қатар артқа қарай қозғалады. Бауырын жерге тигізбейді. Кем дегенде қатарынан үш рет ұзақ түрде және жүйелі қимылдар жасайды.
Баланың сүйеніп тұруы	Бала қозғалмайтын затты пайдалана отырып (мысалы, жиһазды) екі қолымен ұстап тұрып, бірақ теңселмей аяғымен тік тұрады. Денесін тіреген затына тигізбейді, бүкіл негізгі салмағын аяғына түсіреді. Осылайша, бала затқа сүйеніп кемінде 10 секундтай тұрады.

Баланың сүйеніп жүруі	Бала арқасын тіктеп ұстап тұрады. Жылжымайтын заттан (мысалы, жиһаздан) бір немесе екі қолымен ұстап тұрып, алға қарай не жанына қарай бір қадам жасайды. Бір аяғының көмегімен дене салмағын ұстап тұрып, екінші аяғымен алға қадам басады. Осылайша, бала кем дегенле бес қадам жасай алады.
Баланың өз бетімен тұруы	Бала арқасын тіктеп ұстай тұрып, екі аяғын басып (дегенмен аяғының ұшымен емес) тұрады. Аяқтары дене салмағын 100 пайызға ұстап тұрады. Бала өзге адамға немесе жылжымайтын затқа сүйенбейді. Өз бетінше кемінде 10 секундтай тұра алады.
Баланың өз бетімен жүруі	Бала арқасын тік ұстап, өз бетінше кем дегенде 5 қадам ды. Салмағының басым бөлігін бір аяғы ұстап тұрғанда, екінші аяғымен алға қадам басады. Бала өзге адамға немесе затқа сүйенбей тұрады.

5-тапсырма. Психомоторлық мінез-құлық бала өмірінің қай кезеңінде нерв жүйесінің түрлі бөліктерінің қалыптасуына ықпал етуін мысалдармен дәлелдеңіз.

Сенсорлық функцияларды зерттеу әдістемесі

Сенсорлық жүйе ([лат. *organum sensuum*](#), [лат. *organon*](#) - мүше, ағза; [лат. *sensuum*](#) — қабылдау, сезу) — ішкі және сыртқы ортаның түрлі әсерлерін қабылдайтын сезім жүйесі талдағыштардың (анализаторлардың) шеткі бөлігі, яғни [рецепторлар](#).

Олар денедегі орналасу орындарына байланысты: және болып екіге бөлінеді.

1-сурет. Рецепторлар түрлері

Экстерорецепторлар дегеніміз - организмге қоршаған сыртқы ортадан келетін тітіркендіргіш әсерлерін қабылдауға жауап беретін түйсіктер. Ағза әрдайым сыртқы және ішкі ортадан түсетін ақпаратты қабылдап, өңдеп (анализдеп-синтездеп), оларды бағалайды, мәні мен мазмұны мен мағынасын ажыратады. Нәтижесінде жауап әсерлері мен іс-қимылдар орындалады. Осы мүмкіндікті іске асыруды қамтамасыз ететін маманданған арнайы жүйелер **анализаторлар** немесе **сенсорлық жүйелер** деп аталады.

И.Павлов анализаторлар туралы ілімді жасаушы болып табылады. Анализатор өзара морфологиялы және функционалды байланысқан үш бөлімнен тұратын бірыңғай, тұтас жүйе:

1.Рецепторлардың әр түрлі тітіркендіргіштерді қабылдаушы органы (шеткі бөлім)

2.Өткізгіш жолдар-афферентті, аралық жолдар.

3.Ми қыртысында орналасқан орталық бөлім.

Есту қабілетін зерттеу. Қандай аспаптың орындалғанын көрсету; барабан, флейта, гармоника және т.б. Аспаптың немесе ойыншықтың дыбыс шыққан бағытын анықтау. Экраннан не естілетінін анықтаңыз: әйнектен стаканға құйылған судың дыбысы, қағазды тегістеу, қағазды қайшымен кесу; үстелге құлаған қарындаштың дыбысы және т. б.

Ескеру керек: естігенді қабылдауда қателіктердің болмауы, дыбыстық аспапты дұрыс атауы және дыбыстың бағытын білу.

Музыкалық естуді зерттеу. Тақырыбы таныс әндерден бір шумақ (музыкалық сүйемелдеусіз) ән айтуға, содан кейін оны музыкалық сүйемелдеумен қайталауға шақырылады.

Ескерту: музыкалық есту дегеніміз не: абсолютті, салыстырмалы немесе мүлдем дамымаған болуы мүмкін.

Музыканы қабылдауды зерттеу. Тыңдау, содан кейін естігенін анықтау. наурыз, би, бесік жыры және т.б.

Дыбысты жоғары естуді зерттеу. Қоңыраудың қалай естілгенін анықтау: жоғары әлде төмен. Металлофондағы дыбыс бағытын анықтау (көлбеу қойылған металлофон музыкалық баспалдаққа айналады).

Тембрлік естуді зерттеу. әр түрлі топтардың дыбыстық құралдарын салыстыру: соққы (барабан, дап), үрмелі (флейта, саксофон, кларнет, триола), ішекті (цитра, домбыра, балалайка және басқа да халықтық аспаптар).

Күрделенген қабылдау: дыбысты салыстыру біртекті құрал-саймандар, мысалы бубен және сыбызғы, металлофоны және үшбұрыштар.

Ескерту: сынақ дыбыстық құралдарын дұрыс немесе қателіктермен ажыратыңыз.

Динамикалық естуді зерттеу. Педагог аспапта күшті немесе әлсіз дыбыс береді, сыналұшы аспап қалай дыбысталғанын қатты - әлсіз екенін атайды.

Ескеру керек: сыналұтын аспаптың дыбысталуын білу керек.

Сұрақтар:

- 1.Балабақшада сенсорлық дамуды зерттеу әдістері.
- 2.Мектепке дейінгі ұйымда дәм сезу анализаторларына зерттеу жүргізу түрлері.
- 3.Сенсорлық тәрбие түсінігі.

Тапсырмалар:

1-тапсырма. Қолмен ұстап сезінуді және аяқпен жүру арқылы балалардың сенсорлық жүйесін дамыту үшін ойын үлгілерін жасаңыз.

Үлгі:

«Сенсорлы соқпақ жол» – кілемшеден жасалған жолға әртүрлі заттардан «төмпешіктер» қойылған, яғни ішінде (шүберек, тері, поролон, ұсақ тастар, дәндер т.б.) толтырылған қапшықтар. Сол кілемшемен жүрген кездегі түрлі сезімдері балалардың тактильді сезімдерін дамытуға, қимылын бағдарлай білуге, табан аяқтарының алдын алуға көмегі зор болады.

2-тапсырма. Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық дамуына психодиагностика жүргізіңіз. (кіші немесе ортаңғы топ балаларына)

3-тапсырма. Сенсорлық тәрбие, сенсорлық эталон, тактильді сезу, тембрлік сезу, динамикалық есту ұғымдарын Т-кестесі бойынша толтырыңыз.

«Т» кестесі

Ұғым	анықтама

4-тапсырма. XX ғасырдың басында Монтессори талдап жасаған сенсорлық тәрбие жүйесі туралы мәліметтер жинақтаңыз.

5-тапсырма. Балалардың сенсорлық жүйесін дамыту үшін өз қолыңызбен дидактикалық материалдар жасаңыз.

Үлгі:

Халық педагогикасында ұсақ және ірі моториканы дамыту жолдары

Ерте және кіші мектеп жасына дейінгі кезеңде қарапайым тапсырмаларды пайдалануда өлеңдер, тақпақтар және ұйқастырылған тапсырмаларды қолдану ұсынылады. Сонымен қатар өз-өзіне қызмет ету дағдысын қалыптастыру: қасықты және

қарындашты ұстау, түйменің тиегін өзі салып, өзі ағыту, бауын байлау және т.б.

Енжарлы жаттығулар – ұсақ моториканы дамытудағы алғашқы саты. Саусақ жаттығуларын жасату арқылы жеке интеллектуалды қабілетін байқауға болады. Қасық, қарындаш ұстай алмайтын, түймесін түймелей алмайтын және аяқ киімінің бауын байлай алмайтын балалардың ұсақ қол моторикасы нашар дамыған болып саналады. Оларға шашылған құрастырғыш ойыншықтарды жинау, пазлдармен жұмыс жасау, есептегіш таяқша және мозайкамен ойнау қиындық соғады. Мұндай балалар басқа балалармен ойнаудан бас тартып, осы қызметтегі тапсырмаларды орындау үлгермейді. Бұл балалар қарапайым қызметтің орындауда өздерін нашар сезініп, баланың эмоциясы мен өзін – өзі бағалауға кері әсерін тигізеді.

Мектеп жасына дейінге жаста бала тілінің дамуы, өз-өзіне қызмет көрсету және жазуға дайындық дағдысын қалыптастыруда ұсақ қол моторикасын дамыту және үйлестіру жұмыстарын жүргізудің маңызы зор. Баланың өзінің саусақтарын қаншалықты басқара алатындығына оның одан әрі дамуы соған тікелей байланысты болады. Ұсақ қол моторикамен қоса алғанда балалардың есте сақтау қабілеті, зейіні мен сөздік қорлары да дами түседі. Мектеп жасына дейінгі балаларды әр-түрлі қызметтер арқылы ұсақ қол моторикасын дамыту және қол қызметтерін келесідей міндеттер арқылы үйлестіруге болады:

- көз және қол, қолдың ептілігі, ырғақ қозғалысын үйлестіру және нақтылығын жақсарту;
- қол буыны мен саусақтардың моторикасын жақсарту;
- жалпы қимылдық белсенділікті арттыру;
- сөйлеу функцияларын тұрақтандыруға көмектесу;
- логикалық ойлауын, қиялын, қабылдауын, көру және есту, шығармашылық белсенділіктерін дамыту;
- өз құрдастары және ересектермен қарым – қатынаста эмоционалды-қолайлы жағдай жасау;

Мақсатты нәтижеге қол жеткізу үшін төмендегідей жұмыс түрлері ұсынылады:

- тәрбиешінің балалармен бірлескен қызметі;
- балалармен жүргізілетін жеке жұмыстар;
- баланың өздерінің еркін өзіндік қызметтері.

Ұсақ қол моторикасын дамытуға және қозғалысын үйлестіруге бағытталған әдіс – тәсілдер:

- саусақ ойын тренингісі;
- қол мойнына арналған массаж;
- сергіту сәттері мен саусақ гимнастикасы;
- саусақтардың көмегімен айтылатын тақпақтар мен жаңылтпаштар;
- саусақ театры;
- тұздалған ұн және ермексиздан, табиғи материалдармен жапсыру жұмыстарын жасау (жарма, тұқым, ұлу қабыршықтары және т.б.);
- сызудың дәстүрсіз техникасы: қылқалам, саусақ, тіс щеткасы және май шам және т.б.;
- қағазбен, легомен құрылыс жасау;
- бастырмалардың түрлері;
- трафареттармен сурет салу;
- берілген суреттерді аяқтау (симметрия бойынша);
- лабиринт;
- дидактикалық ойын түрлері;
- Монтессори технологиясы;
- Кішкентай заттармен ойнау;
- мозайка, пазлдар қолдану;

Ұсақ қол моторикасын дамытуда саусақтар қозғалысы және қолдың буындарын үйлестіру арқылы жүзеге асады. Адамның миында саусақ қимылына және сөйлеуге жауап беретін орталықтар өте жақын орналасады. Ұсақ моторикаға әсер етіп және оны белсендіре отырып, оған көршілес орналасқан сөйлеуге жауап беретін орталықты да дамытуға болады. Бұл үшін педагогтің – ата-аналарға ұсақ моториканы дамыту ойындарының маңыздылығын түсіндіру. Баланың қызығушылығын арттыруда және жаңа ақпараттарды игеруіне көмектесуде үйретуді ойынмен алмастыру, алға қойған мақсатына жетуді, тапсырманы орындауда қиындықтар кездесе мойымауына үйрете отырып, аз мөлшердегі жетістіктерін де бағалап, мақтап қоюды да ұмытпауы керек. Ұсақ моториканың қозғалыстары мен қолдың икемдігі ми құрылымының даму деңгейін көрсетеді. Содан келіп қол қимылдарын басқара алу туады. Сол себепті, ешқашан да баланы еркінен тыс мәжбүрлеуге болмайды.

Сәбидің қалауы қозғалу, қозғалыс - әлемді танудың мүмкіндігі. Бала қозғалысы дәл және нақты болғанда, оның әлемді ақылмен тануы да терең бола түспек. Өз қолымен ұсақ-түйек заттарды жасау - балалардың ең жақсы көретін шығармашылық жұмыстары болып табылады. Бұндай шығармашылық жұмыстар балалардың қиялын, ойлары мен саусақтарының моторикасын дамытады.

Ұсақ қол моторикасы мен бас миы және бас миының қабығынан құрылған. Әрқайсысы бір денеге жауапты бірнеше бөліктен тұрады. Бас ми қабығында қозғалыстық сипатты анықтайтын бөлік орналасқан. Бас миы қабығының үштен бір бөлігі қол мойнының қозғалыстық қабілетіне жауап береді және мидың сөйлеу зонасы бір – біріне өте жақын орналасады. Сол себепті егер баланың саусағы нашар дамыған болса, ол баланың сөйлеу қабілетіне тікелей әсер етеді. Ғалымдар қол мойнының буынын артикуляциялық аппарат сияқты «сөйлеу органы» - деп те атайды. Баланың тілін дамыту үшін сөйлеу қызметін ғана емес, ұсақ қол моторикасын да дамыту қажет.

В.С.Сухомлинскийдің пікірінше: «Қабілет бастауы мен балалар дарыны – саусақ ұштарында». Содан шығармашылық ойдың бастаулары пайда болады. Бала қолының қимылында еңбек құралына деген сенімділік пен тапқырлық орын алса, қиындық туындайды, ол үшін бала ойының шығармашылық айқын қабілетінің өзара әрекеттестігі пайда болады. Балада қаншалықты шығармашылық қабілет болса, бала соншалықты бала ақылды келеді.

Жаңашыл зерттеушілер ұсақ моториканы дамытуға, саусақ моторикасын дамытуға саусақ ойындарын, сергіту сәттерін, ойын –ертегілер пайдалануды ұсынады. Т.С.Ткаченко сергіту сәтіне жаттығу енгізу бас миының сөйлеу зонасының қимылын белсендіреді, ол баланың сөйлеу тілін түзетуге мүмкіндік береді деп тұжырым жасаған. В.В.Цвынтарный ұсақ қол моторикасын дамытуға есептеу таяқшалар мен сіріңкемен жұмыстар жасатудың әсері мол деген пікір білдіреді.

Қимылды ойын - балалар үшін дүниені танудың бір тәсілі. Балалардың ойында қимылы қаншалықты анық болса, бала дүниемен соншалықты терең таныса алады. Ең алдымен ортаңғы топ балаларының (4-5 жас) саусақтары мен қол ептілігін анықтайтын диагностика жасау.

- доптармен ойнау (допты лақтыру және оны ұстап алу, ұстаған допты бір қолмен еденге ұрып алып жүру, жоғары лақтырып, оны қағып алу);

- қарындаштармен ойнау (затты айналдырып сызу және оны сызықпен қосу);

- саусақ арқылы жеке қимыл жасау.

Массаж - енжарлы гимнастиканың бір түрі болып табылады. Массаж - бұлшық ет жүйесінің тонусын, икемділігі мен іс-әрекет жасау қабілетін арттыруға көмектеседі. Сондай - ақ, балаларға табиғи материалдармен массаж жасау ұсынылады (шырша бүршігі, жаңғақ, доптар т.б.). Осындай жаттығу нәтижесінде баланың қызығушылығы артады, ол үшін саусақ жаттығу ароқылы орындау белсенділік арттырады. Тақпақтарды тыңдап саусақ қозғалысының көмегімен, тыңдалған тақпақтың мазмұнын мен бейнелер арқылы сахналайды. Ұсақ қол моторикасын дамытуға арналған картотекалар: «саусақты жаттығулар», «жолшық арқылы жүру», «сергіту сәттері» және т.б жатқызуға болады.

Өзіндік және бірлескен әрекет кезінде саусақ театрын қолдану маңызды болып табылады. Ол балаға бір мезетте режиссер-қоюшы, сценарист болуға мүмкіндік береді. Театрландырылған қойылым шығармашылық әлеуетті ғана емес сөйлеуді және оған саусақ белсенділігін дамытуға көмектеседі. Саусақ театрының келесі бір жағымды жағы – бала ойын барысында кеңістік және санау түсінігіне үйренеді. Саусақ театрына арналған ертегілер кейіпкерлері бойынша қуыршақтардың үлгілері: «Түлкі мен қоян», «Бауырсақ» және т.б.

Жапсырмалау ісімен айналысу қол буыны және ұсақ әрі жалпы қол моторикасын дамытуда маңызы зор. Жапсырмалау баланың сенсорикалық қабілетін, кеңістікті сезіну, қабылдауын дамыту үшін қажет. Жапсырмалау әрекетімен айналысуда ермексаз, тұздалған ұн, жұмыртқа және ұлу қабыршағын қолдануға болады. Бұл көп еңбекті қажет ететін, қызықты жұмыс болғандықтан баланың ынтасын, қол мен көздің өзара қозғалыс үйлесімділігін, анықтылығын және келісілген сенсомоториканы дамытады. Қағазды қолдана отырып бұйымдар жасау - қол буынының кіші бұлшық етін дамытуға әсер етеді. Аталмыш жұмыстар баланы қызықтырып, қиялдарының дамуына, сындарлы ойлауына септігін тигізеді. Қағазбен жұмыстың бірі ретінде қиылған қағаздарды қолдануға болады. Қағазды ұсақтап жырту

немесе қию саусақ күші мен ұсақ қимылын басқару дағдысын дамыту жаттығу болып та есептеледі.

Кіріктірілген оқу іс-әрекетінде сурет салудың көптеген дәстүрлі емес түрлері: қылқалам, май шам, тіс щеткасы көмегімен қолдан жасалған мөр және т.б. Сурет салу барысында балалардың жалпы елестері, шығармашылығы дамып, ақиқатқа деген эмоционалды қатынастары тереңдеп, графикалық дағдылары қалыптасады. Баланың басты назары суреттерді бояуға бөлінеді. Бұл тапсырмада бояу альбомы мен үлгілер қолданылады. Бояу арқылы қозғалыс үйлесімін дағдыландыру, ұсақ қол моторикасын дамыту мен нығайтуды қамтамасыз ететін түрлі сызықтардың бірнеше түрін қамтиды.

Сонымен қатар, балаларға құрастыру ойыны өте қызықты болып табылады. Құрастырманың ұсақ бөліктерімен жұмыс жасау барысында қол саусағының кіші бұлшық еттері, қиялдау, шығармашылық белсенділік қабілеттері дамиды. Балаға пазл құрастыру, қармақ бауына моншақтар тізбектеу өте ұнайды. Уақ заттарды (түймелер, бұршақтар, фасольдар, талшын және т.б.) қолдануға болады. Мысалы: заттарды іріктеу, осы заттарға массаж жасау, сипау арқылы затты анықтау, сипау арқылы заттарды санау. Баланың ұсақ қол моторикасын дамытуға байланысты дидактикалық ойындар: «санайық» ойыны (бау арқылы заттар санының қатыстылығы мен саны), «сиқырлы моншақ» ойыны (түрлі нысандағы жазық геометриялық пішіндер көлемін тізбектеу, баудың түсі; заңдылықты сақтай отырып, жазық бойынша пішінді орналастыру).

Бүгінгі таңда балаларында жалпы моторлық дамуында артта қалуы бар балалар жиі байқалады, себебі балабақшадағы балалардың ешқайсысында баулы аяқ киім кездеспейді. Осыдан жиырма жылдай бұрын ата-аналарға, олармен қоса олардың балаларына көп нәрсені қолмен жасауға тура келген болатын: кір жуу, тоқу, тігу т.б. Ал қазіргі кезде осының бәрін жасайтын машиналар көптеп кездеседі.

Жалпы моториканың дамуының аздығын, соның ішінде қол қимылының аздық себебін зерттей келе қазіргі кезде барлық баланың жазуға дайын еместігі немесе тілінің дамуында бір ақау бар екендігі анықталды. Осыдан келесідей қорытынды шығаруға болады: егер бала тілінің дамуында ақау болса, онда бұл ұсақ моториканың мәселесі болып табылады.

Саусақ театрының көмегімен балалардың тілін, қызығушылығын арттыру.

Көркем әдебиетті пайдаланып, саусақ театры арқылы балалардың тілін, қызығушылығын арттыру және эстетикалық тәрбие берудің әдістерін анықтау және оларды ұйымдастыру әрекетіне енгізу қажет.

Баланың көркем әдебиетпен таныстыруда шығармалардың жеңіл түрі – өлең, тақпақ, халық ертегілерінен бастаған жөн. Сонымен қатар, балаларды авторы бар ертегілер, өлеңдер, әңгімелер оқуға болады.

Ертегілер дүниесіне сапар шегу балалардың қиялдауын, елестетуін, тіпті өздері ойдан шығару қабілеттерін дамытады. Әдебиеттердің ең озық үлгілерінің адамгершілік рухында тәрбие алған балалар өздері шығарған ертегілер мен әңгімелерінде өздерін әділ көрсетіп, әлсіздер мен жәбірлегендерді қорғап жауыздарды жазалауға тырысады. Балалардың барлығы театрды көргенді жақсы көреді. Бүгінгі таңда театр тақырыбы маңызды тақырыптардың бірі. Мектеп жасына дейінгі бала тәрбиесінде, саусақ театрының алатын орны ерекше. Ежелгі мәдениетті сақтап қалудың бір жолы, бұл балабақшада саусақ театрын қолдану.

Мысалы: балалар балабақшаға келетін театрды және қуыршақ театрын көруді тағатсыздана күтеді. Театр таңғажайыптардың бәрін жасайды, балалардың көңілдерін көтеріп, оқытып, тәрбиелеуге септігін тигізеді.

Баланың дүние танымын қалыптастыруда қуыршақ театры үлкен рөл атқарады. Балалар әртістермен бірге күліп, біресе жылай отырып, өздерін мазалап жүрген көптеген мәселелердің шешімін таба алады. Бүгінде бөбектердің дамуына зор ықпал ететін қуыршақ театрының құпиялар:

Тілін дамыту. Балалардың қолдарының, саусақтарының жетілуі мен орталық мидың тілдің дамуына жауапты бөлігіне әсер етеді. Саусақ қуыршақтары, қуыршақ театрының ішіндегі ең жеңілі, қол жетімдісі. Онымен 1 жастағы баланы да ойнатуға болады, саусақ қуыршағымен ойнатудың өзі баланы сөйлеуге итермелейді.

Есте сақтау қабілетін дамыту. Бала өз бетімен кейіпкердің ролінде ойнауға тырысады.

Эмоционалдық дамуға әсері. Балалар кейіпкерлерге еліктеп, өзін-өзі дұрыс ұстай білуге, өз ойын ашық айтуға үйренеді. 2-4

жастағы балалар үшін ертегі кейіпкерлері, өмірдегі достарындай болып кетеді.

Тәрбиешіге ыңғайлысы көп актердің қажеті жоқ, екі қолдағы он саусақ он актердің жұмысын орындайды. Қуыршақ театры – бір жастан асқан бөбектердің дамуына қажетті ойыншықтар болып табылады. Оның басқа театрдан ерекшелігі, мұнда матадан жасалған қуыршақты саусағына кигізіп, сөйлету арқылы, баланы қойылымға қызықтыруға болады. Баланы тыңдай білу, қимыл қозғалысын жетілдіру сияқты әрекеттерін дамытуға қуыршақ театрының тигізер септігі зор. Жасқаншақ баланың өзінде бұл жағдайда белсенділік танытуы әбден мүмкін, ал өзі белсенді балаларға өздерін басқа қырларынан көрсетуге мүмкіндік туады.

Мектепке дейінгі жастағы ұсақ моториканы дамыту және қол қимылдарын үйлестіру бойынша жұмыс үнемі жалғасып отыру қажет. Қимыл - қозғалыс бұзылыстарын түзету бойынша жұмыс жүйесін анықтау кезінде баланың жеке басының жетілгендігін ерік-жігердің күші, эмоцияларының көрінетінін ескеру қажет. Кез келген тапсырманы ойын түрінде ұсыну керек, ол оның қызығушылығын тудырады, оң эмоционалдық стимуляция арқылы психикалық тонусты арттыруға, жұмысқа қабілеттілікті жақсартуға ықпал етеді.

Қолдың ұсақ моторикасын дамыту үшін қол мен саусаққа арналған массаж элементтерін жасаудан бастау керек. Массаж - пассивті гимнастиканың бір түрі. Оның ықпалымен тері және бұлшық ет рецепторларында ми қыртысына жетіп, сергітетін әсер ететін импульстер пайда болады, соның нәтижесінде барлық жүйелер мен органдардың жұмысына қатысты оның реттеуші рөлі артады. Қолды босаңсытып, батыру арқылы өздігінен **массаж** басталады және аяқталады:

4-сурет.Массаж түрлері **Саусақты гимнастика**

Саусақ ойындары - қолдың ұсақ моторикасын дамыту бойынша жұмыстың маңызды бөлігі. Олар қызықты және сөйлеуді, шығармашылық қызметті дамытуға ықпал етеді. Саусақ ойындары - бұл қандай да бір рифмды әңгімелерді, ертегілерді, өлеңдерді саусақтардың көмегімен сахналау жатады. Саусақ ойындарын ойнау барысында балалар ересектердің қозғалысын қайталай отырып, қолдың моторикасын белсендіреді. Осылайша, ептілік, өз қимылдарын басқара білу, бір қызмет түріне назар аудару пайда болады. Балаларды аяқ-қолдың және саусақтың күрделі емес статикалық іздеріне үйретеді, біртіндеп оларды күрделендіреді, содан кейін саусақтардың ұсақ қимылдарымен және ақырында, бір мезгілде жасалатын қозғалыстармен жаттығулар қосады.

Осыған орай, әр түрлі заттарды пайдалана отырып, саусақтар мен қолдарға арналған төмендегідей жаттығулар бар:

- пирамидалар, матрешкалар, мозайка;
- сақиналарды тізбектеу;
- түймелерден, ілгектерден, түрлі көлемдегі құлыптардан ілгектеу бойынша құралдармен жұмыс істеу;
- тиындарды сұрыптау;
- жармалар араластыру;
- сіріңкемен жұмыс;
- қағазбен жұмыс;
- мүсіндеу (саз, ермексаз, қамыр);
- арнайы шеңберде бау, аяқ киім;
- құммен, сумен ойындар;

- жұқа сымды түрлі-түсті орамада өз саусағына орау (сақина немесе спираль алынады);
- бұрандаларды бұрау;
- конструктормен, текшелермен ойындар;
- ауада сурет салу;
- әр түрлі материалдармен (қарындашпен, қаламмен, бормен, бояулармен, көмірмен және т.б. сурет салу.);
- қолөнер.

Ұлттық ойын – қазақ халқының ерте заманнан қалыптасқан дәстүрлі ойын – сауықтардың бір түрі болып табылады. Ұлттық ойындардың бастауы алғашқы қауымдық қоғамда пайда болады. Ұлттық ойындар негізінде әр халық әр-түрлі жаттығулар жасау жолымен дене шынықтырудың негізін салады. Қазіргі таңда шынайы спорт ойындарының шығуына түрткі болды. Оның адам денсаулығын жақсартудағы пайдалы зор. Ұлттық ойындар – ата – бабаларымыздан бізге берілген байлығымыз, асыл қазынамыз. Сол себепті, оны үйренудің, күнделікті тұрмысқа пайдаланудың заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге пайдасы орасан зор.

Ұлттық ойындардың мектеп жасына дейінгі балаларға арналған түрлері: орамал алу, көкпар, тақия жасыру, алтын қақпа, ақ серек – көк серек, айгөлек, ақ сандық – көк сандық, ақ сүйек және т.б. ойындарды ойнату арқылы баланы жылдамдыққа, тапқырлыққа, икемділікке, шапшаңдыққа, батылдылыққа үйрету іске асырылады.

Бастысы ата-бабадан қалған өнеге мен өнер, үлгілерінің лайықтыларын баланың санасына құйып көзіне көрсете отырып, оны ойын арқылы бойына сіңіріп, оларды мейірімділікке, әдептілікке, туысқандық пен бауырмалдыққа, ізеттілікке, үлкенге – құрмет, кішіге – қамқорлыққа баулып, адамға қажеттерді ұғындыру, қалыптастыру. Бір кереметі ойындар балалардың жан сұлулығы мен тән сұлулығын жан-жақты жетілдіруге бағытталған.

Ұлттық ойындарды ойнатудың негізгі мақсаттары:

- баланың денсаулығын нығайту;
- денесін шынықтыру;
- мәдениеттерін қалыптастыру;
- өз - өзін тәрбиелеу, өз-өзін жетілдіру.

Ойын ойнату және үйрету міндеттері:

- керекті дене қозғалыс дағдысын, танымды қозғалыс белсенділігін арттыру;

- балаларды қалыптастырушы дене жаттығуларының негізгі түрлерімен таныстыру;

- балаға денсаулығын нығайтуға бағытталған қозғалыс әрекеттерімен дене жаттығуларының негізгі түрлерін меңгерту;

- қызығушылықтарын дамыту;

Қазақи ұлттық ойындар өжеттілікті, ерлікті, батылдылықты, дененің шынығуын қажет етеді. Асық ату, орамал ілу, түйілген орамал, қыз қуу, ұшты – ұшты және т.б. ұлттық ойындар баланың сөздік қорын арттыруға, өмір тәжірибесін кеңейтуге, ептілік қабілеттерін жетілдіруге өз әсерін тигізеді. Мысалы:

Ақшамшық (сақина салу) – бұл қазақ халқының ерте заманнан келе жатқан дәстүрлі ойын болып саналады. Оны басқалай сақина салу, сақина тастау деп айтады. Ойынға он шақты немесе он бес адам қатысып, ортаға бір жігітті немесе бір қызды шығарып, қолына сақина ұстатады. Ойын ережесі бойынша қыздар мен жігіттер үйде дөңгелене отырып, екі алақанын бір-біріне қосып алға созады. Ойынды бастаған адам алақанындағы сақинаны кімге салса да өз еркі. Ол барлық адамдардың алақанына сақина салған болып сипап шығысымен, «Тұр сақинам, тұр», – деп, немесе «Ақшамшығымды бер!» - деп дыбыстайды. Сол сәтте алақанына сақина салынған адам «Сақина менде», – деп орнынан атып тұруға тиіс. Оны қасында отырған адам ұстап ала алмай қалса, жұрттың алдында өз өнерін көрсетеді. Кейбір әдебиеттерде сақина тастау ойыны ақшамшық емес, ақшымшық деп те жазылып жүр.

Теңге алу. Жерде жатырған теңгені атпен шауып келе жатып іліп алу үлкен ептілікпен ат құлағында ойнайтын шабондоздық тәжірибені қажет етеді. Теңгені жерден іліп алғандарға ғана бәйге беріледі.

Қыз қуу ойыны. Ол – ұлттық ат спорттық ойыны болып саналады. Қыз қуу жарысында жылқы мінген жігіт жылқымен шауып бара жатырған қызды қуып жетіп, оның бетінен сүйіп алуы керек. Бұл – жігіттің жеңіске жеткені болып есептеледі. Қуып жете алмаған жағдайда, қайыра шапқанда қыз жігітті, оның жылқысын қамшының астына алады. Бұл – қыздың жеңгені дегенді білдіреді.

Бәйге. Бұл ойын - жарысының бірнеше түрі бар. *Оларға: аламан бәйге, құнан бәйге, тай жарыс, топ бәйге.* Бәйге жарысы,

негізінен, тегіс жерлерде өткізіледі. Жеңіс алаңына алғаш озып келген шабандоз жеңімпаз атанып, сыйлыққа ие болады.

Асық ойыны. Бұл – балалардың ежелгі спорттық ойындарының бірі. Жазық алаңға көлденеңінен түзу сызық сызады да, соны бойлай тігілген кенейді кезектесіп сақамен ату арқылы мергендіктерімен сынасады. Асық ойынының бір табан, үш табан, шығу, шеңбер секілді бірқатар түрлері болады. Ерте заманда қазақтың қыз-келіншектері де асық ойнаған. Олар ойнаған асық ойындары қора хан, құмар және т.б. деп аталған. Асықтың «Төрт асық», «Хан талапай», «Атпақыл», «Омпы», «Қақпақыл», «Сасыр» сияқты түрлері де бар.

Арқан тартыс. Бұл ойын екі топқа бөлінген балалармен немесе екі ғана баламен ойналады. Арқанның екі жағынан екі топқа бөлінген балалар немесе екі бала тартысады. Қай топ арқанды өз жағына тартып алып кетсе, сол топ жеңіске жеткен болып саналады. Екі бала тартысу барысында қай бала өзіне қарай арқанды тартып екінші баланы құлатса, құламаған бала жеңіске жетеді.

Орамал тастамақ. Балалар шеңбер жасай тұрады. Ойынды бастаушы (тәрбиеші) балаларды айнала жүріп бір баланың арт жағына орамал тастап кетеді. Арт жағына орамал тастағанын сезген бала орамал менің артымда, - деп жауап береді. Артына орамал тасталғанын сезбесе, ол өлең немесе тақпақ айтып, билеп беруі тиіс. Балалар шеңбер бойында көздерін жұмып тұруы тиіс. Ойын солай әрі қарай жалғаса береді.

Ақсерек-көксерек ойыны. Бұл ойынды ойнау барысында балалар екі топқа бөлініп, бір-бірлерінің қолдарынан ұстап тұрады. Ара қашықтықтары 20-30 қадам.

Бірінші топ. Ойынды бастайды: Ақсерек-ау ақ серек, бізден сізге кім керек.

Бірінші топ Ақсерек –ау ақ серек

Жаман бала аты (бала аты) керек

Аты аталған бала келесі топқа дейін жүгіріп барып, ортасынан ұстасқан қолдарды түйіп, ажыратып кету керек. Егер өтіп кетсе, сол топтан бір баланы тобына алып қайтады, өте алмаса сол топта қалып қояды. Ойын осылай әрі қарай жалғаса береді.

Аударыспақ ойыны. Қазақтың қарапайым ұлттық спорттық ойыны. Қарапайым бөренеден «ағаш ат» жасалып, екі жақ басы берік тұғырға бекітілген биіктігі бір немесе бір жарым метрдей

(балалардың жас шамасына қарай) ұзындығы 70-80 см. бір-біріне қапталдас орналасқан ағаштардың ара қашықтығы екі жақтан созылған қол еріндей болса жеткілікті. Олардың үстіне мінген «шабандоз» балалар бір-біріне қарама-қарсы отырып қол ұстасады. Төрешінің белгісі бойынша бір-бірін тартып, не итеріп, әйтеуір қай айласын, не күшін асырғаны қарсыласын ағаш аттан аударылып түсуі шарт. Аяқты жерге немесе ағаш атқа тіреген жағдайда ойын шарты бұзылады. Ағаш аттан құлағанда айналасына құм немесе ағаш үгінділері төселу қажет.

Қазақтың ұлттық ойындарының қай - қайсысының да қоғамдық және әлеуметтік мәні зор. Онымен қоса, ұлттық ойындар қазақ халқының басынан бастан ерекше мәдениеті болғанын айқындайды. Біздің ата-бабаларымыз ұлттық ойындар арқылы ұрпақтың береке-бірлігі мен ынтымағын жарастырып отырған. Шындығын айтар болсақ, адамның өмір сүруінде қазақтың ұлттық ойындарының алатын орны ерекше. Басқасын былай қойғанда, әр ұлттық ойын оған қатысушыны өмір сүруге бейімдеп ғана қоймай, қиындықтан қорықпай, қарсы тұра білуге бейімдейді.

Баланы дамытудың бір тәсілі - театрландырылған іс-шаралар. Дәстүрлі түрде мұндай іс-әрекет шығармашылық іс-әрекеттің бір түрі болып саналатынына қарамастан, бала театрализацияның көмегімен жан-жақты дамиды. Қызметтің бұл түрі барлық білім беру салаларының міндеттерін біріктіреді: сөйлеуді дамыту, әлеуметтік - коммуникативті даму, танымдық даму, көркемдік-эстетикалық даму және физикалық даму. Сондықтан да, балабақшадағы театрландырылған қойылымдарға ерекше мән беру өте маңызды.

Балалардың шығармашылық қабілеттері театрландырылған іс-шаралар негізінде пайда болады және дамиды. Бұл әрекет баланың жеке басын дамытады, әдебиетке, музыкаға, театрға тұрақты ынта-жігерді оятады, ойынға белгілі бір тәжірибені енгізу дағдысын жетілдіреді, жаңа бейнелер жасауға итермелейді.

Драматизация шығармашылықтың кез-келген түріне қарағанда жақын, өйткені ол ойынға тікелей байланысты және шығармашылықтың әртүрлі түрлерінің элементтерін қамтиды.

Балалар рөлдерді өздері құрастырады және импровизациялайды, дайын әдеби материалды сахналайды. Мен балалардың шығармашылық әлеуетін жандандыруға бағытталған «ертегіні жалғастырыңыз» тапсырмаларын ұсынуға болады.

Балаларға әйгілі ертегілердің «Етік киген Мысық», «Маша мен аю». Сүйікті кейіпкерлер қиын жағдайлардан сәтті шығуға мүмкіндік беретін әртүрлі салалардағы шеберлікті, тұрмыстық дағдыларды, білімді қажет ететін жағдайларда болуы керек дегенді білдіреді.

Балабақшадағы **театрландырылған іскерлік бағдарламасы: 5 бөлімнен тұрады.**

Театрландырылған ойын. Кез келген өмірлік мән жайда өз құрбыластарымен және үлкендермен қарым-қатынас жасай білуге, кез-келген жұмысқа шығармашылық қабілетпен қарауға, эстетикалық сезіммен ойнау арқылы мінез құлқын дамыту. Бұл бөлімдегі ойын 3-ке бөлінеді:

- дамытушылық
- әсемділік
- театрлық

Ырғақты иілгішті (ритмопластика) – бұған кешенді (комплект) ырғақтылық, музыкалық, иілгіштік ойындар мен жаттығулар кіреді. Дене қозғалысының нақтылығымен, еркіндігін дамытуда, өзінің денесінің сыртқы қоршаған ортамен байланысқан қарым-қатынасын сезінуге балаларды эстетикалық, психологиялық қабілетін дамытады.

Сөз мәдениеті және техникасы. Ойындар мен жаттығулар сөйлеу логикасы мен дикциясын, дұрыс артикуляциясын меңгере білуге, сөйлеу құрылымын еркін айтуға, тыныс алуын дамытуға бағытталған. Бұл бөлімге сөздермен айтылатын ойындар кіргізілген. Бейнелеу арқылы сөйлеуін дамыту, шығармашылық фантазиясын дамыту, шағын әңгіме және ертегі құрастыра білуге үйретеді. Жаттығулар 3-ке бөлінеді: **тыныс алу және артикуляциялық, дикциялық және интонациялық сөздер мен шығармашылық ойындар.**

Театр мәдениеті: Балаларға театр өнерінің шынайы сезімдерін меңгерту. Бөлімнің негізгі тақырыптары: театр өнерінің ерекшеліктері, театр өнерінің түрлері, қойылымның жасалуы, сыртқы және ішкі театр, көрермендер мәдениеттілігі.

Қойылыммен жұмыс – жанама бөлім, авторлық сахналауға негізделген. Оған кіретін тақырыптар.

- қойылыммен таныстыру;
- қойылымды мазмұндап, талдау, кейіпкерлендіру;

- қойылымға қажетті құралдар дайындау. Көріністі безендіру;

- дайындық;

Қойылымды сахналау.

3-кесте. Театрландырылған ойынның жіктелуі.

Драматизациялық ойында бала – артист, интонация, мимика, пантомима арқылы өз бетімен бейне жасайды, өзіндік әрекет етіп рөлді ойнайды. Бұрыннан жасалған сахналық қойылымда бала ойын – драматизациясында қандай бір сюжетте ойнайды. Ойын драматизациясы көрерменсіз музыкалық сипаттағы орындау болады.

Драматизация түрлері:

- жануарлар, адамдар, ертегілер бейнесіндегі кейіпкерлер ойыны;

- мәтін бойынша негізделген диалог, монолог, рөлдік ойындар;

- шығармашылық көрсетілім;

- бір немесе бірнеше шығарма арқылы қойылым қою.

Ал, драматизация ойынының екі түрін қарастыруға болады.

Саусақтар ойын драматизациясы. Балалар атрибуттарды саусақтарына киеді. Ертегінің мәтінін айта отырып, саусақтарын қимылдатып, сюжет жасайды. Көріністі ширманың сыртында тұрып, немесе топта еркін қозғала жүріп көрсетеді.

Қуыршақ бибабомен ойын – драматизациясы. Бұл ойында саусақтарға қуыршақ бибабаоны киеді. Ширмада ойнайды. Бұл қуыршақтарды ескі қуыршақтардан жасауға болады.

Режиссерлық ойында балалар әрекет етуші бейне болмайды, өзі режиссер және сахна қоюшы рөлінде ойнайды,

ойыншықтардың орнында болады. Мұнда бала қозғалмайтын пішіндер және ойыншықтармен әрекет етеді, сондықтан ойында интонация мен мимика ерекше орын алады.

Мектепке дейінгі кіші жаста қарапайым жаттығуларды жасауда өлеңмен, тақпақпен ұйқастырылған жаттығуларды пайдалану ұсынылады. Сонымен қатар өзіне - өзі қызмет ету дағдысын қалыптастыру: тиегін өзі салып, өзі ағыту, бауын байлау ересек топтағы балалар үшін ұсақ моториканы дамыту және қолдың икемділігін арттыруға арналған жаттығулар мектепке дайындықтың яғни, жазу, сызуға үйренудің маңыздысы болып саналады.

Егер бірінші сынып оқушысында жазуда қиындық болмасын десеніз немесе 3 жастағы баланың тілінің дамуында ақау болмасын десеніз дамыту ойын – жаттығуларын бала туылған соң екі айдан кейін бастаңыз. Ұсақ моториканы дамыту әдістемесі мұндай жағдайда өте тиімді. Омыраудағы баланың саусақтарын уқалауға болады, жас жарымдағы баламен саусақ ойындарын бастауға болады.

4-кесте.Саусақ жаттығулары

Төменгі деңгейден бастаған дұрыс. Содан кейін ғана активті саусақ жаттығуларына көшу ұсынылады. Баланың ұсақ моторикасының даму деңгейіне қарай таңдалады. Қол саусақтарына арналған пассивті жаттығулар жасау кезінде балаға

қолайсыз жағдай туғызбауын және тітіркендемеуін қадағалаған жөн. Жаттығулардың мақсатты пайдаланылуы мынадай әдістерді ұсынады: сипау, жаймен уқалау және діріл. Массажды әрекеттер саусақ ұшынан басталып төменгі буынға қарай жалғасады. Массаж жасау кезінде жай лирикалық әуен қоюға болады.

Бала саусағын ойната отырып тілін дамыту.

Адамның он екі мүшесінің тіршілікте атқарар міндеті зор. Соның ішінде екі қолға бес – бестен біткен он саусақты күнделікті қажетті жұмыстарды атқаруға пайдаланытынымыз белгілі. Сонымен қатар ертеден бізге жеткен «Қуырмаш» ойынынан саусақ атауларын бала тәрбиелеуге, оның тілін жетілдіруге, ойын ұштауға жақсы мүмкіндік береді.

Қуыр, қуыр, қуырмаш,

Тауықтарға тары шаш.

Балапанға бидай шаш,

Балаларға тәтті шаш - дей келіп, жұмылған әр саусақты жеке-жеке ашарда:

Сен түйеңе бар,

Сен жылқыға бар.

Сен сиырға бар,

Сен қойыңа бар,

Сен үйде отырып

Шешеңе көмектес.- деп әр саусаққа тапсырма беріледі. Одан соң әр саусақтың басынан ұстай тұрып «қарның ашса: мына жерде нан бар, мына жерде май бар» деп әртүрлі астың атай келіп, қолтыққа жеткенде «қуырмаш»), «қуырмаш» деп қытықтайды.

Көтеріңкі көңіл – күй сыйлайтын бұл ойын балаға саусақтардың атын, адамға нәр берер түрлі астың атауын да үйретеді. Сондай – ақ төрт түлік малды таныстырып, оны бағып еңбектенгенде ғана тамақтануға болатынын ескертіп, еңбекпен тапқан тамақ тәтті болатынын ұғындырады.

Халық өзінің өмір тәжірибесінде тіршілікте қалай қолдануына қарай саусақтарға ат қойған. 1-ші саусақ - «Басбармақ», 2-ші саусақ – «Балаң үйрек», 3-ші саусақ – «Орған терек», 4-ші саусақ - «Шылдыр шүмек», 5-ші саусақ – «Кішкентай бөбек».

5-кесте. Ойын жаттығуларын беруде қолданылатын негізгі принциптер

- ойын жаттығулары балаларға қызықты, тартымды болуы қажет. Ересек пен бала арасындағы қарым - қатынас сенімділікке құрылуы қажет.

- Саусақ жаттығулары қарапайымнан күрделіге қарай ойысады.

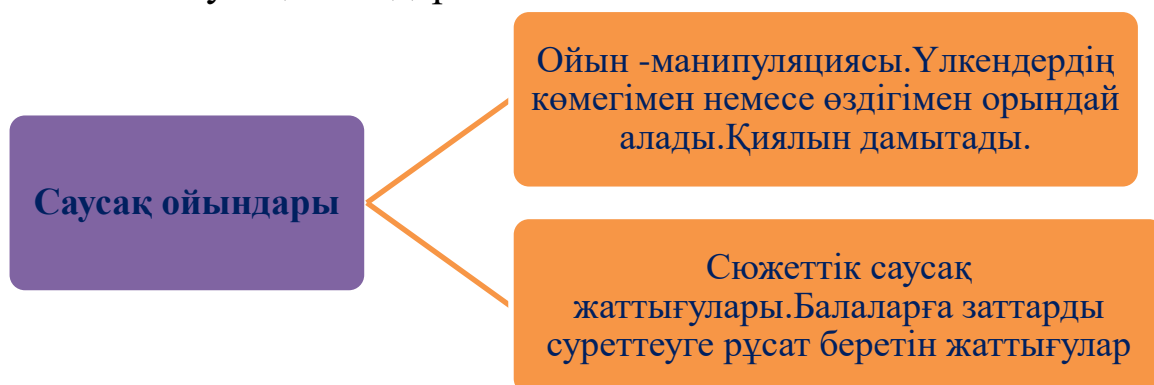
Саусақ ойыны - бұл ұрпақтан - ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан, әрі үлкен мәні бар мәдени шығармашылық. Саусақ ойыны - саусақтардың көмегімен қандай да болмасын ертегіні немесе өлең-тақпақ шумағын сахналау болып табылады. Саусақ ойыны арқылы баланың сөйлеуге деген талпынысы, қабілеті дамып, ынтасы артады және шығармашылық әрекетіне жол ашады. Саусақ ойынын ойнай отырып, балалар қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды, жан-жануарларды, құстарды және ағаштарды бейнелей алады. Саусақтарының қозғалыс- қимылына қарап бала қуанады, шаттанады, сөзді айтуға тырысады және өлеңдегі үйренген сөз шумақтарын қайталап айта отырып, есінде сақтайтын болады. Сонымен қатар балалар екі қолын қимылдата отырып, оң, сол, жоғары, төмен сөздері арқылы бағдарлай алуды үйренеді. Сөйлеу тілі мүшелері қол саусақтарының нәзік қимылдарының дамуымен тығыз байланыста болғандықтан, бала қолының ептілігін толық жетілдіру, түзету- тәрбие жұмысын жүйелі жүргізуді қалайды. Саусақ ойынын балабақшада және үй жағдайында әсерлі, көңілді түрде ұйымдастыруға болады. Алдымен, балаларға саусақ ойыны түсіндіріліп, әр қимылы көрсетіледі. Балалар осындай саусақ ойынын ойнай отырып, өлең шумағын қызыға айтады.

Саусақ гимнастикасын күн сайын 3-5 минуттан жеке және топпен өткізуге болады. Егер бала қимылдарды өз бетімен орындауда қиналса, онда ол жаттығуды жекелей қалдырып, пысықтауға болады. Жаттығу нәтижесінде бала саусақ қимылдарын өз бетімен жеңіл орындайды. Ойын қимылдары әрдайым қызықты да, тартымды болуы керек, ол баланы шаршатпауы керек.

Саусақ ойындары мен жаттығуларын орындату үшін де әртүрлі тәсілдер қолданылады. Саусақ қозғалыстары әртүрлі қысқа ырғақты тақпақтарымен айтылады. Мысалы, отырып ойнайтын

саусақ ойындары және қолдың нәзік бұлшық еттерімен бір орында жүгіру, қол, аяқ, бас қимылдары да бірге орындалады.

6-кесте. Саусақ ойындары

Сұрақтар:

1. Ойын іс-әрекетінің маңыздылығы.
2. Қазіргі таңдағы белсенді ойын түрлері.
3. Ойынға бала тарапынан басшылық жасаудың маңыздылығы.
4. Саусақ театрының түп-төркіні, тарихы.
5. Саусақ театрының негізгі құрылымы.
6. Стенд, картина, фланеграф театры туралы түсінік.
7. 3-5 жастағы театрландырылған ойындарды атаңыз?
8. Саусаққа арналған массаж жасау дегеніміз не?
9. Саусақ гимнастикасы мен саусақ жаттығуларына ұқсастықтарына тоқталыңыз?

Тапсырмалар:

1-тапсырма. «Бала тілін дамытуда халық шығармалығы үлгілеріне салыстырмалы талдау жүргізіңіз.

Ертегілер	Жұмбақтар	Жаңылтпаштар	Мақал - мәтелдер

2-тапсырма. Балалардың тілдерін дамыту мақсатында кейіпкерлердің атрибуттарын жасақтаңыз. «Жеті лақ ертегісі», «Түлкі мен қоян».

3-тапсырма. Балаларға арналған саусақ жаттығуларын жинақтаңыз.

Үлгі:

«Сәбіз салаты» саусақ ойыны

Сәбізді алып тазалаймыз (оң қолды жұдырыққа түйіп, сол қолдың алақанына ысқылайды).
 Үккішпен үгіп майдалаймыз (екі қолды жұдырыққа түйіп кеудеге ұстап, жоғары-төмен қозғайды). Қанттан сеуіп дәмдейміз (саусақтардың ұшымен қант себеді).

Міне дайын нәр тағам (екі қолын алдына жайып көрсетеді).

Дәруменге байыған (алақанымен іштерін сипалап, тойғандықтарын көрсетеді).

4-тапсырма. Жалпыұлттық құндылықтарды көркем шығармаларда интеграциялау. (Театрландырылған қойылым қою)

5-тапсырма. Мектеп жасына дейінгі балаларға ұлттық ойын түрлеріне альбом жасаңыз.

ҰСАҚ ЖӘНЕ ІРІ МОТОРИКАНЫ ДАМЫТУДА ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ҮЛГІЛЕРІ

Мария Монтессори технологиясы.

Монтессори технологиясында баланың әрбір даму кезінде қажеттілігін іске асыруға мүмкіндік беретін көптеген арнайы жаттығулар жасалған. Бұл тәрбие жүйесін итальяндық педагог, дәрігер және психолог Мария Монтессори әзірлеген. Бүкіл әлемде танымал жүйе Қазақстан да танымал.

Монтессори технологиясы бойынша баланы дамытудың басты принципі мынадай: «Әрбір бала өзінің жоспары бойынша дайындалған жеке арнайы ортада дамиды».

Монтессори жүйесінің барлық жаттығулары мынадай қағидаттарға ие: «Өзім жасауға көмектес». Балаға ол орындай алатын тапсырмалар беріледі және тапсырмаларды орындау кезінде өзін барынша жайлы сезінуі үшін жағдай жасайды. Осы мақсаттарды орындау үшін, Монтессори технологиясында «жеке кеңістік немесе орталық» деген ұғым бар. Бұл баланың толық өзіне берілетін және оның келісімінсіз топ басшысының да, басқа балалардың да бұза алмайтын кеңістігі.

Монтессори технологиясында - кіші жастан бастап, мектепалды даярлық кезеңіне дейінгі жас аралықта ұсақ моторика тапсырмалары ұсынылады.

Бірінші тапсырма:

Орындалу шарты: Сусымалы заттарға арналған екі ыдысты алыңыз, олардың біреуі бос болады, ал екіншісі-қандай да бір жарма толтырылады. Балаға қасық беріңіз және ол бір ыдыстан екіншісіне қасықтыпайдаланып, жарманы салсын. Бұл оған қызықты тапсырма болады. Тек ыдыстың астына тақтайша қоюға ұмытпаңыз.

Екінші тапсырма:

Орындалу шарты: Бұл тапсырма үшін бұршақ, үрмебұршақ, түйме, әшекейлер және т. б. бұйымдар беріңіз(тек жұтып алмауын қадағалаңыз). Баланы тұзды қамыр және пышақпен жұмыс істеуге алдын ала үйреткен өте ыңғайлы. Баламен бірге қамырдан қызанақ/лимон/қияр/картоп жасаңыз, қолына бір рет қолданылатын ыдыс жиынтығынан пластмасса жасалған пышақты беріп, көкөністер мен жемістерді қалай кесу керектігін көрсетіңіз.

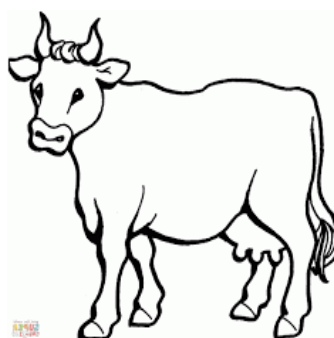
Үшінші тапсырма:

Орындалу шарты: Суды бір ыдыстан екіншісіне құю мүмкіндігін беріңіз. Тек ыдыстың астына тақтайша қоюға ұмытпаңыз. Тақтайша ішіне губка салыңыз, суды төгіп алған жағдайда, өзі сүртіп алу керектігін түсіндіріңіз.

Төртінші тапсырма:

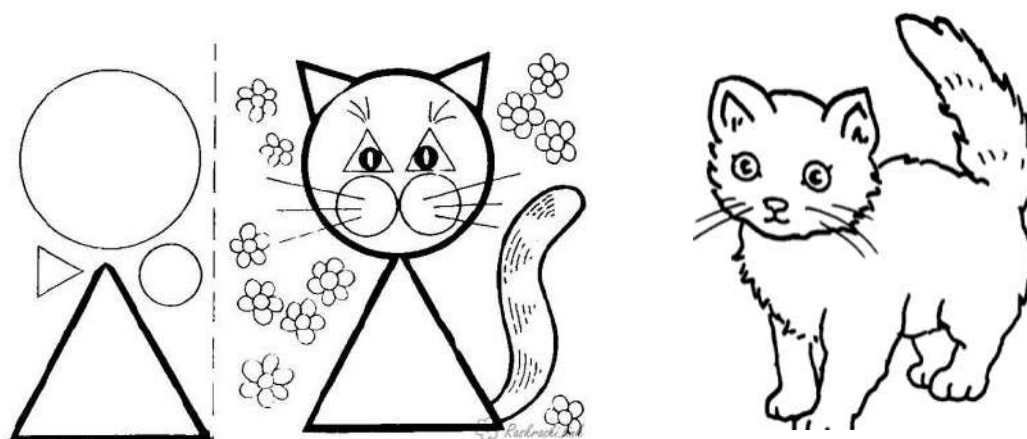
Орындалу шарты: Қызыл қағаздан үлкен сиыр және қара қағаздан бірнеше кішкентай шеңберлеркесіңіз. Ыңғайлы тегіс ыдысқа желімін құйыңыз. Бала, сізбен бірге қара нүктелерді сиырға жабыстырып қойсын. Сабақ аяқталғаннан соң, балаға жұмыс орнын жинау керектігін айтыңыз.

Бесінші тапсырма:

Орындалу шарты: Схемалық мысықты сызыңыз. Балаға қылқалам мен бояу беріңіз. Ол мысықтың жолақтарын сызу керектігін айтыңыз. Алдымен оның қолын алып, қозғалысты көрсетіңіз, содан кейін ол бәрін өзі жасасын. Оны түзетпеңіз, тіпті

ол жуылып, жолақтар дұрыс сыза алмаса да, жолақтар түсі бойынша әртүрлі болуы мүмкін.

Алтыншы тапсырма:

Орындалу шарты: Ыдысқа су құйып, бір-екі тамшы сұйық сусабын қосыңыз. Балаға венчик беріп, оған қалай дұрыс шайқау керектігін көрсетіңіз. Венчикті оң қолмен ұстап, сағат тілі бойынша қозғалтады (араластырады), ал сол қолмен ыдысты ұстайды. Оған губка беріңіз және оны қалай сүрту керектігін көрсетіңіз («су төгілген еді, сүртіп алғаннан кейін құрғақ болды»-деген сөз тіркестерін пайдалаңыз).

Жетінші тапсырма:

Орындалу шарты: Екі ыдыс беріледі: терең және ұсақ. Терең ыдысқа су құйып, бірнеше шағын жүзгіш заттарды салыңыз. Балаға сүзгіш беріп, оған бір заттан қасықпен ұстап, оларды ұсақ ыдыстарға салады. Жаттығуды аяқтау өте маңызды, барлық заттарды терең ыдыстан, ұсақ ыдысқа апарып, төгілген суды губкамен жинау.

Сегізінші тапсырма:

Орындалу шарты: Екі орындықтың арасына жіп немесе арнайы кір ілетін жіп тарту және оған иілген қыстырмаларды іліп қою. Дайын қуыршақ киімдерін ілу керектігін айтыңыз, алдымен өзіңіз көрсетіп, сосын балаға ұсыныңыз. Жіпке (қағаздан қиылған) жеміс-жидектерді, көкөністермен ауыстыруға болады. Содан кейін, барлығын ретімен оң жағында тұрған себетке жинауға тапсырма беріңіз. Киімдерді оң қолмен ұстап, сол жақ қолымен қыстырғышты ұстап, оң қолдың үш саусағымен киімдерді алып, себетке салу керек. Іс-әрекет барысын солдан оңға қарай қозғалысқа үйретеміз.

Фридрих Фребель технологиясы

Ф.Фребель - мектепке дейінгі тәрбиенің теоретигі, Фридрих балабақшасының құрылуын насихаттаушы, балаларды тәрбиелеуде тәрбиешілер жұмысының өзіндік әдісін әзірлеген неміс педагогі. Фридрих балалардың даму процесінде ойынның үлкен тәрбиелік және білімділік мағынасын ашты.

Ф.Фребельдің негізгі қағидаттары - «Балалар үшін өмір сүр». Фребельдің білім беру мектебіне 250 жыл болды. Бүгінгі күнге дейін оны бүкіл әлемде құрмет тұтып, еске алады. Немістің ұлы педагогы мектепке жасына дейінгі балаларды оқыту үшін, бірінші болып балабақша ашқан. Дәл осы күнге дейін қолданып жүрген «балабақша» ұғымын осы ғалым енгізген.

Өз заманының алғашқы педагогы – «балалар ойнау барысында толық дамуына мүмкіндік бар» - екенін түсіндірді. Балабақшаны ойыншықтардың барлық түрлерімен, түрлі ойындармен толтыра отырып, ол текше мен допты ойыншық ретінде балаларға тарту етті. Сонымен қатар, балалар тәрбиешілердің айтқан әңгімелерін, ертегі, тақпақ және өлеңдерді тыңдап, қайталап айту арқылы дамытқан.

Қарапайым геометриялық фигуралар: үшбұрыш, тіктөртбұрыш, төртбұрыш, шаршыны қағаздарды бүктеу арқылы көрсетіп, түсіндіре бастады. Ол алдымен, геометриялық пішіндерді ұстап көру арқылы сезініп, содан кейін түсіну керектігін ұғындырды. Сондай-ақ Фребель текшелерден жинақталған басқатырғыштың (конструкторлар) авторы. Бұл ағаштан жасалған конструкторлар балаға геометриялық фигураларды таныстыруда және оны ойын барысында құрастырса, танымдық үрдістері дамитынын алға тартады.

Фребель «балаларды балабақшада адамдар және табиғатпен таныстыра отырып, ұжымдық жұмысқа, бірлесуге белсенді түрде тарту керек. Олардың дене мүшелерін, сезім органдарын жаттығу жасату арқылы, ойын және көтеріңкі музыка, көңіл күймен мектепке дайындау қажет»-деген болатын.

Фридрихті көптеген жылдар бойы балабақша ашу идеясын толғандырған. Бірдей жастағы балалардың жаны мен тәніне рухани қарым-қатынас жасай отырып, оларды ойнай отырып, оқу, білімге құштарлығына әсерін тигізуге болады.

Оның ойынша балалар балабақшада төрт құрылымда тәрбиеленуі керек:

- кіші жастағы сәбилерге арналған құрылым;
- балалардың оқуы мен мектепке дайындығына арналған құрылым;
- балаларға пайдалы болатын, ойындар ойналатын құрылым;
- отбасы мен тәрбиеші, тәрбиеші мен білім алушыларды байланыстыратын мерзімдік құрылым немесе баспалар.

Фридрих Фребельдің еңбегі балабақшаның ашылуы ғана емес, сонымен қатар мектепке дейінгі білім беру әдістемесін құру болды, бірақ нұсқаулық шығарған жоқ, бірнеше жұмыстармен шектелді. Әдістеменің негізгі аспектілері төмендегідей болды:

Ойын

Шығармашылық, ептілік, қиял, еліктеу және тағы басқа қасиеттерді дамытуға арналған кез-келген ойын, бала тәрбиесінің ажырамас негізі болып саналады. Ол «баланың ойыны - бұл өмір айнасы және ішкі әлемнің еркін көрінісі» екеніне сеніммен білдірді. Әрбір бала ойын кезінде тәрбиеші немесе ата-ана қойған ережеге бағынбай ойнайды. Ойын бұл-баланың еркін іс-әрекеті,- деген болатын

Алайда, көптеген зерттеушілер баланың өз еркіне мұғалім мен ересектерге бағынғандай ойнауы дұрыс бағытта тәрбиелеуге мүмкіндік бермейді, ешқандай талап қойылмауы дұрыс емес, деген пікірлер Фребель техникасының өте жағымсыз тұстары деп санайды.

Сөйлеуді дамыту

Фребель ұсақ моториканы дамыту арқылы сөйлеуді қалыптастыруға болатынын ұсынды. Өйткені өз тәжірибесінде ол кішкентай заттармен көп жаттығулар жасайтын бала басқа балаларға қарағанда әлдеқайда ертерек сөйлей бастайтынына сенімді болды. Қағаздармен, таяқшалармен, бояулармен жұмыс істеу, модельдеу, жапсырмалау», кесу техникалары оның балабақшасында ажырамас бөлігі болды.

Сүйіспеншілікке баулу

Өз бақылауында тәрбиеленушілердің жануарларды өте жақсы көретінін байқап, бірден оларға жануарлар туралы көптеген әңгімелер айта бастады. Содан кейін, алаңдағы гүлдерге деген сүйіспеншілікті көріп, бүлдіршіндерге гүлзарларға өз бетінше күтім жасауды үйретті. Өз мекемесіндегі балалардың ән айтуға деген құштарлығы, музыканың жағымды әсер беретінін білді.

Ұжымдық тәрбие

Фребель ұжымдық тәрбие рухын адамзаттың негізі деп санады. Мұғалім бұл туралы былай деп жазды: «балаларды ұжымдық іс-шараларға белсенді тарту керек, олардың денесін дамыту, адамдармен және табиғатпен таныстыру, мектепке дайындалу жұмыстары бірге жасалып, бір-біріне көмектесуді керек»-деді. Сонымен қатар, ол әр баланың жеке басын ұмытпау керектігін айтты.

Жазалаудың болмауы

Фридрих Фребель гуманист болған. Балаларға қатысты қатыгездіктің кез-келген көрінісін жоққа шығарған. Бұл аспект дін қызметкерлері мен билікке ұнамсыз болды: олар тәрбиенің негізі тәртіп, жатталған және кез-келген бұзушылық үшін қатаң жаза болуы керек деп санады.

Фребельдің сыйлықтары

Фридрих Фребель туралы айтылғанда, оның «алты сыйлығы» айтпау мүмкін емес. Бұл педагогтың әзірлеген дидактикалық материалы баланың әртүрлі дағдылары дамытатын ойыншықтар жүйесі. Әр ойыншық белгілі бір пайдалану ережелерін білдіреді және баланың дамуына өз үлесін қосады.

«1-сыйлық» - доп. Бұл бірінші ойыншық, өйткені доптың бұрыштары жоқ және балаға ыңғайлы. Жүннен тоқылған - доп материал ретінде пайдаланылды.

«2-сыйлық» - Ағаштан жасалған - текше, шар және цилиндр.

«3-сыйлық» - 8 текшеге кесілген текше.

«4-сыйлық» - 8 плиткаға бөлінген текше.

«5-сыйлық» - текшелерге диагональ бойынша жартысында кесілген текше.

«6-сыйлық» - 27 кірпішке бөлінген текше.

Осылайша, Фребель балабақшасының мақсаттары мен принциптері: қызметтің 3 түріне бағдар-ойын, оқу, еңбек деп бөлді. Ол баланың сезімін дамыту, баланың денесі мен рухын нығайту, табиғатпен танысу және көрнекі әдіс арқылы әлемді тану, адамдармен қарым-қатынас жасау, баланың табиғи қасиеттерін дамыту, балаларға деген шексіз сүйіспеншіліктің көрінісі деп атады.

Бизиборд дамыту тақтайшалары

Бизиборд (ағылшын тілінде ойын-сауық тақтасы) - бұл баланың ұсақ моторикасы мен ойлауын дамытуға арналған әртүрлі элементтері бар ағаш тақта. Әдетте, тактильді элементтер, есіктегі құлыптар, дөңгелектер, түймелер мен қосқыштар, киім элементтері (сыдырма, түймелер), баулар, түрлі сұрыптағыштар, жарықтар, шамдар, редукторлар және басқалар даму тақтасына орналастырылады.

Бизибордтың басты міндеті – балаға өз бетінше зерттеу үшін қызықты және қауіпсіз нысандарды ұсыну.

8-10 айдан бастап, балалардың көпшілігі айналадағы заттарға (ажыратқыштар, есік тұтқалары, қораптар, құлыптар, белдіктер) қызығушылық таныта бастайды. Олар туғаннан бастап, аналардың бұл заттарды күнделікті қолданатынын бақылайды, бірақ сирек оларға ұстауға мүмкіндік береді. Бұған көптеген себептер бар(саусағын тұтқаға қысып алады). Балаға барлық зат қызықсыз болған кезде, ол өзіне назар аударуды және қажетті істерді тыныш жасауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан бизиборд баланың қабілеттерін жақсы дамытып қана қоймай, аналар мен әкелердің өмірін жеңілдетеді. Бала ата-анасымен және өз бетінше ұзақ және пайдалы жұмыс істейді.

Бизибордтардың бірнеше түрлері бар:

Классикалық тікбұрышты тақталар-бұл кеңістікті үнемдейтін қауіпсіз нұсқа. Алайда, егер тақтаның өлшемі 40 см-ден асатын болса, тақтаны бекіту керек.

Қос немесе екі жақты-тақталардың бір-бірімен тығыз байланысы болған жағдайда ыңғайлы, тұрақты нұсқа. Артықшылықтары: ұтқырлық, тақта элементтерінің баланың бетіне бұрышпен орналасуы.

Текше немесе үй түрінде тақталар. Артықшылықтары: ұтқырлық, үйдің функционалдығы, тұрақтылық. Кемшілігі - ұсақ элементтермен ойнау ыңғайсыз.

Таңба немесе басқа зат түрінде (жеміс, жануар, ағаш, үй, машина, кеме және т.б.). Артықшылығы-ерекше көрініс. Кемшілігі- шектеулі толтыру болып табылады.

Бизборд тақталары дамуға ықпал етеді:

- ұсақ және ірі моторика (бұл баланың денесін басқара білуі және тапсырмаға жету үшін саусақтармен ұсақ қозғалыстар жасау қабілеті, бұл қабілет 1 жасында дами бастайды);

- логика және себеп-салдарлық байланыстар (бала оның қандай әрекеттерін қандай нәтижелерге әкелетінін көреді және есікті ашу үшін не істеу керектігін түсінеді және т. б.);

- ес (әсіресе көрнекі, дыбыстық және сезімтал-ынталандыру неғұрлым көп болса, соғұрлым жақсы даму);

- табандылық пен зейіннің шоғырлануы (бастапқыда балаларға тән емес нәрсе, мысалы, баланың құлыптағы есікті ашқысы келуі, бұл оның қозғалыстарына, назар аударуға және қаншалықты қиын болса да, істі аяғына дейін жеткізуге өзін мәжбүр етуі;

- мақсатқа жетудегі табандылық (егер бала сізден көмек талап етпесе, араласпаңыз, оған өзіңіз жасауға мүмкіндік беріңіз-мақсатқа жету қуанышы оның өз күшіне деген сенімін нығайтады және өзін-өзі бағалауды арттырады);

Осыған сүйене отырып, тақтаға қосқыштарды, шамдарды, құлыптары бар есіктерді, дыбыстық элементтерді, лабиринттерді, айналмалы, бұралатын элементтерді, әртүрлі тактильді беттерді, лайнер фигураларын, есептегіштерді және т.б. орналастыруға болады.

Тақтаны баланың жасы мен мүдделерін ескере отырып толықтыру маңызды. Баланың немен айналысатынын бақылап, тақтаның қандай түрі сәйкес келетінін анықтауға болады. Егер нәресте шамамен үш жаста болса, онда толтырғышта күрделі элементтер болуы керек (әртүрлі конфигурациядағы лабиринттер, сағаттар, шамдар, штепсельдер, диммерлер, баулар, бекітпелер, есік құлыптары, редукторлар және т.б.). Егер нәресте 1-2 жаста болса, онда әр түрлі күрделіліктегі әмбебап заттар жиынтығы өте қолайлы, оларды балалар ерте ме, кеш пе бәрін игере алады.

Тақтаның артықшылығы максималды болуы үшін белгілі бір функцияны атқаратын заттарды таңдау өте маңызды. Ажыратқыштар-жарық, құлыптар-есіктерді жабыңыз. Қыздарға арналған бизиборд және ұлдарға арналған бизибордке назар аудару керек.

Баланың жынысы тақтаның дизайны мен жарамдылығын таңдауда маңызды. Механизмдер мен сымдарды жақсы көретін қыздар бар, тек қуыршақтармен ойнағанды жақсы көретіндері бар. Бұл жерде баланың тәрбиесі мен ойыншықтары маңызды рөл атқаруы мүмкін. Алайда, дамытатын тақтасы бар ойындар тек ұлдарға ғана емес, қыздарға да пайдалы болады. Өйткені, бір

жасар ұл мен қызға дыбыстық, сезімтал, жарық сезімдері бірдей қажет. Бала туылғаннан бастап неғұрлым көп ынталандыру алса, оның дамуы соғұрлым тез жүреді.

Кейде ата-аналар баланың жынысын ескере отырып, толтыруды келесідей реттейді: қыздарға - көп арқан, киім, жұмсақ және ағаш беттер. Ұлдарға - әр түрлі жаңғақтар мен шайбалар орналасқан бұрандалы түйреуішке дейін түймелер, құлыптар мен шпингалеттер, металл заттар.

Алайда, бейтарап тақта түрін таңдау және оны балаңызға ұнайтын суреттермен толықтыру әмбебап шешім болып табылады. Сонымен қатар, бұл бала жынысына қарамай кіші інілері мен қарындастарына мұра болып табылады.

«Тасбақа» кешенді модулі

Балалар қоршаған әлемді танып, ойын арқылы эмоционалды және психологиялық тұрғыдан дамитыны бұрыннан белгілі. Әр түрлі ойыншықтар мен жұмсақ ойыншық модульдері шығармашылық қабілеттерін, қиялын және логикалық ойлауын дамытуға көмектеседі. Мектеп жасына дейінгі балалардың ата-аналары мен тәрбиешілері ең алдымен, балалардың шығармашылық әлеуетін барынша ашуға, өздерінің қиялдары мен тапқырлықтарын іске асыруға мүмкіндік беретін қолайлы жағдайлар жасауға мүдделі және сонымен бірге жарақат алу қаупін толығымен болдырмайтын ойыншықтарды пайдаланады.

Бұл талаптарға толық жауап беретін құрама - жұмсақ модульдер. Жарқын және түрлі-түсті болуы, оларға заттардың түсі мен пішінін зерттеуге тамаша мүмкіндік береді, ал трансформатордың бір түрі бола отырып, оларды шексіз өзгерте отырып, әртүрлі құрылымдарды жинауға болады.

Сонымен қатар, олардың дизайнының арқасында модульдер толығымен қауіпсіз, өйткені өткір бұрыштары жоқ, қасиеттері мен тартымды көрінісін жоғалтпай, жүктемелерге төтеп бере алады. Мұндай жұмсақ ойыншық кез-келген жастағы балаларға жарамды, оны үйде және балабақшада қолдануға болады.

Жұмсақ модульдерді жуу және тазалау оңай. Сондықтан оларды спорттық және серуен кезінде, топтарда, дене шынықтыру залдарында да, ойын алаңдарында да қолдануға болады.

Ерекше дизайнының арқасында ойын бөлмесінің безендірілуіне айналатын жұмсақ «Тасбақа» ойыншығына айналады. Жұмсақ модульге отыруға, оның көмегімен әртүрлі физикалық жаттығулар жасауға болады. Бұл балаға логикалық ойлау және моториканы дамытуға көмектесетін дидактикалық ойыншық

Ерекшеліктері:

1) Дидактикалық модуль 6 қырлы трапеция түрінде, аяқтары мен бастары бар денесі бар сүйкімді жасыл тасбақа түрінде жасалған.

2) Ерекше көпфункционалды ойыншықтың арқасында бала трапецияның әр бетінде ұзақ уақыт тұрып, бос уақытын қызықты өткізеді.

3) Әр түрлі аксессуарлар бетінде орналасқан, соның арқасында бала өзінің көкжиегін кеңейтеді, геометриялық фигуралармен, негізгі түстермен танысады, ұсақ моториканы, ойлау мен логиканы үйренеді, санау дағдыларын игереді:

- тасбақа баланың ойын кеңістігіне өте жақсы сәйкес келеді, оны әртүрлі оқу ойындарына қолдануға болады.

- ойыншық сапалы және берік, қазіргі заманғы материал жұмсақ толтырғышпен орындалған.

- модуль ашық түстері баланың түс қабылдауына жағымды әсер етеді және көңіл-күйді көтереді.

- модуль баланың ойын және физикалық дағдыларының дамуына жағымды әсер етеді, дамыту жаттығулары үшін пайдалануға болады.

- модульді баланың ойын бөлмесін және мектепке дейінгі балалар мекемелері мен дамыту орталықтарындағы бөлмелерді безендіру үшін пайдалануға болады.

«Larbook»- тақырыптық қалта.

Мемлекеттің мектепке дейінгі жастағы білім беру қызметінің сапасына қоятын қазіргі заманғы талаптары педагог үнемі өзін-өзі тәрбиелеумен айналысуы, кәсіби құзыреттілік деңгейін арттыруы және қажетті білім беру технологияларын игеруі керек. Әр мұғалім өзінің педагогикалық іс-әрекетінде мектеп жасына дейінгі балаларға қызықты болатын, олардың жасына сәйкес келетін және педагогикалық, білім беру және тәрбие міндеттерін тиімді шешетін жаңа тәсілдер, идеялар, формалар мен әдістерді іздейді.

Қазіргі кезде - ойын мәртебесін арттыру, балалармен жұмыс істеудің тиімді нысандарын: АКТ, жобалық іс-әрекет, ойын, проблемалық-оқыту жағдайларын білім беру салаларын интеграциялау шеңберінде енгізу керектігін көрсетеді. Осылайша, оқу іс-әрекетінің арнайы ұйымдастырылған түрі ретінде пайдаланылады.

Бұл жағдайда мұндай іздеудің нәтижесі тақырыптық қалта болады. Бұл - қалталар, есіктер, терезелер, қозғалмалы бөлшектер шеберлікпен жасалған интерактивті тақырыптық қалта. Оны бала өз қалауы бойынша алады, ауыстырады және бүктей алады. Онда белгілі бір тақырып бойынша материал жинақталады. Сонымен қатар, «лар» – бұл жай ғана қолөнер емес. Бұл оқытудың көрнекі-практикалық әдісі, баланың осы тақырыпты оқу барысында жасаған өзіндік зерттеу жұмысының соңғы кезеңі. Қалтаны толтыру үшін, балаға белгілі бір тапсырмаларды орындау, бақылау жүргізу, ұсынылған материалды зерттеу қажет. «Lar» құру зерттелген материалды бекітуге және жүйелеуге көмектеседі, ал болашақта қалтаны қарау өткен тақырыптарды жадында тез жаңартуға мүмкіндік береді. Ләпбукпен жұмыс істеу ересек адамның балалармен серіктестік қызметін ұйымдастырудың негізгі тезистеріне жауап береді:

- тәрбиешінің балалармен бірдей қызметке қосылуы;
- мектепке дейінгі балаларды қызметке ерікті түрде қосу (психикалық және тәртіптік мәжбүрлеусіз);
- ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті кезінде балалардың еркін қарым-қатынасы және қозғалысы (жұмыс кеңістігін ұйымдастыру сәйкес болған жағдайда);

- қолдың ұсақ моторикасын дамыту, бірлесе жұмыс жасауға үйрету;

- қызметтің ашық уақытша аяқталуы (әрқайсысы өз қарқынында жұмыс істейді).

- баланың өз қалауы бойынша ақпаратты таңдауға, материалды жақсы түсінуге және есте сақтауға көмектеседі;

- бала ақпаратты өз бетінше жинауды және талдауды үйренеді, оқу іс-әрекетінің дағдылары қалыптасады;

- бұл ақпаратты есте сақтаудың, өтілген материалды өз бетінше (еркін нысанда) қайталаудың тиімді тәсілі;

- оны топтарда жұмыс істеу кезінде пайдалану жақсы;

- балалардың шығармашылық қабілеттері мен коммуникативтік дағдыларын дамытады;

Лэпбук мақсатына байланысты: оқу, ойын, құттықтау, мерекелік, автобиографиялық (баланың өміріндегі қандай да бір маңызды оқиға туралы папка-есеп: саяхат, циркке бару, каникулдық бос уақыт және т.б.) болады.

Пішініне байланысты: стандарт, екі бұрылысы бар стандартты кітапша, 3-5 бұрылысы бар кітапша, аккордеон кітапшасы, фигуралық кітапша.

Бұл технологияның практикалық маңыздылығы - балаға өз қалауы бойынша зерттелетін тақырып жайлы ақпаратты және материалды жақсы түсінуге, есте сақтауға көмектеседі. Мысалы: «Күз кереметі» тақырыбы бойынша балалардың тәжірибесін жалпылау үшін, тақырыптық қалташаны қолдануға болады. Ата-аналар мен балаларға лэпбук деген не және оны қалай жасау керек жадынамасы берілді. Балалардың кітапшаға деген қызығушылығы оның әсемдігімен және ерекше болуымен ғана емес, таныс мазмұнымен де туындайды, оларда күз таныс мезгілі туралы сөз болады.

Құм терапиясы

Еуропалық практикалық психология Карл Юнг құм терапиясы әдісіне ерекше назар аударды. Құммен, сумен ойналатын әр түрлі ойындар психосоматикалық бұзылулары бар балалар мен ересектерге түзетуге ықпал ететіндігін дәлелдеді. Құм терапиясы психомоторлық дағдыларды, кеңістіктік бағдарлауды, сөйлеуді, қиял мен баланың шығармашылық қабілеттерін дамытады,

сонымен қатар өзін және қоршаған табиғат әлемін білуге деген қызығушылықты оятады. Қазіргі уақытта бұл әдіс балабақшаларда сұранысқа ие. Тәрбиешілер серуендеу, жоспарланған дағдылар мен ойындар кезінде мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасауда белсенді қолданады.

Құм терапиясы - бұл арт - терапия бағыттарының бірі, оған құммен байланысты барлық іс-әрекеттер кіреді:

- құммен сюжеттік-рөлдік және шығармашылық ойындарды дамыту;

- юнгиялық құмсалғыштағы диагностикалық, түзету, емдік әсері бар проективтік ойындар;

- арнайы жарықтандырылған үстелдердегі құм анимациясы;

- түрлі-түсті құм, жарма, табиғи материалды қолдана отырып, қағазға композиция суреттерін жасау;

- түрлі фигуралар мен қалыптарды мүсіндеу, кинетикалық құмнан құрылыстар мен тұтас құм қалаларын құрастыру.

Құм терапиясын іске асыру жан - жақты, оқыту мен дамытудың әртүрлі бағыттары мен әдістерінің қиылысында көрінеді:

Ойын:

- құмдағы театр - қарапайым әдеби және ертегі сюжеттерін ойнау;

- сюжеттік-рөлдік ойын;

- дидактикалық ойын.

Эмоционалды-психологиялық:

- эмоционалды жағдайды тұрақтандыру, қорқыныш пен агрессиядан арылу, өзін-өзі емдеу және қауіпсіздік, қарым-қатынастағы ашықтық сезімінің көрінісі;

- ойын өзара әрекеттесу процесінде қақтығыстарды өз бетінше жеңу тәжірибесін игеру, өзара құрмет пен бір-бірін тыңдай білуге тәрбиелеу;

- рефлексияның қарапайым деңгейін, өзіне, айналасындағы әлемге және құрдастарына оң көзқарасты қалыптастыру.

Сенсомоторлық:

- сезімдік, көру, есту және дыбыстық қабылдауға сүйене отырып, эксперименттік-зерттеу қызметі арқылы құм мен судың қасиеттерімен, пәндік әлемнің басқа да объектілерімен танысу;

- кеңістіктік қабылдауды дамыту, заттардың белгілерін тәжірибелік жолмен зерттеу (түсі, көлемі, формасы);

➤ салыстыру, талдау және синтездеудің ақыл-ой операцияларын қалыптастыру;

➤ саусақ гимнастикасы арқылы ұсақ моториканы дамыту, ойын алаңын модельдеу және салу процесінде кеңістіктік үйлестіруді жетілдіру.

Математикалық:

➤ пішін, сан, көлем, кеңістік және уақыт ұғымдары туралы алғашқы математикалық түсініктерді қалыптастыру;

➤ есептеу мен өлшеудің бастапқы дағдыларын игеру.

Сөйлеуді дамыту:

➤ ересектермен ойын байланысының арқасында сөздік қорын байыту;

➤ құммен ойнау процесінде тәуелсіз дәйекті әңгімелеу және қайталау дағдыларын дамыту;

➤ құмдағы фигуралармен театрландырылған ойын арқылы сауатты диалогтық және монологиялық сөйлеуді қалыптастыру;

➤ сөйлеу белсенділігін жетілдіру: әңгімелесуді қолдау, өз әсерлерімен және сезімдерімен бөлісу мүмкіндігі.

Қарапайым жағдайда құм терапиясын ұйымдастыру: ол үшін өлшемі 70x50x8 см тікбұрышты ағаш қорап немесе басқа нұсқаларды қарастыруға болады. Педагог-психологтар өз жұмысында жақтауы кең және түбі бар құмсалғышты пайдаланады. Оңай жолы бассейн, науа, пластиктен жасалған контейнер (қақпағы бар болса ыңғайлы, ойыннан кейін құмды тез алып тастап, жасыра аласыз).

1. Құмның таза және қауіпсіз болуы маңызды. Мұндай құмды үй жануарлары дүкенінен сатып алуға болады, бірақ оны пеште мұқият жуып, кальцийлеп дайындап алу керек болады.

2. Кішкентай ойыншықтар – нақты өмірдегі модельдер: ойыншық ыдыс – аяқ, өсімдік фигуралары, жануарлар, машиналар, үйлер, сондай-ақ табиғи материалдар-таяқшалар, бұтақтар, тастар, конустар және тағы басқа заттар болуы мүмкін.

3. Су. Бұл міндетті емес, бірақ құрғақ және дымқыл құммен жұмыс істеу әртүрлі сезім тудырады. Сонымен қатар, құммен тәжірибе жасауда баланың қызығушылығын арттырады.

Құммен ойындар

1. Құмды жаңбыр

Баладан құмсалғышқа қолын салуды сұраңыз. Алақанына құм себіңіз де, содан кейін сіздің қолыңызға «жаңбыр» етіп себуді ұсыныңыз. Бұл әдетте кіші топтағы балалар үшін қызықты.

2. Жел

Шырынға арналған түтікшені алыңыз, түтіктің екінші ұшын құмға жақындатып, оны ақырын үрлеуді ұсыныңыз. Тек баланың іс-әрекетін бақылап, мұқият болу керек.

3. Мұнда не жасырынған?

Құмсалғышқа алдын-ала бірнеше ойыншықтарды жасырыңыз, содан кейін баладан оларды табуды сұраңыз. Балаға бұл ойын ұнайтыны сөзсіз! Сонымен қатар, сіз одан ойыншықтарды сізден жасыруды сұрай аласыз.

4. Жаңа әлемдердің құрылысы

Балаңызға құмға ертегі әлемін салуды ұсыныңыз, онда ол қалағанның бәрі болады: қалалар мен елдер, өрістер, өзендер мен көлдер. Ал ересек топ балаларына арман әлемін немесе болашақтың қаласын құру туралы тапсырма қоюға болады, содан кейін ол туралы мүмкіндігінше егжей-тегжейлі айтуға болады.

Сурет салудың дәстүрден тыс әдісі

Дәстүрден тыс сурет салу – балалардың жас ерекшеліктеріне, қол жетімділігіне және жеке мүмкіндіктері сәйкес қолданылады.

Дәстүрден тыс техникаларды пайдалана отырып, сурет салу:

- Балалардың қорқынышын жеңілдетуге көмектеседі;
- Өз күшіне деген сенімділікті дамытады;
- Кеңістікті бағдарлауды үйренеді;
- Өз ойын еркін айта алады;
- Шығармашылық ізденістер мен шешімдерге шақырады;
- Өртүрлі материалдармен жұмыс істеуге үйретеді;
- Композиция, ырғақ, колорит, түс қабылдау сезімін дамытады;
- Фактуралық және көлемдік сезімін дамытады;
- Қолдың ұсақ моторикасын дамытады;
- Шығармашылық қабілеттерін, қиял ұшқырлығын жоғарылатады;
- Жұмыс барысында эстетикалық ләззат алады.

Педагог - психологтар және сурет пәні мұғалімдері мектеп жасына дейінгі балалардың суреттерін талдағаннан кейін, сурет салу дағдыларын жеңілдету керек,- деген қорытындыға келген. Дәстүрлі емес сурет салудың көптеген әдістері бар, олардың ерекшелігі - бұл балаларға қажетті нәтижеге тез жетуге мүмкіндік береді.

Дәстүрлі емес әдістерді оқытудың жетістігі көбіне мұғалімнің балаларға белгілі бір мазмұнды жеткізу, олардың білімін, дағдыларын қалыптастыру үшін түрлі әдістерді пайдаланумен ерекшеленеді.

А.В. Никитинаның «Балабақшадағы сурет салудың дәстүрлі емес әдістері», И.А. Лыкованың «Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің мамандарына арналған әдістемелік құрал» Т.Н. Доронованың «Балалардың табиғаты, өнері және бейнелеу әрекеті», Р.Г.Казакованың «Балабақшадағы Бейнелеу өнері» сияқты түрлі авторлардың әдістемелік әдебиеттерін көптеген қызықты идеялар табуға болады.

Дәстүрден тыс сурет салудың көптеген әдістері бар, олардың ерекшелігі - бұл балаларға қажетті нәтижеге тез жетуге мүмкіндік береді. Мысалы, бала саусақтарымен немесе алақанымен сурет салуға, қағазға дақтар қоюға және күлкілі сурет салуға қызығушылық танытады. Өз жұмысының нәтижесін көріп, іс-әрекетті қайталап жасауға тырысады.

Осы әдістердің бірнешесіне тоқталсақ:

1. Саусақпен сурет салу әдісі

Кіші жастағы балаларға ұнамды және өте қарапайым әдіс. Бүлдіршіндер мұндай әдіспен сурет салуды ынтамен орындайды. Бұл әдіс бірнеше кезеңнен тұрып, алдымен бір саусақты, сосын екі, үш саусақты пайдаланып сурет салып үйренеді. Екінші кезеңде балалар бояуларды саусақтарымен араластырып үйренеді. Түстерді бір-бірімен араластыру кезінде өзіне қажет түсті тауып алады. 4-5 жас тобындағы балалар бейнелерді нұқу, жағу, бояуларды араластыру әдістері «саусақпен бояу» техникасын жете меңгеріп алады. Әрбір тақырыпты өздері таңдап, оны өз қалауынша бояйды.

2. Алақанмен сурет салу әдісі

Алақанмен сурет салу кезінде бала жаңа туынды шығарады. Ол логикалық ойлауды, қиялды дамытады. Сондай-ақ, алақанмен сурет салу ұсақ моториканы дамытады, бұл басқада моторлық

дағдыларды дамыту үшін өте маңызды. Идағы қозғалыс пен сөйлеуге жауап беретін екі орталық жақын болады.

3. *Сызықтармен (штрихтармен)* сурет салу. Сызықтардың көмегімен заттың сапасы, оның қасиеті, туралы біліп, суреттегі бейнені, оның қоршаған ортаға қатысын ашуға болады. Сонымен бірге сызықтармен сурет салу, саусақтардың бұлшық еттерін дамытып, қолды жазуға жаттықтырады. Ересек топтарындағы балалар «балапан», «кірпі» тақырыптарына сурет сала алады. Бұл суреттер қарапайым да мәнерлі, бейненің ерекшелігін әртүрлі сызықтар және сызықтарды әртүрлі қалыпта жүргізу арқылы беріледі. Сызықпен сурет салу үшін балалар бос уақыттарында көп жаттығулары керек. Бейненің мазмұнын ашу сызықты пайдалана білуді қажет етеді.

4. *Дымқыл қағазға сурет салу әдісі.* Бұл әдіс ересек тобындағы балалармен жұмыс жүргізуде пайдаланылады. Гуашьпен бояғаннан гөрі акварельмен бояу күрделірек, бірақ қызық болады. Акварельмен тек ақ параққа сурет салуға болады. Бояуға су көбірек араластырылса бояу түсі тұнықтана түседі. Әсіресе балаларға тымық және желді күнгі теңізді салу өте ұнайды.

5. *Балауыз бор, май шам және акварельмен* сурет салу халық шеберлерінің пайдалануымен ертеден келе жатқан әдіс. Балаларға жаңа талпыныс әкелетіні, олардың қызығушылықтарынан белгілі.

6. *Граттажды* пайдаланып балалар «Қысқы орман», «Түнгі ертегілер», «Саябаққа серуен» тақырыптарына суреттер салуға болады.

7. *Майлау арқылы* бояу балаларға өте ұнайды. Балалардың жағу әдісін игеруі әртүрлі болғандықтан бұл әдіс те бос уақытта көп жаттығуды, әр баламен жеке жұмыс жүргізуді қажет етеді. Себебі балаға жағу мен нұқуды айыра білудің өзі күрделі.

8. *Монотипия және диотипия* (баспа техникасы) әдістері де өте қызықты. Бұл әдіс қиялды, елестетуді, түс пен пішінді сезінуді жетілдіруге көмектеседі. «Су жағасындағы талдарды» салуда жарты суреттен тұтас суреттің жасалуы балаларға өте ұнайды. Сол сияқты балаларға дәстүрден тыс әдістің бірі шашырату арқылы сурет салу да үйренеді. Бұл күрделі техника, бірақ нәтижесінде еңбектің ақталғанын көрудің өзі бала үшін бір ғанибет.

9. *Ермексазбен* сурет салу баладан төзімділікті, бастаған істі аяғына дейін жеткізу үшін табандылықты талап етеді. Бұл әдісті біз мектепалды тобында пайдаландық.

Сол сияқты балаларды бейнелеу өнеріне баулуда біз бейнелеу өнерінің дәстүрден тыс әдістері көптеп пайдаланамыз. Мысалы:

- *бормен сурет салу,*
- *көмірмен сурет салу,*
- *табиғи заттарды пайдаланып сурет салу,*
- *жіптің көмегімен сурет салу,*
- *манка жармасын пайдалану арқылы сурет салу,*
- *құммен сурет салу т.б.*

Олардың орындалу барысының өзі балаларға үлкен қанағаттанушылық сезімін әкеледі. Әр қимылы сәтті шыққан сайын бала өз жеңісінің жемісін өзгелерге көрсету үшін оны сан рет қайталап көрсетуден жалықпайды.

Ұсақтарды дамытуға арналған графикалық жаттығулар моторикасы

Графикалық белсенділік парақтың екі өлшемді кеңістігінде жақсы бағдарлануға ықпал етеді және баланың қолын жазуды үйренуге дайындайды. Графикалық тапсырмалардың бейнелік және мағыналық мәнге ие болуы маңызды. Осы мақсатта сурет салу үшін толқын, кемпірқосақ, түтін, балық қабыршақтары сияқты нысандар таңдалады. Мұнда гүлдер мен заттардың жетіспейтін бөлшектерін салу, өрнек салу, контурлық кескіндерді көлеңкелеу және бояу, бояуға арналған альбомдардағы суреттерді орындауға болады. Берілген әрекет схемасы бойынша жұмысқа біртіндеп көшу қарастырылады, мысалы: «Үлкен және кіші толқындарды сызыңыз». Одан әрі ою-өрнектер мен лабиринттерді салу жұмыстары күрделенеді. Бала әр түрлі штрихтау, сурет салу, сызбаларды көшіру, нүктелермен және нүктелі сызықтармен контурларды салу, ұяшықтар арқылы ою-өрнектерді салу арқылы графикалық қозғалыстар тәжірибесін меңгереді. Бұл ретте дұрыс әрекет тәсілдерін үйренеді: жоғарыдан төменге және солдан оңға қарай сызық сызу: біркелкі, бос орындарсыз, контурдан шықпай сызу. Қолды жазуға дайындауға көмектесіңіз. Бала қаламды қағаздан жұлып алмауға және сызықтарды үзбеуге тырысуы керек. Қолжазбаны қалыптастыруда солдан оңға қарай тегіс сызықтарды еркін жүргізе білудің маңызы зор. Графикалық әрекеттің ең оңай түрлерінің бірі ретінде штрихтау балаларға жазуға қажетті гигиеналық ережелерді үйренуге көмектесу үшін де қолданылады.

Бояу сызбалары қозғалыс координациясын дамытуда қолдың ұсақ бұлшықеттерінің біртіндеп дамуын және күшеюін қамтамасыз ететін көлеңкелеудің төрт түрін қамтиды.

Шығу түрлері:

- қысқа жиі соққылармен бояу;
- қайтару арқылы шағын соққылармен бояу;
- центрлік штрихтау (үлгінің ортасынан дөңгелек штрихтау);
- ұзын параллель сызықтармен штрихтау.

Шығу ережелері:

- Фигураның контурынан асып кетпеңіз.
- Сызықтарды параллель ұстаңыз.
- Соққыларды біріктірмеңіз, олардың арасындағы қашықтық 0,5 см болуы керек.

Штрихтауды орындаған кезде мынадай ережелерді сақтау қажет: фигураның контурынан шықпаңыз, сызықтардың параллельдігін және олардың арасындағы қашықтықты (0,3 - 0,5 см) қадағалаңыз. Алдымен қысқа және жиі штрихтармен штрихтау ұсынылады, содан кейін центрлік штрихтауды енгізу ұсынылады және тек соңғы кезеңде ұзын параллель сегменттермен штрихтау мүмкін болады. Алғаш рет штрихтау әрекеттерінде балалардың қол тез шаршап, қарындаш қатты, саусақтардың үйлесімділігі жоқ, бірақ жұмыстың өзі қызықты және бала оған қайта оралады. Сызбаларға сәйкес бұлшықет аппаратының жақсаруын байқауға болады. Инкубация үшін қарапайым және түрлі-түсті қарындаштарды, фломастерлерді және түрлі-түсті қаламдарды қолдануға болады. Қол қимылдарының дәлдігі мен сенімділігін дамыту үшін балаларға белгілі бір бағытта параллель сызықтар салу қажет ойындар қолданылады:

«Ұқсас үйді тап» ойыны.

Баланың міндеті - бір түсті және пішіндегі үйлерді дәл түзу сызықтармен байланыстыру. Бала алдымен бағытты тандап, саусақпен, содан кейін фломастермен сызық сызады. Сызық сызып, балалар «бірінші үйден екінші үйге» сөздерімен қимылдарды сүйемелдейді.

«Лабиринт» ойыны.

Бала әртүрлі лабиринттерді салады. Олардың үстінен қарындашпен «өтіңіз». Ойынды жалықтырып алмас үшін оның қандай лабиринт екенін, қайда аппаратынын және одан кім өтуі керек екенін түсіндіріп берген дұрыс (Мысалы: Қар

ханшайымының сарайында, ол мұздан жасалған. Герда қабырғаға тигізбей өтуі керек, әйтпесе ол қатып қалады).

Монтессори жақтаулары мен кірістірулерінің кез келгенін сызу қолды дамытуға жақсы, бірақ оларды көлеңкелеу де пайдалы. Әрбір фигураны әртүрлі көлбеу бұрышында және сызық тығыздығының әртүрлі дәрежелерімен штрихтау керек. Көлеңке әр түрлі қарқындылықта болса жақсы: бозғылт, әрең байқалатын, қараңғыға дейін.

Торды штрихтау да пайдалы. Барлық жағдайларда балаға үлгілер қажет. Ою-өрнек салу. Ою-өрнектерді тордағы парақтарға (графикалық жаттығулар) әуелі қарапайым қарындашпен, содан кейін түрлі-түсті бояумен салу арқылы қол моторикасын жақсы дамытады. Мұндай жаттығуларды 5 жастан 6 жасқа дейін орындауға болады. Балалар мұндай сурет салуға қызығушылық танытады. Баланың қолы аздап машықтанған соң, оның орындауындағы сызбалар ұқыпты, әдемі болады. Баланы ою-өрнек салуға мәжбүрлеудің қажеті жоқ. Оны осы әрекетке қызықтыруға тырысыңыз.

Ұсақ моториканы дамыту деңгейі мектеп жасына дейінгі баланың интеллектуалды дамуының көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Әдетте ұсақ моторикасы жетілген бала логикалық ойлауы қабілетті, есте сақтауы мен зейіні, үйлесімді сөйлеуі жеткілікті түрде дамыған болып келеді. Ұсақ моторикасы бұзылған мектеп жасына дейінгі балалар бірінші сыныпқа барғанда жазу дағдыларын меңгеруде жиі қиындықтарға тап болатынын мұғалімдер атап өтеді. Жазу – қолдың ұқыпты, үйлесімді қимылдарын орындауды қамтитын күрделі дағды.

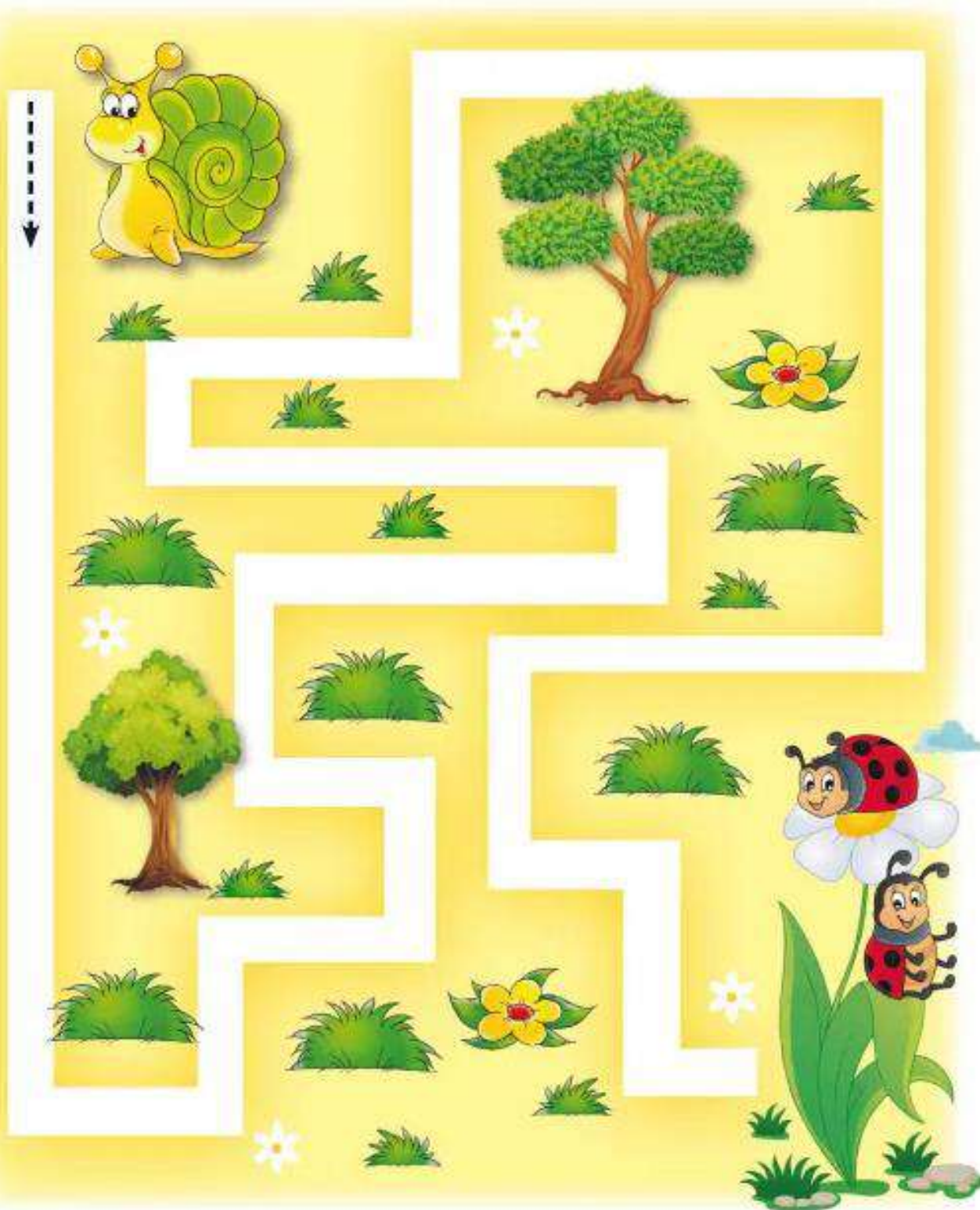
Паровозға үйіне жетуге көмектес. Қарындашты қағаздан үзбей, нүктелі сызық арқылы жүріп өт!

Жолдың ортасына сызық сызғызу (4-5 жасқа сәйкес келеді).

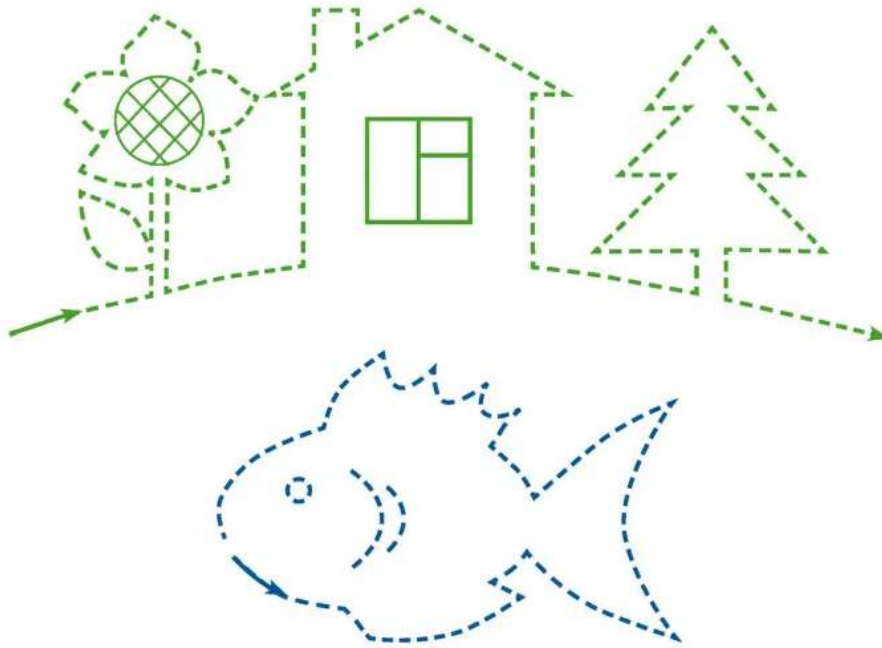
Ұлуга қызыл қоңыздарға жетуге көмектес. Жолдың ортасынан сызық сызу арқылы жүріп өт!

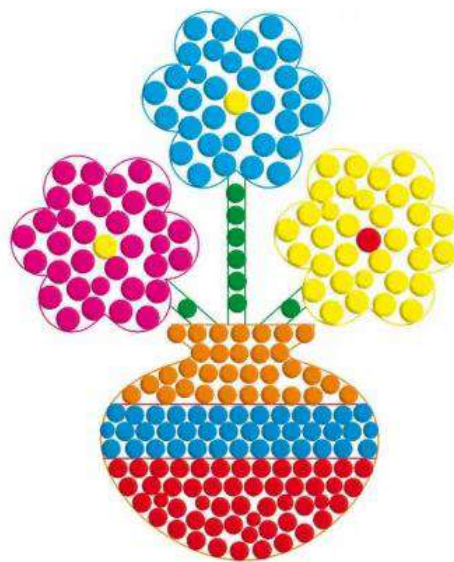
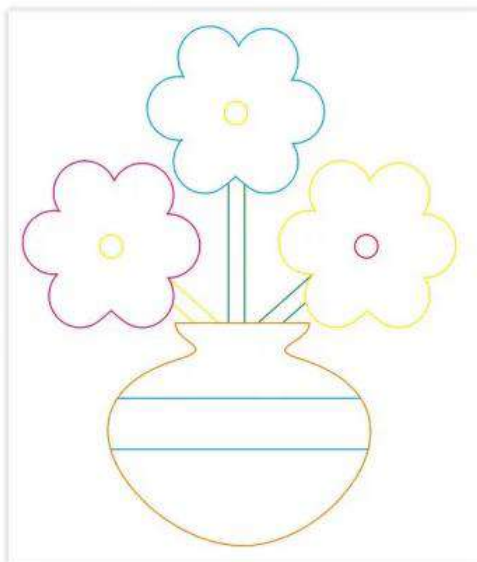
Көрсеткіден бастап сызбаларды дәл сызықтар бойымен бастыру (4-5 жас аралығындағы балаларға жарамды).

Әр суретті нүктелі сызық бойынша бастыр. Қарындашты қағаздан үзін алмауға тырыс. Жолды көрсеткіден баста.

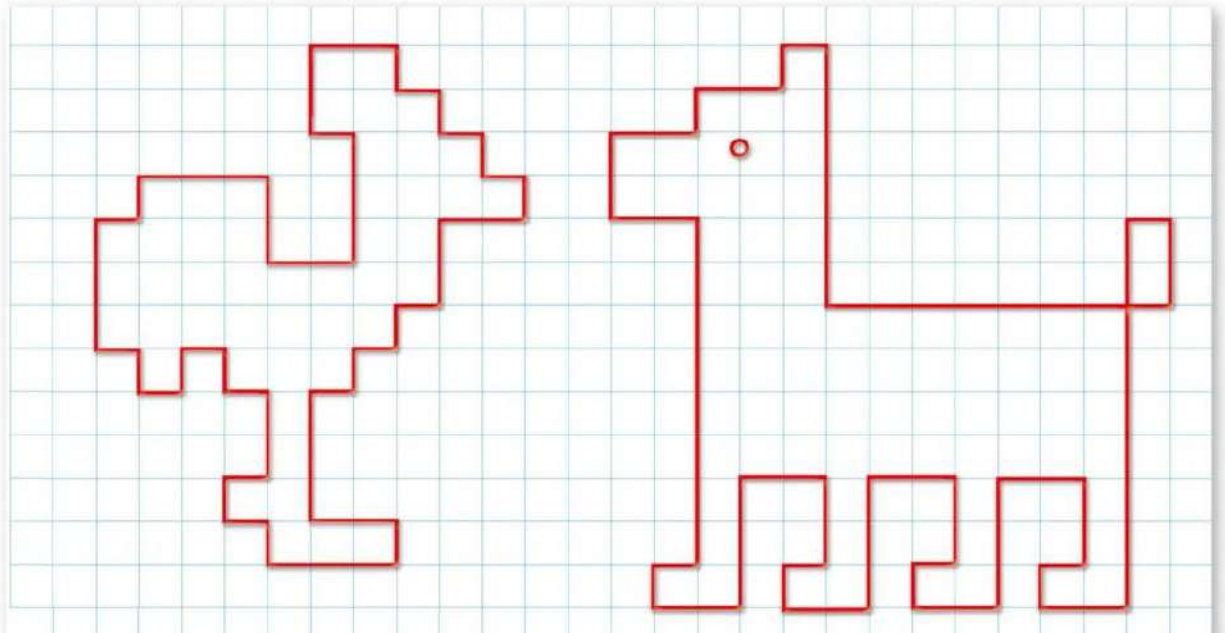
Ермексаздан қолөнер жасату (4-5 жасқа сәйкес келеді).
Ермексаздан көптеген кішкентай түрлі-түсті шағын шарлар жасату. Осы шарлар арқылы қағаз бетіндегі дайын суретті жапсырып, безендіру.

Ұяшықтар бойынша сурет салғызу (5-6 жас үшін қолайлы)

Тор көзді қағаз бетіне дәл төменде көрсетілгендей фигуралар сал.

Жармамен ойындар (5-6 жасқа сәйкес келеді)

Күлбикеге көмек қолын созайық

Зұлым өгей ана күлбикені мерекелік кешке жібергісі келмеді. Ол үйдегі барлық жармаларды араластырып, күлбикеге әр жарманы бөлек-бөлек қапқа салуын тапсырды. Барлық жарнаны реттеп қапқа салғаннан кейін ғана күлбикеге мерекелік кешке баруға рұқсат етіледі.

Күлбике бұл тапсырманы жаалғыз орындай алмайды. Қызға көмектес. Бұршақтарды бір қапқа, күріштерді өзге қапқа салып ретте.

Қағаз ойындары (5-6 жас үшін қолайлы).

Симметриялық фигуралар

Егер қағаз парағын екіге бүктесең, одан суреттердегідей екі бірдей бөліктен тұратын нысандардың сұлбаларын қиып алуға болады. Бірдей заттарды қиюға тырыс. Қолыңнан келді ме? Осындай жолмен тағы нені кесуге болады деп ойлайсың?

Секіргіш доп

Мақсаты-балалар шеңберге жиналған кезде, бұл оларға топпен бірге жұмыстану және топтың құрамына ену сезімін дамытуға көмектеседі. Олар бірігіп өлең оқыған кезде, бұл сезімдері тіпті күшейе түседі. Сонымен қатар, допты алға-артқа айналдыру сияқты қарапайым әрекеттер балаларға беру мен қабылдау олардың басқалармен қарым-қатынас жасауына мүмкіндік беретінін түсінуге көмектеседі.

Көмекші құралдар – тым үлкен емес, жақсы секіргіш доп.

Қатысушылар – 3 жастан асқан балалар.

Ойын барысы: барлығы шеңбер құрып, қол ұстасып тұрады. Балалардан топты сипаттайтын тақпақ жаттаулары сұралады:

Иық тіресіп тұрамыз,

Көзді ашып-жұмғанша,

Үлкен бала боламыз. (Қолдарыңызды ұстап жоғары көтеріңіз).

Біз де кішкентай боламыз, (Қолдарыңызды төменге жіберіп)

Бірақ жалғыз болмаймыз(Көршіңізге бұрылып, оның қолын қысыңыз)»).

Енді еденге шеңбер құра отырып және шеңберді созады. Жетекші: «Мен сіздерге доппен ойнайтын көңілді ойынды үйретемін».

Шарты: доп қарсы отырған балаға қарай баяу домалайды. Бала екі қолымен допты қағып алады. Содан кейін біз допты алған баланың атын бірге айтамыз. Допты домалатқан кезде біз маңызды бір нәрсені айтамыз: «Арман біздің топқа келді». Әрі қарай бала допты басқа досына лақтырады, келесі бала допты қағып алып, шеңбер бойынша бастапқы әрекеттер қайталанады.

(Ойын кезінде кейбір балалардың допты бірнеше рет қайталап алуы мүмкін. Дегенмен, ешкім де қалып қоймас үшін, жетекші ойынды бақылап отыруы тиіс).

Күн, құм және теңіз

Мақсаты – балалар ақпаратты қайталап айтуды үйренуге болатын қызықты, қарапайым ойын. Сонымен бірге олар ілтипат, мейірім және құрмет сезімдерін көрсететін жанасу жаттығуларын бір мезгілде жасай алады. Дене моторикасын дамытады.

Қатысушылар – 3 жастан асқан балалар.

Ойын барысы - жұптасып, бірінен соң бірі еденге отыру. Балаларды бірінің артына бірін отырғызып, көз алдарында бор мен тақта орналасқандеп елестету сұралады. Бала бормен тақтаға сурет сала бастайды, ал тақта оның артындағы сурет қандай көрінетінін елестетуі керек. Жетекші: «Бәріміз бірге саяхатқа шығамыз,- деп елестетіп көрейік. Алдымызда теңіз және толқындардан жағаға соққан керемет самал желдің таза ауасымен дем аламыз. Күн шығып келеді. Енді алдыңызда отырған баланың арқасына үлкен күннің суретін салуды бастаңыз. Әдемі дөңгелек шеңбер сызыңыз. Одан әр жаққа тарайтын күн сәулелерін салыңыз. Енді көптеген құм түйіршіктерін басып, жағажайда жүрміз,- деп елестейік. Сұқ саусағыңызбен алдыңыздағы серіктесіңіздің артына көптеген құм түйіршіктерін салыңыз.

Қиялдап көз алдымызда суда жүзіп бара жатқан кемеңі көреміз. Оны алдарыңызда отырған баланың арқасына саламыз.

Енді қолымызға қағаз бен қарындашты алып, күн, құм, толқындар мен кемеңіздің суретін саламыз».

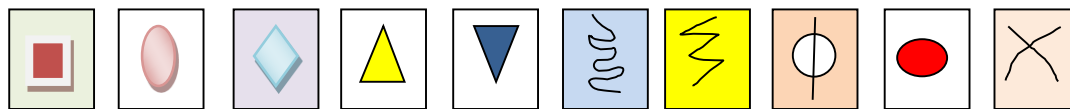
(Бұл ойынды басқа күні рөлдерді ауыстырып қайталаңыз. Балалар қайталап суреттей алатын тағы бір қарапайым әңгіме ойлап табыңыз. Серіктесіңіздің арқасында, мысалы: кішкентай тоғанның жанында екеніңізді және серіктесіңіздің арқасындағы бір жерді белгілеп, суға тас лақтырғаныңызды елестетіп көріңіз. Енді сіз қиыршық тас құлаған жерден кішкентай толқындардың қалай шашырап жатқанын көре аласыз – кішірек және үлкенірек болатын шағын шеңберлерді сызыңыз. Ал енді сіз сол қиыршық тастар құлаған жерден секіріп шыққан балықты көрдіңіз. Серіктестің арқасына төменнен жоғары қарай түзу сызық сызыңыз. Ал балық қайтадан суға түскенде - жоғарыдан төменге түзу сызық сызыңыз. Енді судың беті қалай толығымен тегіс болатынын көресіз. Бұл айна сияқты: екі қолыңызды алып, алдыңыздағы баланың арқасына қойып, ақырын алға-артқа жылжытыңыз).

Пішіндер

Мақсаты-бұл ойында балалар визуалды ақпаратпен алмасуды және геометриялық фигуралардың өлшемін, пішінін және бағытын білдіруді үйренеді, визуалды есте сақтауды үйренеді. Сонымен қатар, бұл қызықты ойын балалардың ынтымақтастық қабілетін ынталандырады және ұсақ қол моторикасын дамытуға көмектеседі.

Көмекші материалдар: 15 x 20 см өлшемді он дана карта, оларда қарапайым геометриялық өрнектерді салуға болады: шеңбер, шаршы, үшбұрыш, қиық сызық (крестик) және т.б.

Карталарды магниттік тақтаның жанына немесе қабырғаға бүкіл топ көре алатындай етіп бекіту керек.

Қатысушылар – 4 жастан асқан балалар.

Ойынның барысы-егер бала мұқият назар аударатын болса, олар тіпті арқаларының көмегімен оқуды үйренеді. Орындықтарды әр бала ілулі тұрған карталарды көре алатындай етіп жартылай шеңберге қойып, мен салған кейбір фигуралардың аттарын білесіз бе?... Егер сіз олардың аттарын білмесеңіз, мүмкін сіз осы фигураларды сипаттауға тырысасыз, - деп балаларға сұрақ қойылады.

(Балалармен суреттегі фигуралар туралы сөйлесіп, карточкалармен танысу үшін оларға шамамен бес минуттай уақыт беріледі.)

Балалардың бірі орындықтарын картон суреттерге сәл жақындатады, ал екіншісі сол баланың артында тұрады. Тұрған бала карталардың бірін тандайды, бірақ қайсысын тандағанын айтпайды. Саусақтың ұшымен ол баяу және мұқият осы таңдаған картадан көрген суретті оның алдында отырған баланың арқасына салады. Содан кейін отырған бала орнынан тұрып, оның артына суреттеліп салынған картонға жақындап, бұл фигураны саусағымен бастырып салады.

Сосын ойын тағы да келесі екі баламен жалғасын табады.

(Мұнда ұсынылған нұсқа балалардың даму деңгейіне сәйкес келе ме деп анықтап алу қажет. Бәлкім, тапсырманы шеңбер, үшбұрыш және қарама-қарсы қиық сызық сияқты формалары бар карталардың тек екі-үшеуін қолдана отырып жеңілдетуге болады.

Балаларға ойынның негізгі нұсқасы ыңғайлы болған кезде, оны күрделі нұсқаларға көшіруге болады:

1. Карточкалар үстінде жатады, ал отырған бала өзінің артында салынған фигураны іштей, ойша бейнесін елестету керек. Содан кейін ол үстелге жақындап, картаны анықтайды.

2. Мұнда да карталар үстінде жатады, бірақ олар тек өз белгісін салған баланы шабыттандыру үшін қызмет етеді. Содан кейін ауысымды алушы келесі бала басқа үстелге немесе тақтаға жақындап, есінде сақталуы бойынша осы таңбаның суретін салады).

Телефакс

Мақсаты - осы ойын барысында балалардың зейінін және сонымен бірге вербалды емес қарым-қатынасын жаттығады. Оларға амбициялық тапсырма беріледі, онда олардың әрқайсысы сигналдарды жіберуді және қабылдауды үйренеді, сонымен қатар әртүрлі геометриялық фигураларды тануға үйренеді. Қол моторикасын дамытады.

Ойынға әр түрлі жастағы балалар бейімделе алады, өйткені үлгілер қарапайым немесе өте күрделі болуы мүмкін.

Көмекші құралдар - әр қатарға арналған қабырға тақтасы немесе үлкен парақ пен қарындаш.

Қатысушылар – 4 жастан асқан балалар.

Ойын барысы – жетекші: келген факсты бұрын соңды кім көрді?... Мен сізге біздің топтың балалардың факс машинасына қалай айналуы мүмкін екенін көрсеткім келеді». Балалар еденге ұзын қатарға отырады. (Егер топ өте үлкен болса, сіз екі немесе одан да қысқа қатар жасай аласыз, сонда балалар белсенді болғанша күтудің қажеті жоқ болады).

Әр бала алдында отырған адамның арқасына қарап отырады. Жетекші қатардың соңында отырған баланың арқасына бір нәрсе сызады, ал бала оның не екенін болжауға тырысады және оның алдында отырған баланың арқасына дәл сол нәрсені сызады. Осылайша жетекшінің салған суреті соңғы қатардағы балаға жеткізілуі қажет, қатардың басында отырған бала сол суретті тақтаға салады. (Егер балалар бұл ойынды жақсы білмесе, онда барлық суреттерді жетекшінің салып бастағаны маңызды. Сонда олар балаларға түсінікті болуы мүмкін. Келесі қарапайым үлгілерді қолдану ұсынылады: көлденең сызық, тік сызық, қайшы, шеңбер, үшбұрыш, шаршы. Содан кейін балалардың өздері қабылдай алады. Телефакстың күрделі нұсқасында бастаушы алдағы отырған баланың арқасына ары қарай жалғасын табатын қарапайым суретті салады, мысалы, үй, жұлдыз, күн және т.б.)

Бесік жыры

Мақсаты - бұл балаларды біріктіретін және оларға нәзіктік, қамқорлық сезімдерін білдіруге мүмкіндік беретін тамаша топтық ойын. Сонымен қатар, қолдарын өзара ұстауы ынтымаққа, мейірімділікке тамаша мүмкіндік.

Көмекші құралдар – жай, әсем әуен.

Қатысушылар – 4 жастан асқан балалар.

Ойын барысы: барлығы жақындап, еденге жайылған көрпешенің айналасына келіп тұрады. Жетекші балаларды барлығы бір мезгілде күшті және нәзік бола алатынын көрсете алатын ойынға шақырады. Балаларға әдетте ересектер жасайтын нәрсені жасайтынын, яғни нәрестені тербететіндерін түсіндіреді. Жетекші балаларға: Анаңыздың немесе әкеңіздің сендерді қалай құшақтап, ұйықтау үшін ақырын тербеткені әлі естерінде шығар. Араларыңызда кім бірінші болып біздің топтың сізді тербеткенін қалайсыз?- деп балаларды ойынға шақырады. Бір бала ортаға

шығып, көрпенің ортасына жатып, көзінің ашық немесе жабық болуы керек пе деп ойланады. Қалған балалардың барлығы көрпенің төрт бұрышында тұрып, оны қолдарымен мықтап ұстайды. Барлығы өз орындарына тұра салысымен жетекші музыканы қосады, ал балалар көрпені алып, іштегі нәрестені ақырын тербете бастайды. Балалар бір-біріне қарап, осы ерекше бесіктің ортақ ырғағын табады.

(Нәресте 30-60 секунд тербелуі керек. Содан кейін балалар бесікті тоқтатып, баланы абайлап еденге жатқызады. Бұл әрекетті барлық балалар жасауға болады. Басқа ересек адамның көмегі қажет пе, жоқ па, соны да қарастырған абзал).

Жаңбыр тамшылары

Мақсаты - бұл топта жақсы атмосфераны құруға ықпал ететін, тыныштандыратын және босаңсытатын ойын. Балалар екі қол саусақтарының ырғақты қимылын жаттықтырады.

Қатысушылар – 4 жастан асқан балалар.

Ойын барысы: Жетекші балаларға: Балалар біраз демалғыларың келе ме? Ұзын сапқа тұрып, алдарыңдағы баланың иығына қолдарың қойыңдар. Енді, осы ұзын қатардан шеңбер жасап, қолдарыңды иықтардан түсірмендер. Аяқ саусақтарыңызбен (башпайларыңызбен) ақырын жүре бастаңыз. Сергітетін, жұмсақ жаңбыр жауа бастағанын елестетіңіз. Енді қолдарыңыз кішкентай жаңбыр тамшыларындай болып, алдыңыздағы баланың қолына саусақ ұшымен ақырын түртіңіз.

Енді жаңбыр жауа бастады, жаңбыр тамшылары үлкейіп, қалыңдап барады. Сондықтан саусақ ұшымен сәл қаттырақ соғуды бастаңыз. Егер сіз тыныш отырсаңыз, жаңбырдың қалай жауатынын естисіз.

Жаңбыр одан да қатты жауып тұрғанын елестетіп, сіздің алдыңызда келе жатқан баланың қолын алақандарыңызбен ақырын соққылаңыз.

Жаңбыр енді жайлап жауып тұр, сондықтан саусағыңыздың ұшымен қайтадан қаттырақ түрткіңіз.

Жаңбыр енді жайлап жауып тұр, сондықтан саусағыңыздың ұшымен қайтадан қаттырақ түртіңіз.

Енді міне жаңбыр басылып, аяқ-қолдарыңыз қайтадан тынышталды. Қолдарыңызды басыңыздан жоғары созыңыз және оларды бұлттардың арғы жағынан жаңа ғана көрінген күнге қарай бұлғап жатқаныңызды елестетіңіз.

Тыныштық патшасы

Мақсаты. Шарлар балалардың моторлы қиялын керемет ынталандырады. Бұл ойынның бірінші бөлігінде олардың әрқайсысы өз шарын баяу және басқарылатын түрде жылжыту мүмкіндігіне ие. Екінші бөлімде, бүкіл топ ойнағанда, балалар өзін-өзі бақылауға және зейінді шоғырландыруға жаттығады.

Көмекші құралдар - тәжірибенің бірінші бөліміне арналған жайлы әуен; әр балаға арналған шар.

Қатысушылар – 4 жастан асқан балалар.

Ойын барысы - бөлменің әртүрлі орындарында тұру. Жетекші балаларға ойынның барысын түсіндіреді: Бүгін біз шарлармен ойнаймыз. Сіздер маған оларды қалай ақырын және нәзік айналдыра алатыныңызды көрсеткеніңізді қалаймын. Сіз алатын шар - сөйлей алатын сиқырлы шар. Егер сіз оны қатты қозғалтсаңыз, ол дірілдеп, «қатты айналып жатырмын» - деп айтады, ал сіз оны абайлап өте ақырын жылжытсаңыз, ол сіздің жұмсақ ұстағаныңызды жақсы көреді және сізге «маған ұнап жатыр» - деп ақырын айтады.

Енді шарды алып, бүкіл дененіздің бойымен айналдырыңыз. Ешқандай шу шығармай шарды бір жерден екінші жерге мұқият және ақырын айналдырыңыз.

Шарды аяқтарыңызға, қолдарыңызға, мойыныңызға және бетіңізге домалатып айналдырыңыз. Оны мен қазір сіз үшін қосатын музыканың ырғағымен ақырын айналдыра домалатыңыз. (Балалардың назары шардың дыбыстарына және оның домалауына аударылуы үшін әуенді өте тыныш қосыңыз).

Еденге отырыңыз. Аяқ киімді шешіңіз. Шарды аяғыңыздың үстіне айналдырыңыз. Шарды тағы қай жерде айналдыра аласыз?

Енді еденге жатыңыз. Енді шарды қалай айналдыруға болады? Ішіңізде ме? Арқаңызға да айналдыра аласыз ба?

Енді бәріміз бірге қызықты бір нәрсені жасап көре аламыз. Елестетіп көріңізші, біз патша сарайындамыз және билеушінің аты: Тыныштық патшасы. Бірінші рет ойнағанымызда мен патша боламын. (Егер топта рөлді қабылдай алатын үлкен бала болса, ол патша бола алады.)

Бөлменің бір жағына орындық, яғни тақ қоямын. Ал сіз шарларыңызбен - аяқ киімсіз - қарсы қабырғаға барып, еденге отырасыз. Бөлме өте тыныш болғанда, көңіл көтеруді бастауға

болады. (Балалар отырған кезде патша көрсететін белгілерді түсінетініне көз жеткізіңіз.)

Патша балалардың біріне қолын көрсетеді, ол бала дыбыс шығармай ақырын ғана шарымен бірге патша тағына жақындайды. Патша кез келген сыбдырды естігенде - шар немесе аяқ - ол бас бармағын төмен көрсетеді, ал сол кезде бала өз орнына қайта отыруы керек болады. Патша тіпті ең кішкентай сыбдырды естуге тырысуы керек, бірақ бала сынақтан сәтті өткенде, патша оны күлімсіреп марапаттайды. Бала патша тағының жанында еденге отырып, таққа отыратын келесі адамды таңдай алады. Барлық балалар тақтың айналасына жиналғанша қызықтар жалғасады. Бүкіл топ патша сарайында болғанда. Тыныш патшаның қуанғаны сонша, ол барлық балалармен бірге қуаныштан айқайлай бастайды.

Секіру және сурет

Мақсаттар - бұл балалар әртүрлі қозғалыс түрлерін үйлестіретін қызықты ойын. Дегенмен, олар бұл қиындықты жеңуге дайын, өйткені олар бірге жұмыс істеудің қуанышын сезінеді. Еден тазалауға оңай болуы керек, өйткені еденге бояу тамшылары міндетті түрде шашырайды. Топты бақылауда ұстау үшін қатысушы саны тым көп болмауы керек.

Қатысушылар - 5 жастан бастап.

Ойын барысы - Балаларға саусақпен бояуды қағазға түсіру үшін секіруді қажет ететін ойын ұсынылады. Қағазға нысана, үлкен шеңбер сызылады. Балалар саусақтарының ұшын бояуға батырып, содан кейін секіріп, саусақ ұштарын дөңгелекке тигізеді. Тек дөңгелекті бояуға тырысу қажет, содан кейін ғана ол керемет түске боялады. Кішкентай балаларды бір рет, кейде үлкендерді де кезекпен секіртуге болады.

(Қағаздың дұрыс биіктікте ілінгеніне көз жеткізу қажет.)

Құдықтағы тиындар

Мақсаты - бұл балалардың қызығушылығы мен тәжірибе жасауға деген ынтасын тудыратын қызықты ойын. Олар саусақтарымен және қолдарымен тегіс қимылдар жасауы керек, сонымен қатар дұрыс, дәл көздеуді де үйренеді.

Көмекші құралдар - суы бар биіктігі 20 см мөлдір шыны немесе пластик ыдыс; әр балаға бір үлкен тиын (мысалы, 50 теңге) және екі шағын монета (10-20теңге). Елутеңгелі тиын ыдыстың ортасында, төменгі жағында жатыр.

Қатысушылар: 5 жастан бастап.

Ойын барысы - Су құйылған ыдыс еденге қойылады. Барлығы оған келеді. Ыдыс түбінде 50 теңге көрінеді. Әр бала екі тиыннан алады. Бір - бірден тиындарды судағы 50 теңгенің дәл үстіне түсетіндей етіп лақтыруға тырысады, сондықтан олардың біреуі немесе екеуі де елу тиынға түседі. Егер бала мұны істей алса, онда жеңген болып саналады. Егер баланың лақтырған тиыны оның жанына түссе, су ұтады. Барлық тиындар суға түскеннен кейін оларды қайтадан алып, келесі айналымды бастайды.

Пината

Мақсаты: Пината - Латын Америкасының көптеген елдеріндегі балалардың сүйікті ойыны. Бұл ерекше жағдайларда қолайлы: баланың туған күні немесе атаулы мейрам күндері, қысқы мерекелердің басталуы және т.б. Бұл ойын көру жадысын, кеңістік сезімін және қол-аяқты үйлестіруді дамытады.

Көмекші құрал - қағаздан жасалған сөмке. Ең дұрысы, ол өте үлкен және балалармен алдын ала безендірілген болуы керек. Бұл сөмкеге біз әртүрлі кішкентай тәттілерді саламыз: тәттілер, жаңғақтар, печенье және т.б.

Содан кейін пинатаны таспаға соншалықты биік (мысалы, бұтаққа немесе керілген арқанға) ілінеді, сондықтан балалар оған таяқпен жету үшін секірулері керек.

Сонымен қатар, ұзындығы шамамен 50 см таяқша және көзді байлауға арналған мата қажет болады.

Қатысушылар: 4 жастан бастап.

Ойын барысы: Жетекші балаларға қарап: мен сіздерді балалар жақсы көретін ойынға шақырғым келеді. Сендерге арналған дәмді тағамдары бар сөмкені ауаға іліп қойдым. Мен көзін байлаған балалардың бірі бұл тәттілердің жерге түсуі үшін сөмкені таяқпен ұруға тырысады. Бір бала бір рет қана соғады, кейін келесілері жалғастырады. Тәттілер жерге түскен кезде, сіз оларды өзара бөлісе аласыздар.

Қағаз парағы

Мақсаты - Бұл серіктестік ойын барысында балалар бір-бірімен дәл сәйкестендіруге және қол жұмысын бақылауға үйренеді.

Көмекші құрал - Әр жұп балаға арналған қағаз парағы (А4 пішімі).

Қатысушылар: 5 жастан бастап.

Ойын барысы – жұптарға бөлініп, бір парақтан алынады. Бір-біріне қарама-қарсы тұрып, екі қолдарын көтеріп, алақандарының арасына бір қағазды салу сұралады. Енді фокустың уақыты келді: қолдарын бір сәтке үзіп, қағаз жерге түсіп кетпес үшін оларды тез қайта бірге қосулары керек. Балалар мұны біраз уақыт жасай алады.

Түрлі-түсті ұшақтар

Мақсаты. Ойын балаларға денелерін басынан аяғына дейін созуға және қолдарын мүмкіндігінше бастарынан жоғары жылжытуға мүмкіндік береді. Ұшақтар жақсы көтерілуі үшін барлық балаларға ұшуды бастағанда жетекшінің көмегі қажет.

Көмекші құралдар – Әр балаға (шифон) орамал.

Қатысушылар – 5 жастан бастап.

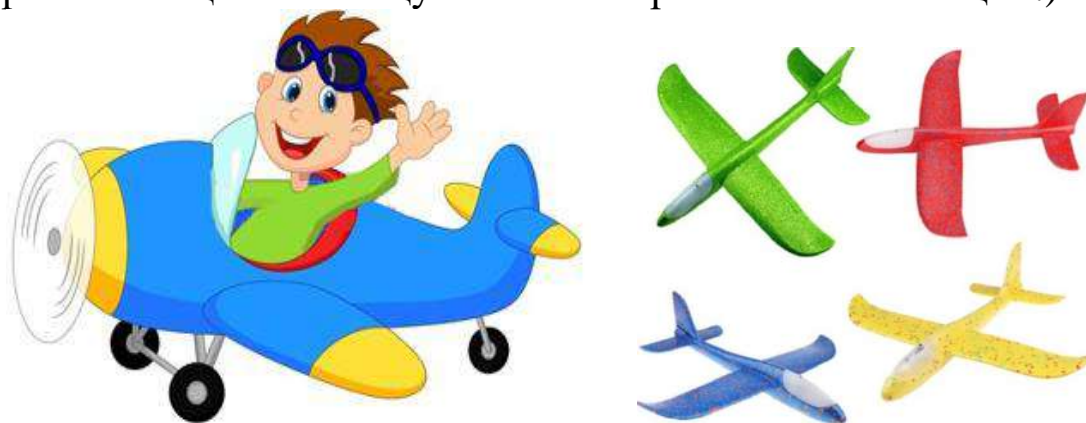
Ойын барысы – жетекші балаларға ұшақ рөлін сомдайтын ойынды ұсынады. Әр балаға ойынды бастауға көмектеседі. Балалар мұқият қарап, ұшақтың осы маңызды сәтке қалай дайындалып жатқанын көрсетеді.

(Балалардың біреуін қатыстырып, ойын барысын көрсету). Бала орамалдың екі сол жақ бұрышынан бас бармақ пен сұқ саусақтың арасынан ұстап, қолдарын басынан жоғары созып, аяқтың ұшымен тұруы қажет. Кішірек балалар үшін бұл нұсқау маңыздырақ, өйткені осылай созылу олардың бойына батылдық сезімін арттырады. Мұғалім үстінен тегіс шатыр жасау үшін баланың артына тұрып, қалған екі бұрышынан ұстап, орамалды өзіне қарай сәл тартып, былай дейді:

Сіз бірінші ұшақ боласыз. Назар аударамыз, дайындаламыз, жүреміз,- деген, бұйрық бергенде басталады. Орамалды босатамын, ал сен бөлмені айналып жүгіріп, маған қайта келесің. Абайлап жүрсең, орамалдың қаққанын естисің. Мен де сені күтемін. Бәріміз саған қарап, бөлмені айналып ұшақты бақылайтын боламыз. Қайтып келгенде, жанымызға қонуға болады, қолдарыңызды баяу төменірек түсіріп, содан кейін еденге отыру керек.

-Баруға дайынсың ба? Назар аударамыз, дайындаламыз, жүреміз.

(Ұшу кезінде балалардың әрқайсысына көмектесіп, рейске ризашылықпен және қуанышпен кері байланыс жасаңыз.)

Макпа-мак

Мақсаты – баланың ірі моторикалық дағдыларын дамутуға, аяқ бұлшық еттерін шынықтыруға көмектеседі.

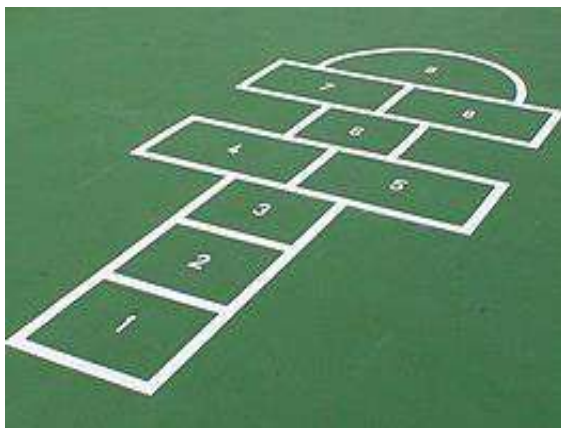
Көмекші құралдар – ойынға арналған арнайы орын (алаң), бор , егер топырақты жер болса тор сызуға арналған үшкір таяқ, тастар.

Ойын барысы: Бұл ойын түрі өте ескі болғандықтан, қазіргі кезде ол балалар арасында сирек кездеседі. Макпа-мак ойынын

бормен жерге қорапша пішіндес торлар салу арқылы сыртта ойнаған дұрыс. Жердің бетіне сызылған бұл торларға бала қолындағы тастарын санның реті бойынша тастап кезекпен-кезек секіру арқылы ойнайды.

Дара сызылған торлардан бір аяқпен, ал қосақталған торларға екі аяқпен секіру арқылы ойналады. Соңына жеткенде, қайта оралып, қайтар жолында лақтырған тасын алып дәл осылай тасты келесі санға қайта лақтырып қайталап соңғы санға дейін жалғастыра береді. Ойынның шарты бойынша баланың лақтырған тасы тордың шеңберінен тысқары шығып кетсе, бала жеңілген болып саналып, ойынды қолындағы тасын қайтадан 1 санына лақтырудан бастайды. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін бір және екі аяқпен секіруді үйрену өте маңызды. Бұл ойын балаларға осы дағдыны меңгеру үшін тамаша нұсқа болып табылады.

Бала секіруде өзін-өзі дамытқан жағдайда, ойынға әртүрлі өлшемдерді қосуға болады.

Баланс

Мақсаты - жалпы моторлы дағдыларды дамытуға арналған және балалардың ынтымақтастық қабілетін ынталандырады.

Көмекші материалдар: мүмкіндігіне қарай аласа орындық немесе кірпіштер, кедергілерге арналған муляждар.

Ойынның барысы: бақшадан немесе басқа жерден қалың ағаш немесе ұқсас материалдарды (мысалы, кірпіш немесе төмен орындық) тауып, олардың үстінен баланы құламай жүргізіп көрсету және оны ойынға айналдыру. Мысалы, баланың өтпек болған көпірдің астында қолтырауындар бар, - деп елестету. Сондай-ақ, аяғына келгенде, артқа бұрылып, кері жүргізу.

Аққала

Мақсаты: «Еріп жатырған аққала» атты қарапайым ойын баланың бұлшық ет тонусын жеңілдетуге және үлкен моториканы дамытуға көмектеседі.

Көмекші материалдар: қыстың ызғарын естуге арналған арнайы әуен

Ойынның барысы - баладан ыңғайлы қалыпта тұрып, бұлшық еттерін мұздатылған аққала сияқты қысу сұралады. Содан кейін, күн шығады және аққала басынан аяғына дейін біртіндеп ери бастайды: бет, мойын, аққала ерігенше иық, қол бұлшық еттерін және т.б. барлық дене бөліктерін босаңсытуын сұраймыз.

«Өрмекші», «Құрт», «Шаян»

Мақсаты: жалпы дене моторикасын дамыту.

Көмекші материалдар: жәндіктердің қимылдарын көруге арналған бейнеролик

Жаттығу барысы: Пайдалы жаттығу және жалпы моториканы дамытудың тамаша тәсілі - жәндіктер мен жануарлардың қозғалысына еліктеу және қайталау. «Өрмекші» жаттығуында балалар еденде өрмекшілер сияқты қозғалады - бұл үшін еденге отырып, қолдарын еденге қойып, тізелерін бір бүгіп бір жинап жүре бастайды. Аяқ пен алақанға сүйеніп, қадамдар жасайды. «Құрт» жаттығуында керісінше аяқ-қолды қолданбай, еденде құрт тәрізді жорғалайды. «Шаян» жаттығуын орындау үшін еденге отырып, тізелерін бүгіп, алақан мен аяқты еденге тіреп, жан-жаққа қозғалады.

Мені тап

Мақсаты: Ұсақ моториканы, тактильді сезімталдықты дамыту.

Қажетті материалдар мен көрнекі құралдар: ойыншықтар, орамал, бос қораптар немесе жәшіктер.

Ойын барысы: Баланың көзін орамалмен байлап, қолына бір ойыншықты ұстатып оның қолына ұстатқан заттың не нәрсе екендігін сұрау. Егер дұрыс жауап берілген жағдайда, оны оң жақтағы жәшікке, дұрыс емес болған жағдайда, сол жақтағы жәшікке салу керек. Ойын соңында жәшіктегі ойыншықтарды санау арқылы дұрыс және сәтсіз жауаптардың саны есептеледі.

Бұл ойынды өткізген сайын балаға таныс ойыншықтардан бөлек, таныс емес заттарды қосу керек, осы арқылы баланың қиялын дамытуға болады.

Егер ойынды бірнеше адам ойнаса, өте қызықты және тапсырманың соңында алынған нәтижелерді салыстыру, қателерді іздеу және жою жүзеге асырылады.

Ойын барысында және соңында үнемі баланы мадақтап, жігерлендіріп, өзіне деген сенімділікті арттырып отыру қажет.

Құрғақ саусақ

Мақсаты: Ұсақ моториканы дамыту, сергіту.

Қажетті материалдар мен көрнекі құралдар: бұршақ, шұңғылдау ыдыс

Ойын барысы: балалар қолдарын шұңғыл ыдысқа түсіріп, саусақтарын бірде қысып, бірде ашып бұршақты араластырады.

Ыдысқа салып бұршақты,

Түсірдік оған саусақты.

Саусақты бос жатқызбай,

Тәртіпсіздік орнаттық .

Ыдыстың ішін шулаттық, тақпақ балаларға айтқызылады.

«Кім үлкенірек». Бала бас бармақ пен сұқ саусағының көмегімен бұршақты алып, қалған саусақтарымен оны ұстап тұрады (жидектерді жинаған сияқты, екіншісін, үшіншісін алады - осылайша ол тұтас бір уыс жинайды. Мұны бір немесе екі қолмен жасауға болады).

Ғажайып қалта

Мақсаты: Балаларға алдарында қандай зат екенін, өзіне тән сыртқы белгілері бойынша, яғни пішіні бойынша анықтауға жаттықтыру. Оны сөйлеу мен қиялды дамыту үшін де қолдануға болады.

Қажетті материалдар мен көрнекі құралдар: тығыз ашық емес матадан жасалған мата сөмкесі, әртүрлі пішіндер мен текстуралардың заттары.

Ойын барысы: Әртүрлі пішіндегі заттар сөмкенің ішіне салынады. Балаларға сөмкенің ішін қарамай, әр затты ұстап, сипап-сезу арқылы анықтау ұсынылады. Сонымен қатар, оған геометриялық фигураларды да жасыруға болады, бала қай фигура жасырылғанын анықтауы керек.

Жармаға сурет салу

Мақсаты: Жармамен әрекеттесу эмоционалдық жағдайды тұрақтандырады. Тактильді-кинестетикалық сезімталдық пен ұсақ моториканы дамытумен қатар балаларды өзін тыңдауға және өз сезімдерін айтуға үйретеді. Бұл өз кезегінде сөйлеуді, ерікті зейінді және есте сақтауды дамытуға ықпал етеді. Бірақ ең бастысы, бала рефлексияның алғашқы тәжірибесін алады, өзін және басқаларды түсінуге үйренеді. Ал жармаға сурет салу - бұл қызықты, шабыттандыратын жұмыс, оған баланы мәжбүрлеуге болмайды. Балаларға тіпті қылқаламсыз, саусақтарымен сурет салуға болатынын көрсету. Мұндай түпнұсқа сурет баланың шығармашылық мүмкіндіктерін ашады, материалды, оның сипаты мен көңіл-күйін сезінуге мүмкіндік береді.

Қол мен саусақ массажы

Мақсаты: мектеп жасына дейінгі үш-төрт жастағы бала үшін ұсақ моториканы дамытуда қол массажын жасау өте маңызды. Егер қол массажын балалардың дамуының ерте кезеңінен бастаса, онда балалардың сөйлеуі, есте сақтауы, саусақтардың қозғалғыштығы тезірек дамиды және балада аздап жеделдетілген даму байқалады.

Қажетті материалдар мен көрнекі құралдар: тікенді кішкентай доп

Жаттығу барысы: Допты баланың алақандарының арасына қойып, саусақтарды бір-біріне бекітіп, допты алға-артқа айналдыру. Бастапқы позицияны ұстанып, енді доптың қозғалысын шеңбер бойынша айналдырады. Допты саусақтарымен ұстатып, үстел үстіне қойғызып, бөтелке қақпағын бұрағандай қимыл жасату. Допты саусақтарымен ұстатып, оны бірнеше рет басқызу.

Қысқыш

Мақсаты және орындалуы: Саусақтар мен қолдарды дамытуға арналған қарапайым тұрмыстық зат - киім қыстырғыш. Оларды кез келген затқа – тәрелкелерге, картонға, суреттерге

бекіту арқылы қыстырғыштарды ашу, жабу дағдысын бекіту үшін пайдалануға болады. Киім қыстырғыштарын:

- Керілген арқанға бекіту;
- Картоннан жасалған фигураларға бекіту (күн сәулесіне, кірпінің инелеріне, шыршадағы бұтақтарға және т.б.);
- Немен қоректенеді?, не қайда тұрады? тапсырмаларын орындай отырып, суреттерге бекіту.

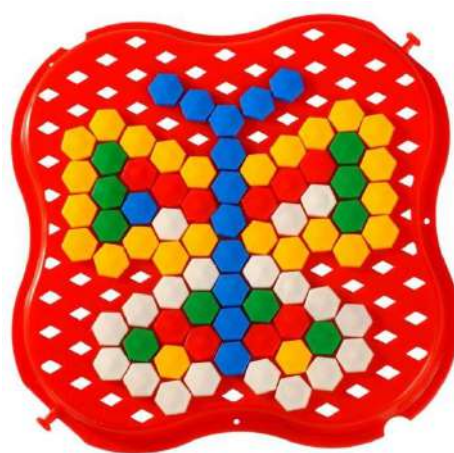
Мозаика

Мақсаты: қалдық материалмен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, баланың қиялын, қол моторикасын дамыту.

Қажетті материалдар мен көрнекі құралдар: әртүрлі түстер мен өлшемдегі түймелерден немесе пластикалық бөтелкелерден түрлі-түсті тығындарды өз қалауы бойынша алу.

Ойын барысы: баланы сурет салуға шақыру, ол ыдыс, көбелек, ақшақар, шарлар, моншақтар және т.б. болуы мүмкін.

Бала жетекшінің көмегінсіз тапсырманы орындауды үйренгеннен кейін, сызбалардың өз нұсқаларын ойлап табуға шақыру. Мұндай ойындарда – түстерді, ал түймелер пайдаланылса, сенсорлық эталон – пішінді (шеңбер, шаршы, үшбұрыш, сопақ) қалыптастыру күшейеді.

Фигураны таны

Мақсаты: пішінді қабылдауды жақсарту, ерікті зейінді дамыту, қозғалыс жылдамдығын, ірі моториканы дамыту.

Қажетті материалдар мен көрнекі құралдар: геометриялық фигуралар бейнеленген карточкалар – шаршы, үшбұрыш, шеңбер

немесе осы фигураларға ұқсас заттар – дөңгелек, пирамида, модульдер.

Ойын барысы: Жүргізуші балаларды дайындаған геометриялық фигуралармен таныстырады, оларды залдың әр жеріне жайып салады, ойын ережесін түсіндіреді. Белгі бойынша балалар бөлмеде кездейсоқ қозғалады, әртүрлі қозғалыстар жасайды. Жүргізуші фигуралардың бірін атағаннан кейін, мысалы: шаршыны көріп, балалар осы пішіннің айналасына тез сапқа тұруы керек. Балалар тапсырманы тез және дұрыс орындағаны атап өтіледі.

Кептелістерде жүреміз

Мақсаты: Балалардың қол моторикасын дамыту. Өлеңмен есте сақтау қабілетін жаттықтыру.

Ойын барысы: Кептелістерді алысқа алып тастаудың қажеті жоқ, олар ұсақ моториканы дамытуға және саусақтардың координациясына көмектеседі. Жетекшіге шаңғы эстафетасын ұйымдастыруды ұсынады. Пластикалық бөтелкелердің екі тығыны жоғары қаратылып, үстелге қойылады. Балалар бұны ретінде сұқ және ортаңғы саусақтарын олардың ішінде аяқтар секілді қояды. Енді, біз әрбір екпінді буынға қадам жасай отырып, шаңғымен қозғалу ұсынылады. Балалар шаңғы ретінде тебу барысында балаларға өлең оқытылады:

Шаңғыны біз тебеміз,
Таудан сырғып түсеміз.

Қыстың суық ызғарын,

Шын көңілмен сүйеміз... ал егер шаңғы туралы өлеңді балалар ұмытқан жағдайда, балалардың қалаған өлеңдерін айту ұсынылады.

Моншақтармен ойын

Екі қолдың да бағдарлауын арттырады. Балаға тізуге арналған бау және әр түрлі тендіктегі, әр түрлі диаметрді моншақтар беріледі. «Көз-қол» бағдарлауын жетілдіреді. Бұл ойында тек қол ісмерлігі ғана емес, сенсорлық (түс, көлем, пішін) қабілеті дамиды.

Баулармен ойындар

Сенсомоторлық бағдарлауды, ұсақ моториканы, жазықтықта бағдарлауды «жоғары», «төмен», «оң», «сол» ұғымдардың игеруіне жәрдемдеседі, тілді дамытады, зейінді тұрақтандырады, қол белсенділігін және икемділігін арттырып, қолды босаңсытады.

Қысқыштармен ойындар

Қысқыштармен ойналатын ойындар өте нәтижелі. Ол баланың ұсақ моторикасын дамытады, ақыл-ойының, тілінің дамуына зор ықпал етеді. Түрлі-түсті қатты қағаздардан дөңгелектер жасап, сондай түсті қысқыштарды қыстырса, гүлдер пайда болады.

Пән бойынша тест сұрақтары

1-нұсқа

1. Психомоторика бұл-

- А. саналы реттелетін қозғалыс актілерінің жиынтығы
- В. адамның жеке бірлік ретіндегі психикасын, өзінің сан-алуан сезім, аффективтік, интеллектуалды, басқа да туа біткен функцияларымен бірге сыртқы ортамен өзара әрекетін зерттейтін ғылым
- С. педагогиканың көру, есту, сөйлеу мүшелерінде, ақыл-ойының дамуында табиғи кемістігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселелерін зерттейтін арнаулы саласы.
- Д. тілінің кемісі бар балаларға білім және тәрбие беру проблемаларын зерттейді.
- Е. жүйке жүйесінің жиынтығы

2. Адамның әрекет пен іс-әрекетінің әр түрлі психикалық құбылыстарының байланысын қай ғалым атаған психомоторика деп атаған?

- А. А.Х Маслоу
- В. Жан-Жак Руссо
- С. Л.С. Выгодский
- Д. И.М. Сеченов
- Е. Карен Хорни

3. Кинематометриялық әдістеме қандай процесті анықтауға мүмкіндік береді?

- А. Нерв процестерінің тепе-теңдігі мен қозғалуын анықтауға
- В. Қимыл қозғалысты анықтауға
- С. Жүйке-жүйесі мен ақыл-ойын анықтауға
- Д. Мимика мен пантамимикасын анықтауға
- Е. Дене мүшелерін анықтауға

4. Саусақ жаттығулары нешеге бөлінеді?

- А. 1
- В. 2
- С. 3
- Д. 4
- Е. 5

5. Бала 3-6 айда не істейді?

- A. Қасықты ыдысқа, текшелерді қорапқа сала алады.
- B. Бір қолындағы затты екінші қолына ауыстыра алады.
- C. Бала қолын аузына апарады
- D. Шимайлар мен сызықтар сала алады.
- E. Ыдысты қолына алып, көтеріп іше алады.

6. Ұсақ моториканы дамытатын жаттығулар:

- A. Жапсырма
- B. Дене шынықтыру
- C. Жүгіру
- D. Секіру
- E. Барлығы дұрыс

7. Ірі моториканы дамытуға арналған жаттығуларға кіреді?

- A. Дене шынықтыру
- B. Еңбекке баулу
- C. Ұсақ заттарды бөлу
- D. Жапсырма
- E. Қималар

8. Моторика нешеге бөлінеді?

- A. 5
- B. 3
- C. 4
- D. 2
- E. 6

9. «Қабілет бастауы мен балалар дарыны – саусақ ұштарында. Содан шығармашылық ойдың бастаулары пайда болады. Бала қолының қозғалысында еңбек құралына деген сенімділік пен тапқырлық орын алса, қиындық туындайды, ол үшін бала ойының шығармашылық анықтық қабілетінің өзара әрекеттестігі қажет. Балада қаншалықты шығармашылық қабілет болса, бала соншалықты ақылды келеді» деген пікірдің авторы кім?

- A. Ткаченко
- B. Выготский
- C. Сухомлинский
- D. Тихеева

Е. Шанина

10. Бала 6-12 айда не істейді?

А. Кітаптарды парақтай алады.

В. Шимайлар мен сызықтар сала алады.

С. Ыдысты қолына алып, көтеріп іше алады.

Д. Төртбұрышты төртбұрышқа, домалақты домалақ тесікке сала алады.

Е. Бір қолындағы затты екінші қолына ауыстыра алады.

11. Бала 5-6 жаста қандай әрекет жасайды?

А. Адамның негізгі мүшелері бар суретін сала алады.

В. Қалтаның ішіндегі заттарды сипап сезу арқылы не екенін айта алады.

С. Ермексазбен жұмыс жасай алады.

Д. Бау байлай алады.

Е. Суреттерді жиектеп ұқыпты қия алады.

12. Балаларда ең алдымен дамитын моторика түрі?

А. Ұсақ

В. Ірі

С. Пассивті

Д. Активті

Е. Субъективті

13. Белгілі әрекеттерді орындауға мүмкіндік беретін қимылдар?

А. Моторика

В. Іскерлік

С. Саусақ бассейні

Д. Дидактика

Е. Сенсорика

14. Ұсақ қол моторикасын дамытуға есептеу таяқшалар мен сіріңкемен жұмыстар жасатудың әсері мол деген көзқарас білдірген кім?

А. Сухомлинский

В. Шанина

С. Цвынтарный

Д. Тихеева

Е. Выготский

15. Адамның қозғалыс, моторлы актілерін талдау бірлігі болып табылады.

- А. Неврология
- В. Рефлекс
- С. Логопедия
- Д. Педагогика
- Е. Психофизиология

16. Қозғалыстың деңгейлік ұйымдастыру теориясын құрды.

- А. Т. А. Власова
- В. А. Н. Леонтьев
- С. Л. С. Выготский
- Д. Н. А. Бернштейн
- Е. В. М. Коган

17. Жүйке, сүйек жүйесінің бұлшық етпен үйлестірілген іс қимылдарының жиынтығы.

- А) Психомоторика
- В) Логопедия
- С) Психофизиология
- Д) Қимыл қозғалыс
- Е) Ұсақ моторика

18. Сенсомоторлық реакция -

- А. бұл организмнің сыртқы және ішкі қоздырғыш-тарға жауап беру әрекеті.
- В. адамның психикалық іс әрекетіне қосылған, оның қимыл қозғалысы.
- С. күтпеген және бір мезгілде әрекет етуші қоздырғыштарға алдын-ала белгілі болмаған жауап беру әрекеті
- Д. жылдам, кенеттен пайда болатын, алдын ала белгілі жеке қимыл, алдын ала белгілі жеке сигнал.
- Е. жүйке жүйесінің жиынтығы

19. Психикалық онтогенез-бұл:

- А. индивидтің психикалық дамуын кешіктіру немесе тоқтата тұру

- В. индивидтің психикалық дамуы
- С. индивидтің бұрмаланған, диспропорциялық, дисгармониялық психикалық дамуы
- Д. ми құрылымы мен функцияларының жетілуінің бұзылуы нәтижесінде бала және жасөспірім жастағы психикалық дамудың бұзылуы
- Е. ағзаның туу сәтінен қайтыс болған сәтке дейінгі жеке дамуы

20. Баланың психикасын қалыптастыру (Г. К. Ушаков бойынша. келесі кезеңдер бойынша жүзеге асырылады:

- А. моторлы, сенсорлы, аффективті, идеаторлық
- В. сенсорлы, аффективті, идеаторлық
- С. аффективті, идеаторлық
- Д. моторлы, сенсорлы, аффективті
- Е. моторлы, аффективті, идеаторлық

21. Балалар мен жасөспірімдердің соматовегетативтік деңгейінің (0-3 жыл. психопатологиялық көріністеріне тек қана жатады:

- А. қорқыныш синдромы
- В. невропатиялық синдром
- С. жүйке анорексиясы синдромы
- Д. гипербелсенділік синдромы
- Е. күту және қаңғыру синдромы

22. Балалар мен жасөспірімдердің психомоторлық деңгейінің (4 -7 жыл. психопатологиялық көріністеріне:

- А. тұтығу
- В. невротикалық тиктер
- С. гипербелсенділік синдромы
- Д. невропатиялық синдром
- Е. мутизм

23. Балалар мен жасөспірімдерде жүйке-психикалық әсер етудің аффектілік деңгейінің (5-10 жас. психопатологиялық көріністеріне тек қана:

- А. дисморфофобия, аса бағалы әуестену және қызығушылық синдромдары
- В. қорқыныш, аса аффективті қозу, күту және қаңғыбастық синдромдары

- С. невропатиялық синдромның түрлі нұсқалары
- Д. наразылық реакциялары
- Е. системные невротические и невротоподобные двигательные расстройства.

24. Балалар мен жасөспірімдердің эмоциялық-идеаторлық деңгейінің (11-17 жас. психопатологиялық көріністеріне:

- А. қорқыныш синдромдары, аса аффективті қозу, күту және қаңғыбастық
- В. дисморфофобия, жүйке анорексиясы синдромдары
- С. аса бағалы әуестену және қызығушылық синдромдары
- Д. "философиялық интоксикация" синдромы"
- Е. психогенді сипаттық және патохарактерологиялық реакциялар.

25. Ұсақ моториканы дамытудың маңыздылығы неде?

- А. Адамның бас миында саусақ қимылына және сөйлеуге жауап беретін орталықтар өте жақын орналасқан.
- В. Ойнау үшін
- С. Бала жайлы әрі тыныш ұйықтауы үшін
- Д. Өскенде жақсы түсіну үшін
- Е. Баланың дамуы үшін

26. Балалар қанша жаста шимайлармен сызықтар салуды үйрене бастайды

- А) 6-12
- В) 1-2
- С) 4-5
- Д) 5-6
- Е) 7-8

27. Балалар мен жасөспірімдерде психикалық инфантилизм кезінде эмоционалдық-ерік жетілмеуінің көріністеріне не жатпайды?

- А. борыш пен жауапкершілік сезімінің жетілмеуі
- В. нақты-бейнелі ойлаудың басымдылығы
- С. мектеп жасындағы ойын қызығушылықтарының басым болуы, бейқамдығы
- Д. өзінің мінез-құлқын ұжымның, мектептің талаптарына бағыну қабілеті нашар
- Е. дәрменсіздік, жоғары төзімсіздік

28. Балалар мен жасөспірімдерде психикалық инфантилизм кезінде психомоториканың жетілмеуі мынадай белгілерде көрінеді:

- A. артық, ілеспе қозғалыстардың артықтығы
- B. қол моторикасымен байланысты мектептегі қозғалыс дағдыларын (сурет салу, жазу, жасаудың қиындықтары
- C. қол моторикасымен байланысты еңбек дағдыларын әзірлеудің қиындықтары
- D. сезімнің тікелей көріністерін ұстамау
- E. қолдың жұқа қозғалысының жеткіліксіздігі

29. 2-3 жаста бала

- A. Үлгіге қарап қарапайым пішіндер сала алады.
- B. Шимайлар мен сызықтар сала алады
- C. Ыдысты қолына алып, көтеріп іше алады
- D. Төртбұрышты төртбұрышқа, домалақты домалақ тесікке сала алады
- E. Кітаптарды парактай алады

30. Әрекеттер бөлінеді:

- A. Қарапайым және жүйелі
- B. Бастапқы және соңғы
- C. Сыртқы және ішкі
- D. Жаңа және ішкі
- E. Қарапайым және күрделі

2-нұсқа

1. Балалар мен жасөспірімдерде психикалық инфантилизм кезіндегі шекаралық интеллектуалдық жеткіліксіздігі мынадай белгілерден басқа:

- A. белсенді зейіннің жоғары сарқылуы мен тыюы
- B. мектеп жасындағы абстрактілі-логикалық ойлау түрінің нақты-бейнелі (жиі көрнекі-пәрменді) басымдылығы
- C. сөздік-мағыналық жадтың жеткіліксіздігі
- D. абстрактілі-танымдық қызығушылықтың әлсіздігі
- E. қол моторикасымен байланысты еңбек дағдыларын әзірлеудің қиындықтары

2. 3-4 жаста бала

- A. Қаламды дұрыс ұстай алады.
- B. Үлгіге қарап қарапайым пішіндер сала алады
- C. Қайшымен қиюды біледі
- D. Қақпақтарды аша алады
- E. Ірі моншақтар тізе алады

3. Психикалық инфантилизмнің қарапайым нұсқасы үшін не тән?

- A. психиканың салыстырмалы икемділігі, білімділік, қоршаған ортаға қызығушыл
- B. тұлғаның психикалық жетілмеу жағдайы, негізінен эмоциялық-ерік қасиеттері
- C. қосымша психопатологиялық синдромдардың болмауы ық
- D. шығармашылық элементтерімен ойын әрекетінің белсенділігі мен дербестігі
- E. кіші жастан асқан балаларға тән жалпы жетілмеу, өсудің кешіктірілуі, градиальды дене бітімі

4. Қол моториканы дамытуды қашан бастаған жөн

- A. Мектепке дейінгі шақта
- B. 3-5 жаста
- C. 4-5 жаста
- D. Нәрестелік шағында
- E. Ересек шағында

5. «Моторика» латын тілінен аударғанда

- A. Мінез-құлық
- B. Қозғалу
- C. Икемділік
- D. Оқу
- E. Табиғат

6. «Ұсақ моторика дегеніміз - бұл баланың қозғалысы, тілі, ақылы» кімнің сөзі

- A. Я. А. Коменский
- B. К. Д. Ушинский
- C. В. А. Сухомлинский
- D. А. Макаренко
- E. М. Монтесорри

7. Саусақ жаттығулары нешеге бөлінеді?

- A. 5
- B. 3
- C. 4
- D. 2
- E.7

8.Балалардың ұсақ моторикасын дамыту қай жас тобынан басталады?

- A. Ортаңғы
- B. Ерте сәбилер
- C. Ересек топ
- D. Мектепалды даярлық
- E.Дұрыс жауап жоқ

9. Тілі толық дамымаған балалардың көру түйсігі мен кеңістікті бағдарлау қабілетін дамыту қажет. Өйткені, көру түйсігі негізінде балалар ұсақ әріп белгілерін ажырата білуге, оқуға, жазуға үйренеді. Аталған жұмыс түрі мынандай бағытта жүргізіледі:

- A. Заттың ұқсастықтарын, ерекшеліктерін табуға дағдыландыру;
- B. Трафарет, контурлармен жұмыс жасау, берілген нүктелерді қосу арқылы геометриялық фигураларды сызу, фигуралардың ішін штрихтау.
- C. Дәптер жолынан шықпай түзу, сынық сызықтардан тұратын оюлар салу.
- D. Әріп белгілеріне ұқсас заттар салу.
- E.Әріп элементтерін сызу.

10. Саусақ жаттығулары қалай аталады?

- A. Пассивті және активті
- B. Ішкі және сыртқы
- C. Ұсақ және ірі
- D. Жылдам және жай
- E.Барлығы дұрыс

11. Баланың қол еңбегін арттыру үшін не істеу керек:

- A. қолмен ермексазды жұмсарту

В. алақандарымызды жұмып ойын ойнау (таңертең тұрдық – ашылу, кешке ұйықтадық — жабылды)

С. екі қолдың саусақтарымен «Жүру» үстелмен, алдымен ақырын, біресе ұрланып, содан кейін тез жүгіріп келуі. Жаттығу алдымен оң қолмен, содан кейін сол қолмен жасалады

Д. ауада саусақпен сурет салу

Е. барлық жауап дұрыс

12. Қандай тәрбие арқылы балада сезімдік тәжірибе дамиды, заттардың қасиеті мен сапасы туралы түсінік қалыптасады?

А. Дене тәрбиесі

В. Адамгершілік тәрбиесі

С. Ақыл - ой тәрбиесі

Д. Сенсорлық тәрбие

Е. Еңбек тәрбиесі

13. Моторикалық дамудың кезеңдер саны?

А. 5

В. 6

С. 4

Д. 3

Е. 2

14. «Саусақ бассейні» әдістемесі неше жасқа арналған?

А. 5

В. 2

С. 3

Д. 4

Е. 1

15. Моторика қай тілден енген?

А. Араб

В. Ағылшын

С. Грек

Д. Орыс

Е. Латын

16. 3-4 жастағы баланың әрекетін көрсет

- A. Қалтаның ішіндегі заттарды сипап сезу арқылы не екенін айта алады.
- B. Негізгі әріптердің баспа түрін жаза алады.
- C. Адамның негізгі мүшелері бар суретін сала алады.
- D. Қаламды дұрыс ұстай алады.
- E. Қарапайым пішіндерді бояй алады.

17. Бала 4-5 жаста қандай әрекет жасайды?

- A. Балғамен шегені ұра алады.
- B. Суреттерді жиектеп ұқыпты қия алады.
- C. Әріптер мен сандарды жаза алады.
- D. Қалтаның ішіндегі заттарды сипап сезу арқылы не екенін айта алады.
- E. Геометриялық пішіндердің суретін сала алады.

18. Балалардың саусақ қимылдары туралы зерттеу жұмыстарын жүргізген ғалым?

- A. В.А.Сухомлинский
- B. М.И.Кольцова
- C. Аристотель
- D. Платон
- E. А.И.Герцин

19. «Саусақ бассейні» әдістемесі неше жасқа арналған?

- A. 2
- B. 1
- C. 3
- D. 4
- E. 5

20. Маториканың негізін салушы

- A. Аристотель
- B. В.А.Сухомлинский
- C. М.Монтесоори
- D. Платон
- E. А.И.Герцин

21. Сенсомоторлы координация латын тілінен аударғанда

- A. сезім, анықтау

- В. сезім, түйсік
- С. сезім
- Д. сезіну
- Е. сезім, қозғалатын.

22. Тітіркендіргішке жауап беретін әрекеттер қалай аталады?

- А. Сенсомоторлы.
- В. моторлы
- С. рефлекс
- Д. рецептор
- Е. анализатор

23. Әрекеттер бөлінеді:

- А. қарапайым және күрделі.
- В. қарапайым және жүйелі
- С. бастапқы және соңғы
- Д. сыртқы және ішкі
- Е. жаңа және ескі

24. Организмнің сыртқы және ішкі қоздырғыштарға жауап беру әрекеті

- А. қорғаныштық
- В. сенсомоторлық реакция
- С. рефлекс
- Д. тірек-қимыл аппараты
- Е. анализатор

25. Сенсомоторлық реакциялар бөлінеді:

- А. минимальді
- В. жүйелі
- С. қарапайым, күрделі
- Д. тежелу, минимальді
- Е. физиологиялық

26. Қол моториканы дамытуды қашан бастаған жөн?

- А. 3-5 жаста
- В. Нәрестелік шағында.
- С. 4-5 жаста
- Д. мектепке дейінгі шақта

Е. ересек шағында

27. Белгілі әрекеттерді орындауға мүмкіндік беретін қимылдар?

- А. Сенсорика
- В. Іскерлік
- С. Саусақ бассейні
- Д. Дидактика
- Е. Моторика

28. Балаларда ең алдымен дамитын моторика түрі?

- А. Активті
- В. Ұсақ
- С. Пассивті
- Д. Ірі
- Е. Субъективті

29. Ұсақ моторика балада қай кезде дамиды?

- А. 5 айдан
- В. 4 айдан
- С. 3 айдан
- Д. 6 айдан
- Е. 1 жастан

30. 4 айдан бастап дамитын моторика түрі?

- А. Ұсақ
- В. Ірі
- С. Пассивті
- Д. Активті
- Е. Объективті

3-нұсқа

1. Моторика қандай мағына береді?

- А. Жүгіру
- В. Жату
- С. Шапшаңдық
- Д. Секіру
- Е. Қозғалыс

2. «Бала қабілетінің қайнар көзі оның саусақтарының ұшында» - деп жазған?

- A. Платон
- B. Аристотель
- C. В.А.Сухомлинский
- D. Ж.Ж. Руссо
- E.Я.А.Каменский

3.Моторика нешеге бөлінеді?

- A. 3
- B. 2
- C. 4
- D. 5
- E.6

4.Моторика түрлерін ата?

- A. Субъективті, объективті
- B. Биік, аласа
- C. Пассивті, активті
- D. Ұсақ, ірі
- E.Дұрыс жауап жоқ

5.Ірі моториканы дамытуға арналған жаттығуларға кіреді?

- A. Ұсақ заттарды бөлу
- B. Еңбекке баулу
- C. Дене шынықтыру
- D. Жапсырма
- E.Қималар

6.Таза ауада әртүрлі заттарды бейнелеу баланың қандай моторикасын дамытады?

- A. Пассивті
- B. Ұсақ
- C. Ірі
- D. Активті
- E.Субъективті

7.Ұсақ моториканы дамытатын жаттығулар?

- A. Секіру
- B. Дене шынықтыру
- C. Жүгіру

- D. Жапсырма
- E.Барлығы дұрыс

8.Саусақ ойындары, театр түрлері, дидактикалық ойын, шығармашылық жұмыс, оригами қандай моторикаға жатады?

- A. Ірі
- B. Ұсақ
- C. Пассивті
- D. Активті
- E.Объективті

9.Балалардың саусақ қимылдары туралы зерттеу жұмыстарын жүргізген ғалым?

- A. В.А.Сухомлинский
- B. М.И.Кольцова
- C. Аристотель
- D. Платон
- E.А.И.Герцин

10.Қолдың ұсақ бұлшықеттерін жетілдіруге арналған жаттығулар?

- A. Дидактикалық ойындар
- B. Аяқпенен топ-топ
- C. Саусақтар амандасады
- D. Оригами
- E.Барлығы дұрыс

11.Ұсақ моториканы дамыту жұмыстарын қай кезден бастаған дұрыс

- A. Ерте сәбилік кезден
- B. Жасөспірім кезден
- C. Бойжеткен шағында
- D. Кәрілік жаста
- E.Барлық жауап дұрыс

12.Ұсақ моториканың қимылдары қай дене мүшелерінің даму денгейін көрсетеді

- A. Жанбас сүйектерінің даму денгейін

- В. Қолдың икемдігі бас миының құрылымының даму деңгейін көрсетеді.
- С. Арқа сүйектерінің
- Д. Қол сүйектерінің
- Е.Барлық жауап дұрыс

13. «Балалардың қабілеттері мен дарындылығының бұлағы – олардың саусақ ұшында. Неғұрлым бала қолының қозғалысында ширақтылық болса, соғұрлым қолының еңбек қаруымен өзара іс-қимылы жіңішкерек болады, бала ақыл-ойының шығармашылық сұрапылдығы көрнекті болады. Ал бала қолында шеберлік көбірек болса, бала ақылды болады...» деп жазған.

- А. В.А.Сухомлинский
- В. Выготский
- С. Макаренко
- Д. Абай
- Е.Мағжан

14.Бала дамуының жетекші факторының бірі болып табылады

- А. Жеке даму
- В. Табиғи даму
- С. Сенсомоторикалық даму
- Д. Топпен даму
- Е.Қызығушылық

15.Бір жастан асқан балалар үшін қандай әдіс өте пайдалы

- А. Жаттығу алдымен оң қолмен, содан кейін сол қолмен
- В. Саусақ бассейні әдістемесі
- С. Ауада саусақпен былғау
- Д. Қолдың басымен фонарик жасау
- Е.Жуан жіпке түймелер, шарлар, мойыншақтар кигізу.

16.Саусақ ойындарының нәтижесінде бала нені үйренеді:

- А. Икемділігі артады
- В. Баланың сөйлеу тілі жетіледі
- С. Қимылды қозғалысы артады
- Д. Логикалық ойлауы дамиды
- Е.Барлық жауап дұрыс

17. 4-5 жаста

- A. Көрген затына қолын созады және алады
- B. Әріптер мен сандарды жаза алады
- C. Балғамен шегені ұра алады
- D. Геометриялық пішіндердің суретін сала алады
- E. Қарапайым пішіндерді бояй алады.

18. Қолдың ұсақ бұлшықеттерін жетілдіруге арналған жаттығулар.

- A. Дәптер жолынан шықпай түзу, сынық сызықтардан тұратын оюлар салу.
- B. Бірден көріп, дұрыс қабылдауға үйрету;
- C. Бүтінді бөлшектерге бөліп, бөлшектерден бүтін зат құрастыруға үйрету;
- D. Солдан оңға қарай жылжи отырып, бір жолдан екінші жолға көшуге дағдыландыру;
- E. Көру қабілетін күшейту.

19. Бала неше жасқа келгенде бұлшық етінің күші артып, ептілігі, икемділігі, қимыл-қозғалысының икемділігі пайда болады?

- A. 2 жасқа
- B. 1 жасқа
- C. 4 жасқа
- D. 3 жасқа
- E. 5 жасқа

20. Бала неше жастан жоғары қарай сөздік қоры дамып, өзінің ана тіліндегі жаңа сөздерді меңгеріп, түсінеді, сөздік қарым-қатынасы жоғарғы сатыға көтеріледі?

- A. 1 жастан
- B. 3 жастан
- C. 2 жастан
- D. 4 жастан
- E. 5 жастан

21. Ойын теориясына елеулі үлес қосқан

- A. Аристотель
- B. И. П Павлов

С. И.М.Сеченов
D. А. К. Крупская
Е.Ч.Дарвин

22. «Бала өмірінде ойынның маңызы зор. Ересек адам үшін еңбектің қандай маңызы болса, ойынның бала өмірі үшін сондай маңызы бар. Бала ойында қандай болса, өскенде еңбекте сондай болады. Сондықтан келешек қайраткерді тәрбиелеу алдымен ойыннан басталады»- деген пікірдің авторы кім?

А. Я. А. Коменский
В. А. П. Усова
С. А.С. Макаренко
D. К. Д. Ушинский
Е.Д. Б. Эльконин

23. 3-6 айда бала:

А. Бала қолын аузына апарады.
В. шимайлар мен сызықтар сала алады
С. қасықты ыдысқа, текшелерді қорапқа сала алады
D. бір қолындағы затты екінші қолына ауыстыра алады
Е. Ыдысты қолына алып, көтеріп іше алады

24. 6-12 айда бала:

А. затты бір қолдан екінші қолға ауыстыра алады.
В. бала қолын аузына алып барады
С. шимай сызықтар сала алады
D. қол қимылын көзбен қадағалайды
Е. көрген затына қолын созады және алады

25. 1-2 жаста:

А. Шимай сызықтар сала алады.
В. бала қолын аузына алып барады
С. шимайлар мен сызықтар сала алады
D. қолдың қимылын көзбен қадағалайды
Е. Көрген затына қолын созады және алады

26. дағдылары айналдыру, көлбеу, жүру, жүгіріп өту, жүгіру, секіру және т.б. сияқты әрекеттерді орындауды қамтиды?

А. ұсақ моторика

- В. ірі моторика
- С. сурет салу
- Д. жазу
- Е. даму

27. Психомоторика дегеніміз?

- А. жаратылыстану ғылымдарының бір саласы
- В. адамның жеке бірлік ретіндегі психикасын, өзінің сан-алуан сезім, аффективтік, интеллектуалды, басқа да туа біткен функцияларымен бірге сыртқы ортамен өзара әрекетін зерттейтін ғылым, кей-кезде адам мінез-құлығын зерттеу деп те анықталады
- С. тірі ағзаның механикалық, физикалық және биохимиялық функциясының ілімі
- Д. қоғамның қалыптасуы, жұмыс істеуі және даму заңдылықтары туралы ғылым
- Е. саналы реттелетін қозғалыс актілерінің жиынтығы.

28. Алматыда «Даму мүмкіндігі шектеулі балаларды кешенді сауықтыру барысында психомоторика әдістерін қолдану» қай айда өз жұмысын бастады.

- А. 10 шілде
- В. 6 сәуір
- С. 3 тамыз
- Д. 7 тамыз
- Е. 16 шілде

29. Әрбір әрекет неше кезеңге бөлінеді.

- А. Латентті және моторлық
- В. Моторлық және сенсорлық
- С. Қимылды және қимылсыз
- Д. Субъективті және объективті
- Е. Барлығы дұрыс

30. Психомоторлық процестердің ерекше түрі ретінде қай реакция екенің көрсет.

- А. Қарым-қатынас реакциясы
- В. Эмоционалды реакция

С.Тежеу реакциясы

D. Сенсоречивті және идеомоторлық реакциялар

Е.Дұрыс жауабы жоқ

Жауап кілттері

1-нұсқа	2-нұсқа	3-нұсқа
1. А	1. В	1. Е
2. D	2. А	2. С
3. А	3. С	3. В
4. В	4. D	4. D
5. С	5. В	5. С
6. D	6. С	6. С
7. А	7. D	7. D
8. D	8. В	8. В
9. С	9. А	9. В
10.E	10.A	10.C
11.E	11.E	11.A
12.B	12.D	12.B
13.A	13.B	13.A
14.C	14.E	14.C
15.B	15.E	15.B
16.D	16.D	16.E
17.E	17.D	17.E
18.A	18.B	18.A
19.B	19.B	19.C
20.B	20.C	20.B
21.D	21.E	21.D
22.C	22.A	22.C
23.D	23.A	23.D
24.A	24.B	24.A
25.A	25.C	25.A
26.B	26.B	26.B
27.C	27.E	27.E
28.E	28.D	28.D
29.A	29.B	29.A
30.E	30.A	30.D

Пән бойынша портфолио тақырыптары

1. Баланың сөйлеу тілінің даму кезеңдері.(1-3 жасқа арналған сөйлеуді дамытуға арналған жаттығулар);
2. Мектеп жасына дейінгі баланың есте сақтау қабілетін дамыту жаттығулары мен ойындары;
3. Мектеп жасына дейінгі баланың ойлау қабілетін дамыту жаттығулары мен ойындары;
4. Мектеп жасына дейінгі баланың зейін қабілетін дамыту жаттығулары мен ойындары;
5. Мектепке дейінгі жастағы балалардың қиял қабілетін дамыту жаттығулары мен ойындары;
6. Мектеп жасына дейінгі баланың ірі моторикасын зерттеу әдістемелері;
7. Мектеп жасына дейінгі балалардың психомоторикалық дамуына қазақ халық ертегілерін пайдаланудың маңызы және оның түрлері;
8. Тактильді-қозғалтқышты қабылдауға арналған әдістемелер мен жаттығулар;
9. Тактильді кинестетикалық сезінуді дамытуға арналған әдістемелер мен жаттығулар;
10. Саусақ жаттығулары арқылы ұсақ моториканы дамытуға арналған әдістемелер мен жаттығулар;
11. М.Монтессори технологиясы арқылы ұсақ моториканы дамыту сабақтары;
12. Қол мен көз қозғалыстарын координацияларды дамытуға арналған әдістемелер мен жаттығулар;
13. Сенсомоторлық бағдарлауды, ұсақ моториканы, жазықтықта бағдарлауды, «жоғары», «төмен», «оң», «сол» ұғымдарын игеруге арналған жаттығулар;
14. Балаларда қозғалыстардың жылдамдығын, икемділігін және дәлдігін дамытуға байланысты ойналатын ойындардың түрлері;
15. Кеңістікте бағдарлауға жүру мен жүгірудің дұрыс дағдыларын қалыптастыруға арналған жаттығулар;
16. 3-5 жастағы балалардың сөйлеу тілін дамытуға арналған сенсомоторлық жаттығулар;
17. 1 жасқа дейінгі балаларға арналған психомоторикалық жаттығулар мен әдістемелер;

18. Пішінді, мөлшерді, түстерді қабылдауға арналған жаттығулар мен әдістемелер;

19. Дәм сезу қабілетін дамытуға байланысты жаттығулар;

20. 1-3 жастағы балалардың бойындағы дағдыларды зерттеуге арналған әдістемелер;

21. Артикуляцияны дамыту үшін жаттығулар мен әдістемелер;

22. Тыныс алу жаттығуларын жүргізу әдістемесі.

23. Артикуляциялық аппарат органдары. (Тіл, ерінге, жаққа арналған жаттығулар)

24. Спектр түстерімен танысу үшін қолданылатын психомотрикалық жаттығулар;

25. Заттардың пішінін, пішін белгілерін анықтау үшін қолданылатын жаттығулар;

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

Негізгі әдебиеттер:

1. Трясорукова Т.П., Развитие межполушарного взаимодействия у младших школьников, 2020. – 85 б.
2. Праведникова И.И. Развитие межполушарного взаимодействия и графических навыков, 2021. – 31 б.
3. Трясорукова Т.П. Речедвигательные игры. Адаптация малыша к детскому саду, 2022. – 45 б.
4. Фурьева Т.В. Сравнительная педагогика дошкольное образование, - 2019. – 335 с.
5. Т.С. Комарова, А.И. Савенков «Дошкольная педагогика. Коллективное творчество детей», 2018 – Москва. 96 с.

Қосымша әдебиеттер:

5. Аркин Е.А. Дошкольный возраст.- М.: Учпедгиз, 1948-336с.
6. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. – М., 1995
7. Вайзман Н.П. Психомоторика детей олигофренов. М., 1976
8. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений.-М.:Изд-во АПН РСФСР, 1960.-430с.5.
9. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональной системы.- М.: Наука, 1980.-197 с.
10. Лисина М.И., Неверович Я.З. Развитие движений и формирование двигательных навыков. -М., // Психология детей дошкольного возраста. 1964г. №3. -с.268-352.
11. Сборник нормативных документов. Специальные (коррекционные) образовательные учреждения. – М., 2001.
12. Воробьева Л.В. Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған оқу ойындары. Санкт-Петербург, «Литера» баспасы, 2006 ж.
13. Лосев П., Плутаева Е. «Мектепке дейінгі тәрбие». 5-7 жастағы балалардың ұсақ моторикасын дамыту. №3,5,6 2005 ж.
14. Калинина Т.В. 2-7 жас аралығындағы балаларға арналған саусақ ойындары мен жаттығулары. «Мұғалім» баспасы, Волгоград, 2008 ж.
15. Синицына Е. «Ақылды саусақтар» Мәскеу, «Тізім» баспасы, 1999 ж.
16. Тимофеева Е.Ю. Саусақ қадамдары. Ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар «Санкт-Петербург, «Корона-Век» баспасы, 2007 ж.

17. Стефанова Н.Л. 3-7 жастағы балалардың ұсақ моторикасын және сөйлеуін дамыту. диагностикалық журнал. Волгоград, «Мұғалім» баспасы, 2011 ж.

18. Трясорукова Т.П. Психомоторика. Коррекционно-развивающие игры для детей дошкольного возраста, 2009. – 128 б.

19. Дудьев В.П. Психомоторика словарь-справочник, 2008. – 366 б.

Көлемі 10,1 б.т. Таралымы 500 дана. Офсет қағазы. Тапсырыс № 76

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің
редакциялық баспа орталығы.
Орал қаласы, Н.Назарбаев даңғылы, 162*